

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті

П.Чужинов атындағы Экономика және құқық институты

Экономика және қаржы кафедрасы

Г.К.Кайырбаева., Е.Н. Завьялова

НЕСИЕЛІК ІС (2 бөлім)

Оқу құралы

Қостанай, 2022

ӘОЖ 336.77 (075.8)

КБЖ 65.262.2 я73

К 14

Рецензенттер:

Байкадамов Нуркен Турарович- Академик З.Алдамжар атындағы ҚӨТУ «Бизнес және басқару» кафедрасының профессоры, э.ғ.к.

Кенжебекова Дина Саиновна-э.ғ.к., доцент, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің экономика және қаржы кафедрасының меңгерушісі

Майкопова Гульнар Суиндиқовна-э.ғ.к., А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің экономика және қаржы кафедрасының доценті

Автор:

Кайырбаева Гульжанат Қуанышевна., Завьялова Елена Николаевна, экономика және қаржы кафедрасының аға оқытушылары

Кайырбаева Г.К., Завьялова Е.Н.

К 14 Несиелік іс (2 бөлім). 6В04104 білім беру бағдарламасының студенттеріне арналған оқу құралы. Қостанай, 2022. – 76 бет.

ISBN 978-601-356-182-0

Оқу құралында проблемалық несиелермен жұмысты ұйымдастыру қарастырылады: проблемалық несиелермен жұмыс жасаудың түсінігі, белгілері және кезеңдері. Несиелік тәуекелдерді басқару, проблемалық несиелермен жұмысты ұйымдастыру және коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын бақылау мәселелеріне ерекше назар аударылды. Тақырыпты бекіту және материалдарды игеруді бағалау үшін ситуациялық есептер мен тест сұрақтарын шешу ұсынылады.

Оқу құралы 6В04104 білім беру бағдарламасының студенттеріне арналған.

ӘОЖ 336.77 (075.8)

КБЖ 65.262я73

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің оқу-әдістемелік кеңесімен бекітілді және басып шығаруға ұсынылды, 29.04.2022 ж. хаттама №3

ISBN 978-601-356-182-0

© Кайырбаева Г.К.,

© Завьялова Е.Н., 2022

Мазмұны

Кіріспе.....	4
1 Проблемалық несиелермен жұмысты ұйымдастыру.....	6
1.1 Проблемалық несиелерге қатысты қолданылатын ұғым, белгілер және шаралар.....	6
1.2 Проблемалық несиелермен жұмыс істеу кезеңдері.....	11
Бақылау сұрақтары.....	15
Ситуациялық тапсырмалар	15
Тестік сауалнама	15
2 Несие беру барысында тәуекелдерді басқару	21
2.1 Несиелік тәуекелдердің пайда болуының алғышарттары және олардың түрлері	21
2.2 Несиелік тәуекелдерді басқарудың теориялық негіздері мен базалық тәсілдері	27
Бақылау сұрақтары	41
Тестік сауалнама	42
3 Несиелік мониторинг және несиелік қоржын сапасын бақылау.....	49
3.1 Несиелік мониторинг ұғымы	49
3.2 Ықтимал ескерту белгілерін тану мәселесі	57
3.3 Несиелік қоржынның сапасын бақылау	60
Бақылау сұрақтары.....	69
Тестік сауалнама	69
Қолданылған әдебиеттер тізімі	74

Кіріспе

Қазіргі банктік тәжірибеде коммерциялық банктер, ең алдымен, уақытша бос қаражатты тартатын және оларды ақшалай қаражатқа деген қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін кәсіпорындар, мекемелер мен тұрғындар арасында несиелік түрінде орналастыратын несиелік институттары ретінде әрекет етеді.

Коммерциялық банктердің несиелік қызметі банктік несиелерді беруге және өтеуге бағытталған шаралар кешенінен тұрады. Бұл қызмет коммерциялық банктің белгілі бір нормаларына, талаптары мен шарттарына сәйкес келуі керек және несиелік беру қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылуы керек: төлем, қайтарымдылық, жеделдік, несиелік мақсатты сипаты және қауіпсіздігі.

Қарыз құнын беру үшін негіз коммерциялық банк пен қарыз алушы арасында жасалған несиелік келісім болып табылады. Бұл келісім банк қызметінің коммерциялық негіздеріне негізделуі, қарыз алушының қаржылық жағдайы мен несиелік төлеу қабілеттілігін бағалауды ескеруі, несиелік беру кезіндегі банк тәуекелінің дәрежесін және берілетін несиелік құрылымын анықтауы керек.

Несиелік шартын жасасқаннан кейін, егер қарыз алушыда уақытша қаржылық қиындықтар туындаса, несиелік келісінде белгіленген мерзімде несиелік өтеу мүмкін болмайды, бұндай жағдайда коммерциялық банк қарыз өтеу мерзімін ұзарту немесе кейінге қалдыру туралы проблемалық несиелермен жұмыс істейді.

Несиелік бере отырып, коммерциялық банк қарыз алушының несиелік келісім шарттарын орындауын, несиелік уақтылы және толық өтелуін және оның пайыздарының төленуін бақылауды жүзеге асырады. Коммерциялық банктің несиелік қайтарудың себебі- қарыз алушының несиелік пайдаланудан түскен кірісі.

Коммерциялық банк үшін барлық несиелік операциялар қарыз бен пайыздардың негізгі сомасын қайтармаудың белгілі бір тәуекелімен байланысты. Сондықтан коммерциялық банк несиелік беру процесінде тәуекелді тиімді басқаруды жолға қоюы, несиелік қоржынының сапасын мониторингтеу және бақылау жүргізу арқылы несиелік тәуекелдерді төмендету тәсілдерін анықтауы қажет. Бұл өз кезегінде банк басшылығына «кірістілік-тәуекел» арақатынасын табуға мүмкіндік береді.

Оқу құралының мақсаты несиелік тәуекелдерді басқарудың теориялық негіздері мен базалық тәсілдерін зерделеу, қарыз алушының қаржылық есептілігін талдай білу, проблемалық несиелердің ықтимал ескерту белгілерін және оларға қатысты қолданылатын шараларды анықтау болып табылады.

Оқу құралының міндеттері:

- коммерциялық банктің несиелік тәуекелдерін анықтау және басқарудың практикалық дағдыларын игеру;
- студенттерді проблемалық несиелердің белгілерін анықтауға және оларды жою бойынша одан әрі жұмыс істеуге үйрету;

- коммерциялық банктің несие қожынының сапасын анықтау үшін студенттердің практикалық дағдыларын қалыптастыру.

Оқу құралы 6В04104 білім беру бағдарламасының іштей және қашықтан оқу бөлімінің студенттерінің практикалық сабақтарына және емтихандарына дайындалуға арналған.

1 Проблемалық несиелермен жұмысты ұйымдастыру

1.1 Проблемалық несиелерге қатысты қолданылатын ұғымдар, белгілер және шаралар

Қазіргі тәжірибеде проблемалық берешек ұғымы коммерциялық банктің несиелер қоржынының сапасын бағалау үшін қолданылады.

Берілген несиелер бойынша тәуекелдердің мөлшеріне байланысты проблемалық берешектің мөлшері айқындалады. Осылайша, коммерциялық банк басшылығы резервті құруды талап ететін III-V топтарға жатқызған несиелер жоғары тәуекелге ие және проблемалық болып саналады.

Проблемалық несиелер әрқашан коммерциялық банкке үлкен шығын әкелмейді. Әрбір қарыз алушы бойынша жеке-жеке несиелік тәуекелдерді ерте анықтау және оларды барынша азайту жөнінде дереу шаралар қабылдау нәтижесінде оларды болдырмауға болады.

Проблемалық несиелер-бұл қайтарымы күмәнді несиелер және олар қарыз алушының қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді ақша дағдарысының нәтижесі. Осылайша, коммерциялық банктің несиелер бөлімінің маманы несиелер шығындарын болдырмау үшін бірқатар шараларды жүзеге асырады. Осы мақсатта банктер аудит бөлімдерімен берілген барлық несиелерге кезең-кезеңімен тәуелсіз және объективті шолулар жүргізеді, осылайша олар несиелердің ерте сатысында проблемалық белгілерін анықтайды. Проблемалық несиелерді анықтаудың маңызды факторы мемлекеттік қадағалау және реттеу органдары жүргізетін тексерулер болып табылады.

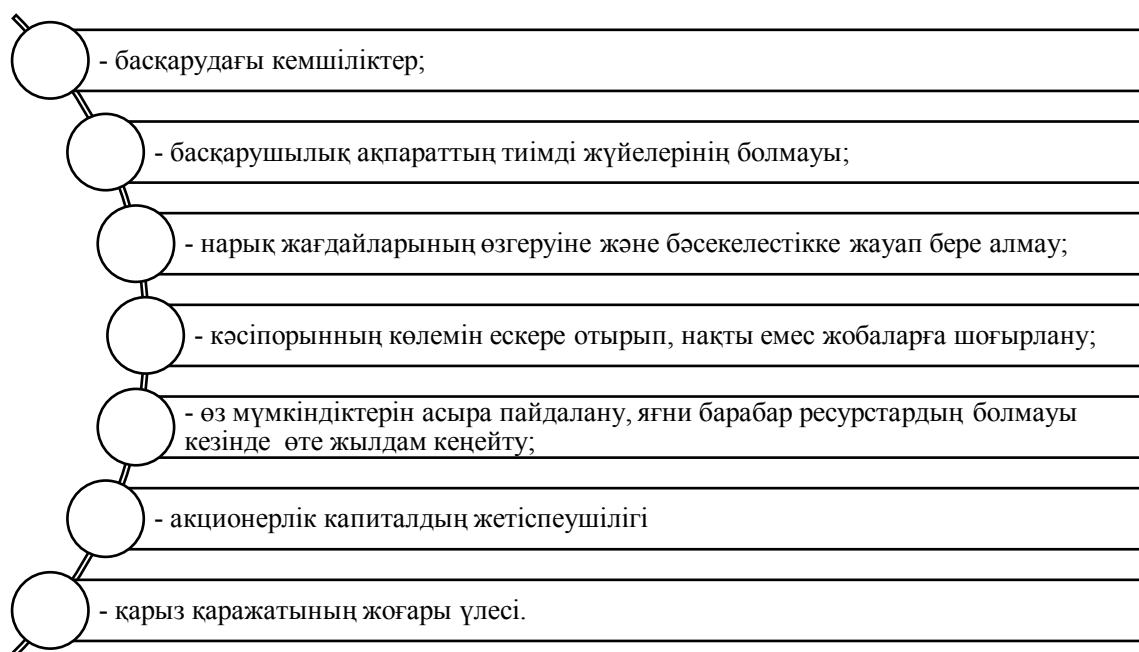
Банкте несиелік тәуекелдерді сауатты ұйымдастырған бақылау жүйесі сапасыз несиелердің пайда болуын болдырмауға ғана емес, сондай-ақ төмен тәуекелді несиелердің проблемалық белгілерінің пайда болуын ерте сатыда анықтауға көмектеседі.

Кез-келген коммерциялық банктің несиелер саясатының «алтын ережесі» несиелер беру барысында несиелер маманының асығуына, сондай-ақ департамент (басқарма) басшысынан төмен лауазымда тұрған банк қызметкерлерінің бастамашылығы мен ынталылығына жол бермеу болып табылады.

Банк консервативті ұйым ретінде әрекет етеді, әсіресе несиелер беру кезінде «дәстүрлі емес схемаларға» жол бермейді. Несиелер қатаң түрде несиелер комитеті мен банк басшылығы әзірлеген және банк бекіткен ережелерге сәйкес беріледі. Қарыз алушы жеке және заңды тұлғаның несиелер қабілеттілігін талдай отырып, несиелер маманы өзі жұмыс істейтін компанияның сатып алу қабілеті мен қаржылық жағдайын білуі керек.

Нәтижесінде қарыз алушы кәсіпорындардың қаржылық тұрғыдан дәрменсіз болуының көптеген себептері бар.

Қарыз алушы кәсіпорындардың қаржылық дәрменсіздігінің негізгі себептері болып мүмкін (Сурет 1-ті қараңыз).

Сурет 1-Қарыз алушы кәсіпорындардың қаржылық дәрменсіздігінің себептері

Алайда, несие тәуекелдерін бақылау жүйесіндегі ең жауапты бөлік несие берілгеннен кейінгі кезең болып табылады, өйткені банк оның қайтарылуын қамтамасыз ету үшін шаралар қабылдауы керек.

Күмәнді несиелердің себептері сыртқы, ішкі немесе олардың комбинациясы болуы мүмкін. Несие беруге екі тарап қатысқандықтан, ішкі себептер қарыз алушының да, несие берушінің де жағында болады.

Қарыз алушылар үшін қиындықтардың сыртқы себептері оның қызметіне байланысты емес, жалпы сыртқы факторларға байланысты. Осылайша, қарыз алушыдағы қиындықтардың себептері мыналар болып табылады:

- оның кірістеріне, оған тиесілі активтердің құндылығына әсер ететін экономиканың жағдайы, демек оның несиені өтеу мүмкіндігі;
- сала мен өңірдегі өсу қарқынының төмендеуі;
- халық шаруашылығы салаларында мемлекеттік реттеу әдістерінің өзгеруі;
- нарықтағы бәсекелестік;
- табиғи климаттық жағдайлар (зиянкестердің басып кіруі, құрғақшылық, су басу, өрттер және т.б.);
- технологиялық прогресті дамыту;
- салалық өзгерістер;
- әлемдегі және мемлекеттегі демографиялық және әлеуметтік үрдістер.

Ішкі фактор- бұл бизнестің сәттілігін және несиені өтеу мүмкіндігін айқындайтын басқару сипаты. Істің сәтті болуы менеджерлердің біліміне, тәжірибесі мен беделіне, олардың дайындығы мен уәждемесіне тікелей байланысты; жанама түрде бизнес-жоспарларға, сондай-ақ қызмет нәтижелеріне-өнімнің сапасына және қаржылық жағдайына байланысты болады.

Банк тарапынан ағымдағы бақылау жеке берілген несиелер бойынша несиелік тәуекелдерді қадағалау және бағалау жолымен, сонымен қатар белгілі бір күнге коммерциялық банктің бүкіл несиелік қоржынының сапасын ағымды бағалау және жиынтық тәуекелді реттеу жолымен жүзеге асырылады.

Проблемалық несиелердің пайда болуы клиенттің ақша дағдарысының нәтижесі болып табылады, ол кенеттен пайда болуы мүмкін, бірақ ол біртіндеп дамиды. Өз құзыреті мен жұмыс тәжірибесіне байланысты банктің несиелік бөлімінің қызметкерлері алдағы дағдарыстың алғашқы белгілерін тани және талдай алуы керек. Несиелік маман мен банк клиентінің тығыз байланысы мен өзара әрекеттесуінің нәтижесінде клиенттің қаржылық әл-ауқаты туралы көбірек ақпарат бар. Бұл ақпаратты үнемі жаңартып отырмай, несиелік мәселесінің белгілері байқалмауы мүмкін. Сондықтан коммерциялық банкте проблемалық несиелерді ерте анықтаудың тиімді жүйесін әзірлеу өте маңызды.

Проблемалық несиелерді анықтаудың негізгі элементі коммерциялық банк ішінде жүзеге асырылатын жүйе болып табылады. Өз кезегінде проблемалық несиелерді тану қаржылық және қаржылық емес сипаттағы белгілер бойынша жүреді.

Коммерциялық банк несиелік проблемасының қаржылық емес белгілеріне мыналарды жатқызуға болады (Сурет 2-ні қараңыз).

Сурет 2-Несие мәселесінің қаржылық емес белгілері

Несие мәселесінің қаржылық белгілерін несиелік бөлімінің қызметкері қарыз алушының қызметіне ағымдағы мониторинг жүргізу кезінде анықтайды

Проблемалық несиелердің қаржылық белгілеріне мыналарды жатқызуға болады:

- овердрафт лимиттерінің ұлғаюы;
- несиені мақсатсыз пайдалану;
- қарыз алушының кепілдік мүлкінің моральдық және физикалық ескіруі;

- несие бойынша айналымның төмендеуі;
- кепілгердің немесе қарыз алушыға кепіл болушысының(гаранттың) қаржылық жағдайының нашарлауы;
- коммерциялық банктің, іскерлік серіктестердің, сондай-ақ басқа банктердің экономикалық қауіпсіздік қызметі тарапынан қарыз алушы туралы теріс ақпараттың түсуі;
- несиені жиі ұзарту;
- үдемелі қорытындымен несие беру (қайта несие беру);
- берілген несие қаражатын пайдалананы үшін пайыздарды кешіктіру немесе ішінара төлеу.

Әрбір проблемалық несиенің өз ерекшеліктері бар, бірақ сонымен бірге несие бөлімінің қызметкеріне белгілі бір қиындықтар туындағанын айтатын жалпы белгілер бар:

- қарыз алушының амортизациялық аударымдар сомасын есептеу, ТМҚ-ын, зейнетақы және резервтік қорларға жарналарды бағалау, салықтарды есептеу және пайданы есептеу әдістерін өзгерту;
- қарыз алушының несиелік рейтингін өзгерту, акциялар бойынша дивиденттер төлеуден бас тарту, сондай-ақ берешекті қайта құрылымдау;
- қарыз алушы кәсіпорынның қарыз капиталы үлесінің артуы, өтімділік пен іскерлік белсенділік көрсеткіштерінің төмендеуі;
- қаржылық есептілікті уақтылы ұсынбау, төлемдерді жүзеге асыру немесе банк қызметкерлерімен байланыстарды тоқтату;
- қарыз алушы кәсіпорын басшыларының құрамын ауыстыру;
- қарыз алушының акциялары бағасының құнын төмендету;
- ұзақ уақыт кезеңі ішінде таза шығындардың болуы, сондай-ақ пайыздар мен салықтарды төлегенге дейін кірістіліктің немесе пайданың барлық көрсеткіштерінің төмендеуі;
- несиелік өтінім беру кезінде жоспарланғаннан нақты сату көлемінің немесе қолма-қол ақша ағынының төмендеуі;
- кәсіпорын басшылығымен және қызметкерлерімен ұзақ уақыт бойы байланыстың болмауы;
- клиенттің шоттарындағы қалдықтар мөлшерінің күтпеген және түсініксіз төмендеуі.

Егер несие проблемасының қаржылық немесе қаржылық емес белгілері болса, банктің несие маманы несие комитетімен бірге оларды жою үшін шаралар қабылдауы керек (Кесте 1-ді қараңыз).

Несиенің мәселесін анықтау туралы жүргізілген тексеру нәтижелері бойынша несиені «құтқару» бойынша одан әрі стратегия әзірленуде. Әдетте, несиелерді «құтқарудың» қандай да бір әмбебап әдістері жоқ, өйткені проблемалық несие өзінің мәні бойынша бірегей және жеке тәсілді талап етеді. Алайда, іс жүзінде мыналарды қамтитын жалпы тәсілдері бар:

- а) мәселелерді жою мақсатында банк атынан қарыз алушылармен жұмыс істеу үшін консультанттар мен басқарушыны тағайындау;
- б) қосымша қамтамасыз ету мен кепілдіктер алу;

Кесте 1- Проблемалық несиенің белгілері болған кезде бөлім қызметкерлері қолданатын шаралар

Проблемалықнесиелерге қатыстышаралар	-қарыз алушының проблемаларын талдау
	-несиені неғұрлым төмен санатқа ауыстыру
	-болашақта қарыз алушымен жұмыс істеу кезінде ықтимал тәуекелдер туралы ақпарат жинау
	-банк кірістерінде несие бойынша пайыздарды көрсетуді тоқтату
	-овердрафттың туындауы тұрғысынан қарыз алушының шотына күн сайын бақылауды жүзеге асыру
	-барлық несие құжаттарына шолу жасау
	-қамтамасыз етуді алу мүмкіндігін талдау (қамтамасыз етілмеген несие болған жағдайда)
	- несиені «құтқару» стратегиясын жасау

в) қосымша қаражат салу және тарту;

г) несие құрылымын өзгерту жоспарын әзірлеу;

д) қамтамасыз етуді іске асыру және шығындарды кепілгерлер мен кепіл берушілер (гаранттар) есебінен өтеу;

е) қарыз алушыны қайта ұйымдастыру;

ж) проблемаларды анықтау және олардың шешімдерін іздеу және т.б.

Жалпы бұл тәсілдерді екі негізгі топқа бөлуге болады:

1. Дағдарысты еңсеруге және қарыз алушының коммерциялық банк алдындағы міндеттемелерін орындауға мүмкіндік беретін проблемалық қарыз алушыға банктің ұйымдастырушылық, қаржылық және өзге де көмегіне байланысты іс-шаралар.

2. Қарыз алушының қарыз алған құнын қысқа мерзімде қайтаруға бағытталған іс-шаралар.

Әрбір тәсіл әртүрлі іс-шараларды өткізуді қамтиды. Әрқайсысына толығырақ тоқталайық.

Осылайша, дағдарысты еңсеруге және қарыз алушының банк алдындағы міндеттемелерін орындауға ықпал ететін проблемалық қарыз алушыға бұйымдастырушылық, қаржылық және өзге де көмегі жөніндегі іс-шаралар ықтимал іс-қимылдар болып табылады:

- мәселелерді анықтау және олардың шешімдерін іздеу бойынша банк менеджерінің қарыз алушының басшылығымен бірлескен жұмысы;

- берешек құрылымын өзгерту бойынша бағдарламаны әзірлеу (борыш пен пайыздардың негізгі сомасын қайтару бойынша төлемдер кестесін өзгерту, несиелеу нысанын ауыстыру және т.б.);

- коммерциялық банк атынан қарыз алушы кәсіпорынмен жұмыс істеу үшін консультанттарды, басқарушыларды және кураторларды тағайындау;

- қосымша құжаттаманы, кепілдікті қамтамасыз етуді және кепілдікті алу;

- жарғылық капиталды ұлғайту есебінен қарыз алушының немесе басқа тараптардың меншікті капиталын ұлғайту;

- қарыз алушыға қосымша несиені беру немесе борышты «мерзімін өткізіп алудан» ағымдағы кезеңге ауыстыру.

Тікелей мақсаты несиені мүмкіндігінше тезірек қайтару болып табылатын іс-шараларға несиені берушінің келесі әрекеттері кіреді:

- қамтамасыз ету нысанын іске асыру;
- қарыз алушының қарызын үшінші тарапқа келісіммен немесе онсыз сату;
- кепілгерден немесе гаранттан борышты өндіріп алу;
- құқықтық сипаттағы шараларды қабылдау;
- банкrottтық туралы құжаттарды рәсімдеу және т.б.

1.2 Проблемалық несиелермен жұмыстар кезеңі

Проблемалық қарыздармен жұмысты ұйымдастыру процесі кез-келген коммерциялық банктің несиелік қызметінің жағымсыз, бірақ сөзсіз жағы болып табылады. Әрбір банк дербес несиелік саясатты әзірлейді, онда проблемалық берешекті айқындау өлшемшарттарын, оны анықтау және мониторингтау бойынша қарыз алушылармен жұмыс істеу тәсілдерін әзірлейді. Жеке және заңды тұлғалармен несиелік операциялар бойынша проблемалық берешекпен жұмыс істеудің бүкіл процесі проблемалық берешек туындаған кезде пайдаланылатын рәсімдердің тізбегін қамтитын банктің ішкі құжаттарына сәйкес жүзеге асырылады.

Банк тәжірибесінде проблемалық несиелермен жұмыс істеудің жалпы принциптері бар, бірақ әр банк проблемалық несиелермен жұмыс істеудің банкішілік процедурасын дербес жасай алады немесе жетілдіре алады.

Сурет 3-те заңды тұлғалардың проблемалық берешектерімен жұмыс істеу кезінде жүзеге асырылатын дәйекті іс-қимылдар кезеңдері көрсетілген.

Әр кезеңі толығырақ қарастырайық.

Қарыз алушының қаржылық қызметінің төмендеу белгілерін ерте кезеңде анықтау процесі қажетті шараларды уақтылы қабылдауға мүмкіндік береді, өйткені жағдай бақылаудан шығып кетуі мүмкін және несиені қайтымсыз болады. Алдымен сіз белгілі бір сапа санаттарына несиені жіктемесін қолдануыңыз керек. Осы жіктеуден кейін сапаның 2-5 санаттарына жатқызылған несиелер проблемалық болып саналады.

Бұл әдіс банк тәжірибесінде ең қолайлы болып табылады, өйткені несиені бойынша ықтимал шығындар резервін қалыптастыру үшін пайдаланылатын несиені сапасының санаттары қарыз алушының банктік шоттарындағы айналымдарды талдаумен біріктілуі мүмкін. Бұл көрсеткіш автоматтандыру құралдарымен оңай бақыланады және ерте кезеңде нашарлауды анықтайды.

Қарыз алушы қызметінің нашарлауы анықталған жағдайда несиені бөлімінің қызметкері келесі шараларды қолдануы тиіс:

- қарыз алушының проблемаларын егжей-тегжейлі талдау;
- проблемалық несиелермен айналысатын бөлім қызметкерінен немесе коммерциялық банк басшылығынан кеңес алу;

1. Проблемалық берешекті анықтау;

2. Проблемалық берешек жай-күйінің мониторингі (кредиттік тәуекелді бағалауды және резервтерді қалыптастыруды (түзетуді) қоса алғанда) мүмкін болатын шығындар);

3. Берешекті өтеу (қайта құрылымдау) жөніндегі белгілі бір іс-шараларды жүзеге асыру қажеттілігі туралы шешім қабылдау;

4. Қарыз алушымен келіссөздер;

5. Қарыз алушының қызметін, сондай-ақ кепілге салынған мүліктің бар-жоғын және жай-күйін көшпелі тексеру;

6. Берешекті қайта құрылымдау;

7. Айыппұл санкцияларын есептеу;

8. Қарыз алушыға проблемалық берешекті мерзімінен бұрын өтеу туралы талап қою (егер бұл кредиттік шартта көзделсе);

9. Проблемалық берешекті өндіріп алу жөніндегі іс-әрекеттер (АҚ-да) талап-арыз жұмысы);

10. Кепілге салынған мүліктен өндіріп алу;

11. Берешекті үшінші тұлғаға беру (Сату) ;

12. Үмітсіз берешекті есептен шығару;

13. Берешек есептен шығарылғаннан кейін қарыз алушының жай-күйіне мониторинг жүргізу.

Сурет 3-Заңды тұлғалардың проблемалық берешегімен жұмыс істеу кезінде жүзеге асырылатын дәйекті іс-қимылдар кезеңдері

- осы клиентпен жұмыс істеудегі ықтимал тәуекелдер туралы жеткілікті ақпарат жинау;
- клиент-қарыз алушының шотында овердрафттың туындау мәніне күнделікті бақылауды жүзеге асыру;
- барлық несие құжаттарын, кепілдіктерді, қамтамасыз етуді қарау;

- түзету шараларының жоспарын әзірлеу.

Қарыз алушы-борышкерді несие қабілеттілігін қалпына келтіру жөніндегі тиімді шаралар кешенін әзірлеу мүмкін еместігінің нәтижесінде банк басшылығы несие маманымен бірлесіп, келісу рәсімдерін пайдаланудың орындылығын айқындайды. Сондай-ақ берешекті қайта құрылымдаудың ықтимал нұсқалары әзірленеді, олар талданады және олардың тиімділігі айқындалады. Бұл ретте, негізінен несиелік шарт бойынша міндеттемелерді орындаудың әртүрлі тәсілдері есебінен несиені өтеудің қайталама көздерін іздестіру бойынша жұмыс жүргізіледі.

Келісу рәсімдері кезеңінде коммерциялық банк пен қарыз алушы серіктес ретінде әрекет етеді. Коммерциялық банкте және қарыз алушыда несиені өтеудің бастапқы көздерін қалпына келтіру мүмкіндігі сақталады. Келісу рәсімдері несиелік желі бойынша несие берудің аралық мерзімін немесе несиені өтеудің түпкілікті мерзімін өзгерту жөніндегі несиелік шартқатолықтырулар енгізуді қамтуы мүмкін. Сондай-ақ, банк қолданыстағы қамтамасыз ету болашақта оның мүдделерін жеткіліксіз қорғайды деп санауының нәтижесінде несиені қосымша қамтамасыз ету қажеттігі туындайды.

Келісу тәртібінің рәсімдеріне сәйкес несие бөлімінің қызметкері кепілгерден немесе гаранттан коммерциялық банктің несие саясатына сәйкес белгіленген тәртіппен берешекті өндіріп алуды қосады және сақтандыру компаниясына хабарламамен жүгіне алады.

Келісу тәртібі рәсімі кезінде берешекті өтеудің тағы бір тәсілі талапты басқаға беру туралы шарт, борышты аудару немесе қарсы біртекті талаптарды есепке алу туралы шарт жасалуы мүмкін. Бұл ретте банк пен борышкер арасында берешек бойынша міндеттемелердің орнына шегерім беру туралы қосымша келісім жасалуы мүмкін.

Проблемалық несиелермен жұмыс қарыз алушының берешегін қаржылық қайта құрылымдау деп өндіріп алу сипаты мен шарттарына қосымша өзгерістер енгізу, не өзге түрдегі міндеттемелерге конверсиялау арқылы банк басшылығы мен қарыз алушының мерзімі өткен берешегін өтеуге бағытталған шаралар кешенін соттан тыс жүргізу рәсімі процесі түсініледі.

Қарыз алушылардың коммерциялық банк алдындағы берешегін қаржылық қайта құрылымдау процесі әртүрлі нысандарда жүзеге асырылуы мүмкін, сурет 4-ті қараңыз.

Алайда, банк басшылығы болашақта несиені қайтаруды қамтамасыз ету үшін кірістілігінің кейбір шығындарына баруы мүмкін.

Осы мақсатта коммерциялық банктің басшылығы бар несиелік берешек бойынша пайыздық мөлшерлемені төмендетуі немесе белгілі бір уақыт ішінде пайыздарды есептеуден бас тартуы мүмкін. Сондай-ақ банк қарыз алушыдан пайыздар бойынша барлық берешекті немесе оның бір бөлігін есептен шығара алады.

Егер қарыз алушының қаржылық қызметін сауықтыру бойынша әзірленген шаралар кешені нәтиже бермесе, банк одан әрі қабылданған қамтамасыз етуді іске асыру рәсімдеріне көшеді.

бағдарлама негізінде кредит алушының шаруашылық-қаржылық қызметін ағымдағы сауықтыру;

бөліп төлеуді ұсыну, яғни мерзімі өткен берешекті есепке алу жөніндегі шоттарда көрсете отырып, мерзімі өткен берешекті өтеудің бірнеше мерзіміне бөлу

банкке акцияларды не жарғылық қордағы үлесті беру жолымен кредиттік берешектің бір бөлігін немесе барлығын өтеу

жаңа кредиторға мерзімі өткен Банк берешегін талап етуді беру.

Сурет 4-Шаруашылық жүргізуші субъектілердің берешегін қаржылық қайта құрылымдау нысандары

Қамтамасыз етуді іске асыру процесі мүлікті қолма-қол ақшаға айналдырудан тұрады, оған несиені беру туралы келісім бойынша коммерциялық банк талап етеді.

Егер коммерциялық банк қарыз алушыға тиісті кепілдіксіз несиені берген болса немесе қамтамасыздандыруды жүзеге асыру банкке проблемалық несиенің барлық сомасын төлеуге мүмкіндік бермесе, онда несиені өндіріп алудың мәжбүрлі тәртібі басталады. Несиені өндіріп алудың мәжбүрлі тәртібінің кезеңі нотариалдық кеңсенің атқару жазбасын енгізудің және коммерциялық банктің сотқа жүгінуінің көмегімен жүзеге асырылады.

Проблемалық берешекті қайтару жөніндегі қосымша іс-шара ретінде Нотариустың атқарушылық жазбасының болуы атқарушылық құжат болып табылады және қолданыстағы заңнамаға сәйкес даусыз тәртіппен орындалуға жатады. Атқарушылық жазбаны коммерциялық банктің қызметкерлері бұрын нотариат куәландырған несиелік шарттар, кепіл шарттары бойынша оқи алады.

Қарыз алушыда қайталама өтеу көздерін іздеудің барлық қабылданған рәсімдері бойынша қаражаттың болмауы немесе жеткіліксіз болуы салдарынан несиенің бөлімінің қызметкері заң бөлімімен бірлесіп берешекті өндіріп алу бойынша сотқа жүгіну үшін материалдар дайындайды. Сот банкке қарыз алушының қандай кіріс көздері мен активтерін несиені бойынша өтеу ретінде пайдалануға болатындығын анықтауға көмектеседі. Берешекті өндіріп алу туралы атқарушылық құжатты алғаннан кейін банк борышкердің шотына атқарушылық құжаттың негізінде даусыз тәртіппен төлем талабын дербес қояды. Қарыз алушыда қаражат болмаған кезде коммерциялық банк қолда бар атқарушылық құжаттардың негізінде атқарушылық іс жүргізуді қозғау және борышкердің мүлкінен берешекті өндіріп алу туралы өтінішпен шаруашылық сотына жүгіне алады. Борышкерден сот тәртібімен ақша өндіріп алу барысын бақылауды, әдетте, банктің заң қызметі мен қауіпсіздік қызметі бірлесіп жүзеге асырады.

Бақылау сұрақтары

1. Проблемалық несиелер дегеніміз не?
2. Проблемалық несиелердің негізгі белгілері қандай?
3. Проблемалық несиелердің қаржылық белгілерін тізімдеңіз.
4. Несиенің проблемалық белгілері болған кезде бөлім қызметкерлері қолданатын шараларды тізімдеңіз.
5. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің банк алдындағы берешегін қаржылық қайта құрылымдау қандай нысандарда жүзеге асырылуы мүмкін?
6. Проблемалық несиелермен жұмыс кезеңдерін тізімдеңіз.
7. Қарыз алушының қарызын қаржылық қайта құрылымдау дегеніміз не?

Ситуациялық мәселелер

1. Сізге үш несиелік өтінім келіп түсті:
 - тұрақты қаржылық жағдайы бар банктің тұрақты ірі корпоративтік клиентінен;
 - коммерциялық банктің басқарма төрағасы орынбасарларының бірінің туысынан;
 - кәсіпкер-сіздің ескі досыңыздан, ол сізге бірнеше рет көмектесті, бірақ оның кепілдіктері жоқ. Банк қызметкері қандай өтінімге артықшылық береді?
2. С.Г. Садуақасовтың жақсы несиелік тарихы бар, бірақ соңғы несиені уақытында қайтармады. Банк қызметкерлері қандай іс-әрекеттер жасайды?
3. Азамат С.Г. Садуақасов банктен қарыз шарттары бойынша несие алды. Белгілі себептерге байланысты несиені уақытында өтемеді, шарт бойынша кепілгер азамат К.Н. Иванов болды. Шартқа сәйкес К.Н. Иванов несиені өтеуге міндетті болды, бірақ ол несиені өтеуден бас тартады. Банк қызметкерлері қандай іс-әрекеттер жасайды?
4. Кәсіпкер К.Н. Иванов банктен 4 жылға 4 млн теңге несие алды. Кепіл ретінде Қостанай қаласындағы 3 бөлмелі пәтері қойылды. Кәсіпкер К.Н. Иванов 1 жыл бойы несиені төледі. Кенеттен ол қайтыс болды. Банк қызметкерлері қандай іс-әрекеттер жасайды?
5. 2021 жылдың мамыр айында С.Г. Садуақасов банктен тауар-материалдық қорларды сатып алуға 2,3 млн. теңге мөлшерінде несие алды. Ауа райының климаттық жағдайының нашарлауының нәтижесінде С.Г. Садуақасов банкке несиені уақытында өтей алмады. Банк қызметкерлері қандай іс-әрекеттер жасайды?

Тестік сауалнама

1. Несиелік тәуекел-бұл:

А) нарықтық ұсыныс пен қаржылық активтерге сұраныс арақатынасының әсерінен кәсіпорынның қаржылық активтері мен міндеттемелерінің құнын өзгерту ықтималдығы.

В) банктің нақты күнгі міндеттемелерін орындамау ықтималдығы және болашақта қойылған мақсаттарды іске асыру үшін қаржы ресурстарын тарту мүмкін еместігі.

С) отандық акционерлер мен олардың корпоративтік құқықтары ұшырайтын тәуекел.

Д) жеке және заңды тұлғаларға қызмет көрсету кезінде туындайтын тәуекелдер, сондай-ақ корпоративтік және бөлшек банктік қызметтерге сұранысқа байланысты тәуекелдер.

Е) қарыз алушының банк мекемесі алдындағы міндеттемелерін орындамау ықтималдығы.

2. «Проблемалық» несиелер дегеніміз:

А) олар бойынша қарыз алушылар тарапынан міндеттемелер мерзімінде және толық көлемде берілгеннен кейін орындалмайды немесе несие бойынша қамтамасыз ету құны айтарлықтай төмендеді.

В) олар бойынша қарыз алушылар тарапынан міндеттемелер мерзімінде және толық көлемде берілгеннен кейін орындалмайды немесе несие бойынша қамтамасыз ету құны айтарлықтай төмендеді.

С) олар бойынша қарыз алушылар тарапынан міндеттемелер мерзімінде және толық көлемде орындалмайды немесе несие бойынша қамтамасыз ету құны едәуір артты.

Д) олар бойынша несие беруші тарапынан міндеттемелер мерзімінде және толық көлемде берілгеннен кейін орындалмайды немесе несие бойынша қамтамасыз ету құны айтарлықтай төмендеді.

Е) олар бойынша берешек мерзімінде және толық көлемде өтелмейді.

3. Қарыз алушының жағдайын сапалы бағалау кезінде:

А) несие тарихы;

В) қарыз алушының қаржылық жағдайын бағалау;

С) қарыз алушының беделі;

Д) нормативтік мәндерді есептеу;

Е) ақыл-ой қабілеттері.

4. Несиелердің өтелуін қадағалау:

А) несиелік аутсорсинг;

В) несиелік шарт;

С) несиелік мониторинг;

Д) несиелік талдау;

Е) несие процесі..

5. Проблемалық несиелердің пайда болуының ескерту белгілеріне не жатпайды?

- A) қарыз алушымен кенеттен байланыс орнату;
- B) банктің несие беру құжаттамасында көзделген шарттарталаптардың сақталмауы;
- C) клиенттен соңғы үш жылдағы қаржылық есептілікті алуды негізсіз кешіктіру;
- D) компаниядан толық емес немесе дұрыс емес ақпарат алу;
- E) берілген есептілік негізінде қарыз алушының қаржылық жағдайының нашарлауы.

6. Несиелік келісім бойынша банк алдындағы өз міндеттемелерін уақтылы орындамаған қарыз алушыға қарсы заңда белгіленген тәртіппен _____ туралы іс қозғалуы мүмкін:

- A) алаяқтық;
- B) банкроттық;
- C) ұзарту;
- D) санация;
- E) сертификаттау.

7. Несиенің «проблемалық» ұйымдық белгілеріне ненің қатысы жоқ ?

- A) қарыз алушының қызмет жоспарларындағы күрт өзгерістер және өнімнің жаңа түрін шығару;
- B) қарыз алушының есепті кезеңдегі қаржылық есептілікке егжей-тегжейлі түсініктеме беруден бас тартуы;
- C) қарыз алушыдан қаржылық есептілікті алуда негізсіз кідірістер;
- D) ай сайынғы төлемдерді мерзімінде өтеу;
- E) қарыз алушы кәсіпорынның құрылтайшылары мен басшыларының құрамындағы түбегейлі өзгерістер.

8. Несие бойынша жіктеуді төмендету және тәуекелді арттыру белгілері пайда болған кезде банктің жауапты қызметкерлері банк басшылығымен бірлесіп қандай комитетті хабардар етеді?

- A) валюталық;
- B) несиелік;
- C) ипотекалық;
- D) кепілдік;
- E) сотты.

9. Қандай рәсімдерді қолдану әлеуетті және нақты проблемалық несиелерге жатпайды?

- A) активтерді тәуекел дәрежесі бойынша жіктеу;
- B) резервтер құру;

С) қарыз алушы кәсіпорын басшыларының құрамындағы түбегейлі өзгерістер;

Д) проблемалық несиелерді есепке алу;

Е) несиелерді есептен шығару.

10. Несие инспекторы-бұл:

А) банкте жеке және заңды тұлғаларға несие берумен ғана айналысатын банк қызметкері;

В) банктегі жеке немесе заңды тұлғаларға несие берумен ғана айналысатын салық қызметінің қызметкері;

С) банкте ипотекалық несие берумен ғана айналысатын банк қызметкері;

Д) банкте жеке немесе заңды тұлғаларға консультация берумен ғана айналысатын банк қызметкері;

Е) жеке немесе заңды тұлғаларға несие берумен ғана айналысатын ломбард қызметкері.

11. Қарыз алушы банкрот деп танылды немесе алаяқтық фактісі анық және кінәлілерді іздеу шаралары нәтиже бермейді:

А) ипотекалық несие;

В) үмітсіз несие;

С) тұтынушылық несие;

Д) теріс несие;

Е) өтімді несие.

12. Тікелей мақсаты қарыз алушының қарыз құнын мүмкіндігінше қысқа мерзімде қайтаруы болып табылатын іс-шараларға не жатпайды?

А) кепіл мүлкін сату;

В) қарыз алушының қарызын үшінші тарапқа беру;

С) кепілгер мен гаранттың қаражатты қайтаруы;

Д) құқықтық сипаттағы шаралар қабылдау;

Е) құрылтай құжаттарын ұсыну.

13. Қолданыстағы несие шартының талаптарын қайта қарау, мысалы, пайыздық мөлшерлеменің өзгеруі, төлем мерзімдері, несие валютасының өзгеруі, несие сомасының ұлғаюы немесе шарттың басқа талаптарының өзгеруі:

А) несие берешегінің мерзімін ұзарту;

В) несие берешегін таргеттеу;

С) несие берешегін есептен шығару

Д) несие берешегін қайта құрылымдау;

Е) несиелік берешекті жою.

14. Бұрынғы проблемалық несиені өтеуге жаңадан несие беру:

А) қайта қаржыландыру;

- В) қайта құрылымдау;
- С) тарату;
- Д) ұзарту;
- Е) таргеттеу.

15. Тұрақты мониторингті, сондай-ақ банктің сақтандыру элементтерін несиелеу процесіне енгізуін қажет ететін коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасына тәуекелдің қандай түрі әсер етеді:

- А) несиелік;
- В) валюталық;
- С) елдік;
- Д) коммерциялық;
- Е) абсолютті.

16. Проблемалық несиелердің пайда болу себептері – бұл іске асырылған тәуекелдер:

- А) несиелік;
- В) валюталық;
- С) елдік;
- Д) коммерциялық;
- Е) абсолютті.

17. Бірінші кезеңде –несие беру туралы шешім:

- А) несиені сүйемелдеу;
- В) несие беру;
- С) қарыз алушының несиені төлеуге қабілеттілігін талдау;
- Д) қайта қаржыландыру жоспарын әзірлеу;
- Е) кредитордың несие қабілеттілігі туралы комиссияның қорытындысы.

18. Санация - бұл:

- А) банкрот болуға мүмкіндік беретін түрлі іс-шаралар жүйесі;
- В) банкроттықтан аулақ болуға мүмкіндік беретін түрлі шаралар жүйесі;
- С) несие беруге мүмкіндік беретін түрлі іс-шаралар жүйесі;
- Д) несиеге қабілеттілікті бағалауға мүмкіндік беретін түрлі іс-шаралар жүйесі;
- Е) банкроттықпен жұмыс істеуге мүмкіндік беретін түрлі шаралар жүйесі.

19. Проблемалық несиенің сапасын жақсартуға бағытталған іс-шаралар кешені келесі әрекеттерді қамтуы мүмкін (артығын таңдаңыз):

- А) қосымша қамтамасыз етуді тарту: қосымша кепілдіктер мен кепілгерлік, мүлік немесе жылжымайтын мүлік кепілі;
- В) қамтамасыз ету бөлігін сатып алу;
- С) несиені қайтарудың үкіметтік кепілдіктері (қарызды және қарыз бойынша пайыздарды өтеу үшін бюджет қаражатын алу);

D) айыппұл санкцияларын салу;

E) қарыз алушының активтерін сату есебінен несиені өтеу, рентабельділігі төмен активтерге салымның алдын алу.

20. арқылы несиенің (несие шартының мерзімін ұлғайту) ай сайынғы төлемдері азаяды, бірақ несие бойынша артық төлем сомасы артады:

A) ұзарту;

B) қайта құрылымдау;

C) санация;

D) қайта қаржыландыру;

E) консультациялар.

2 Несие беру барысында тәуекелдерді басқару

2.1 Несиелік тәуекелдердің пайда болуының алғышарттары және олардың түрлері

Қазіргі банктік қызметте соңғы кездері оңтайлы несие саясатын қалыптастыруға және халық арасында несие мәдениетін құруға көп көңіл бөлінді. Коммерциялық банктер арасындағы бәсекелестіктің артуы және несие нарығының тұрақты өсуі соңғы кездері қазіргі заманғы банктерге қатаң талаптар қойып отыр. Бұл талаптар өтімділіктің жоғары дәрежесі, сапасы және олардың кірістілігінің рұқсат етілген деңгейі бар активтердің жиынтық резервтерінде қалыптастыру және қолдау бойынша қолданылады.

Коммерциялық банктің өз рентабельділігінің тұрақты деңгейіне қол жеткізу мақсаты есепті кезеңде банк жүргізетін барлық операциялар бойынша тәуекелдің қолайлы деңгейін мақсатты қамтамасыз етумен байланысты. Бұл мақсатқа бірқатар негізгі тәсілдерді қолдану арқылы қол жеткізуге болады: хеджирлеу және банктік тәуекелдердің негізгі түрлерін азайту.

Қазіргі банктік тәжірибеде тәуекелдерді азайту мәселесі банктік қызметті оңтайландыру мен жетілдірудің негізгі мәселелері арасында маңызды орын алады.

Осылайша, несиелік нарық дамуының қазіргі кезеңінде несиелік тәуекелдің мәні мен мазмұны туралы барлық алынған білімді қорыту және жүйелеу, сондай-ақ заңды және жеке тұлғаларға несие беруді жүзеге асыру кезінде тәуекелдерді барынша азайту және бейтараптандыру бойынша бірқатар практикалық ұсынымдар мен іс-шараларды ұсыну қажет.

Несиелік тәуекел-бұл қарыз алушының негізгі қарызды және пайдаланғаны үшін төлемді (пайыздарды) төлемеу тәуекелі.

Несиелік тәуекелдің мөлшері оған көптеген факторлардың әсер етуіне байланысты, оларды бағалау және әрбір қарыз алу бойынша жеке-жеке және тұтастай болжау кезінде ескеру қажет.

Несиелік тәуекелдерді басқару процесін ұйымдастырудың алдын-ала кезеңінде оны талдау маңызды мәселе болып табылады. Осының нәтижесінде несиелік тәуекелдің пайда болу факторлары анықталады, бұл несиелік тәуекел туралы барынша нақты түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі әдебиеттерде жоғарыда аталған факторларды жіктеу туралы әртүрлі пікірлер бар (Кесте 2-ні қараңыз).

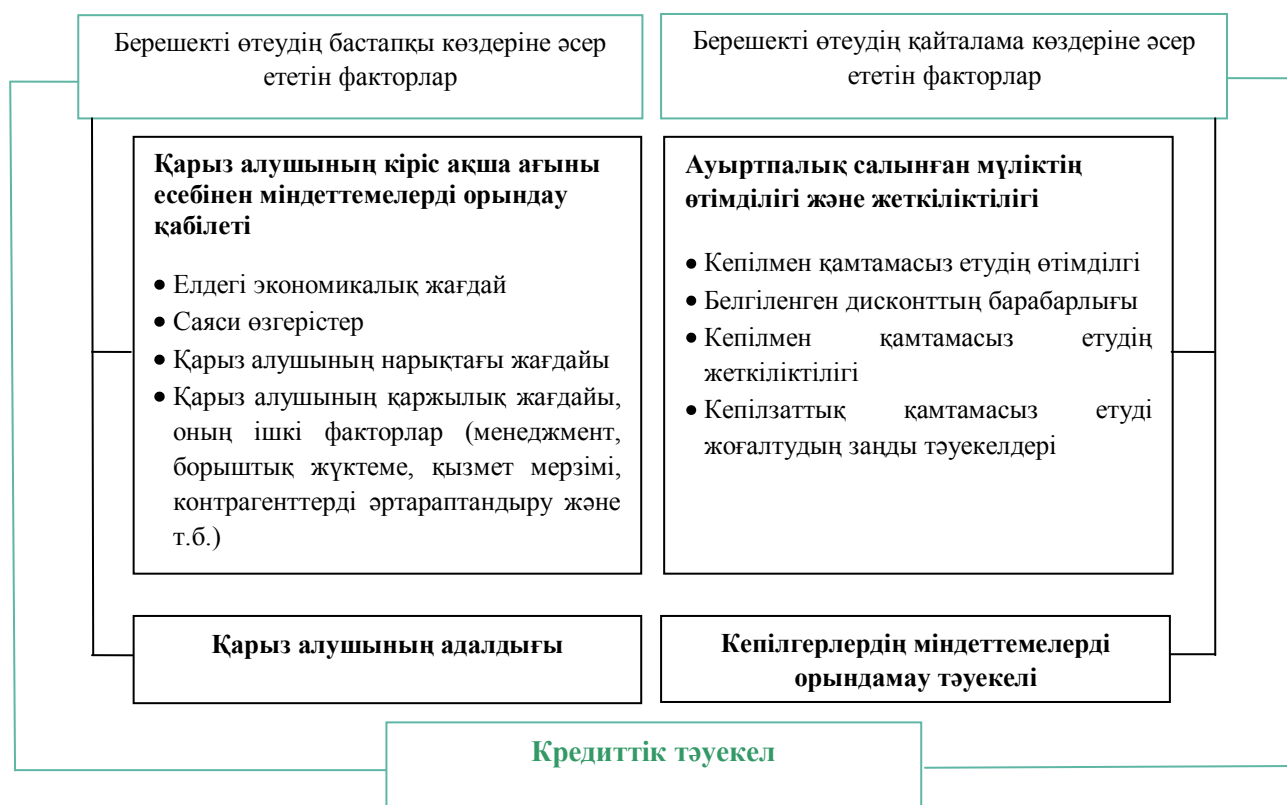
Банктік тәжірибеде бар жіктеу белгілері коммерциялық банктің шығын себептерін толық сипаттайды. Несиелік тәуекелдің себептері туралы неғұрлым дұрыс және нақты түсінік қарызды өтеудің болжамды көздері тұрғысынан мүмкін болады.

Несиелік тәуекелдің себептерін берешекті өтеу көзі бойынша жіктей отырып, несие беру туралы өтінімді қарау кезеңінде қарыз алушының қаражатты түсім есебінен қайтару перспективасы төмен несиелік талаптарын алып тастауға болады.

Кесте 2-Несиелік тәуекелдің пайда болу факторларын жіктеу

Жіктеу белгілері	Тәуекел факторларын жіктеу
Пайда болу көздері бойынша	-ішкі -сыртқы
Масштаб көздері бойынша	-макроэкономикалық фактолар -банкке байланысты факторлар -қарыз алушыға байланысты факторлар
Берешекті өтеу қаражатының көздері бойынша (авторлық жіктеу белгісі)	-бастапқы көздер есебінен міндеттемелерді орындау -қайталама көздер есебінен міндеттемелерді орындау

Несиелік тәуекелдің туындау себептерін сипаттау үшін заңды және жеке тұлғаның берешегін өтеудің «бастапқы» және «қайталама» көздері ұғымдарын пайдалану ұсынылады (Сурет 5-ті қараңыз).

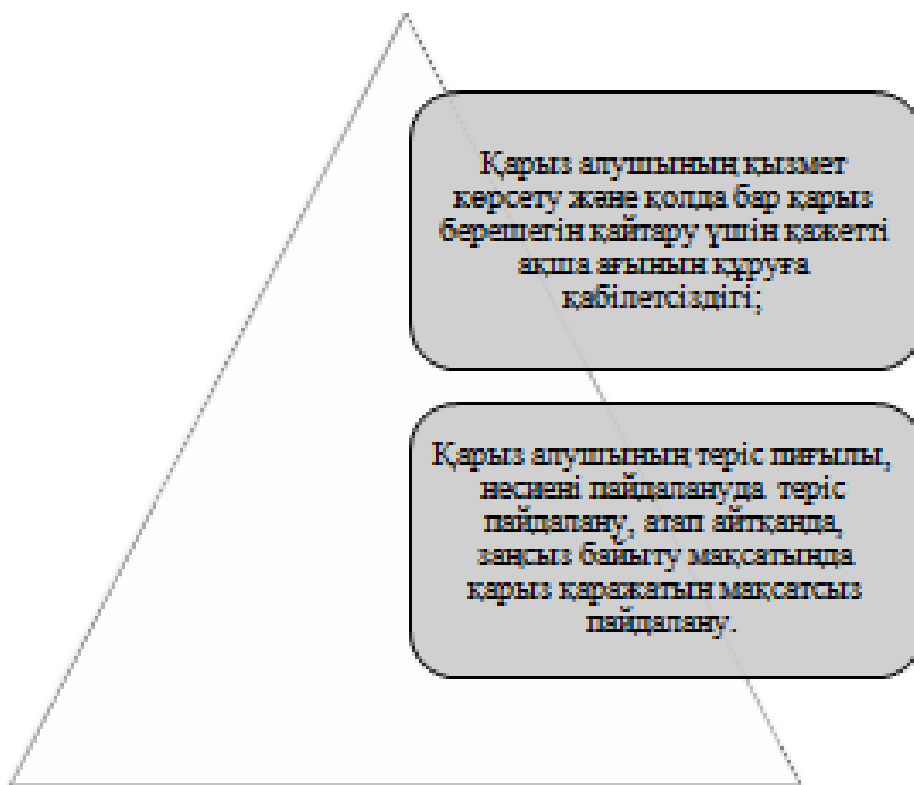
Сурет 5-Несиелік тәуекелдердің пайда болу факторлары

Заңды тұлғада бар банк алдындағы берешекті өтеудің бастапқы көзі кәсіпорынның еркін ақша ағыны, жеткізілген өнім, көрсетілген қызмет үшін кәсіпорынның есеп шотына түсімдер және т.б. болып табылады.

Жеке тұлға үшін берешекті өтеудің бастапқы көзі жалақы, жәрдемақы, зейнетақы және т.б. болып табылады.

Берешекті өтеудің қайталама көздері кепіл мүлкін сатудан түсетін түсімдер, сақтандыру шарты бойынша алынған қаражат, сонымен қатар кепілгердің қаражаты болып табылады.

Несиенің құнсыздануының бастапқы себептері сурет 6-да көрсетілген.

Сурет 6-Несиенің құнсыздануының бастапқы себептері

Несиелік тәуекелдердің пайда болуы себептерінің екінші тобы бар:

- 1) кепілмен қамтамасыз етуге байланысты тәуекелдер;
- 2) несие бойынша жауапты үшінші тұлғалардың міндеттемелерді орындамау тәуекелі.

Несиелік тәуекелдің туындау себептерінің сыныптау критерийі ретінде берешекті өтеу көзін қабылдаудың орындылығы:

- қарыз алушының банк алдындағы міндеттемелерін бастапқы көздер есебінен тиісінше орындау тәуекелі болған кезде несиелік мекеме анықталған қатерді барынша азайту, қамтамасыз етуді (кепіл, кепілгерлік) күшейту жөніндегі шараларды уақтылы қабылдай алады;

- қарыз алушының бастапқы көздер есебінен банк алдындағы міндеттемелерін толық және уақтылы орындауының оң болжамы кезінде банк кәсіпорынға қосымша қамтамасыз етумен ауыртпалық салмауы мүмкін, бұл төлемге қабілетті қарыз алушылардың ағынына оң әсер етуі тиіс. Жоғарыда келтірілген сурет 5-ке сүйене отырып, біз қарыз алушының бастапқы

көздер есебінен несие шартының талаптарын орындау қабілетіне әсер ететін негізгі факторларды қарастырамыз.

Қарыз алушының жеткілікті ақша ағымын құру қабілетін келесі жағдайлар төмендетуі мүмкін, кесте 3-ті қараңыз.

Кесте 3-Қарыз алушының ақша ағынын өндіруді төмендетуге ықпал ететін мән-жайлар

№	Міндеттемелер	Сипаттамалар
1	Экономиканың дағдарыстық жағдайы, өндірістің жалпы экономикалық құлдырауы, елдегі экономикалық алғышарттарға байланысты өнімді шығару мен сатудың қысқаруы	өнімді жеткізу мен өткізу жүйесін, тұрақсыз нарықтық конъюнктураны бұзу, сыртқы және ішкі нарыққа жеткіліктерін қысқарту.
2	Саяси тәуекел	мемлекеттік саясат салдарынан залалдардың туындау немесе қарыз алушы пайдасының (кірісінің) мөлшерінің қысқару ықтималдығы. Осылайша, саяси тәуекел үкімет бағдарындағы ықтимал өзгерістермен, оның қызметінің басым бағыттарындағы өзгерістермен байланысты. Осы санатқа қарыз алушының мүдделерін қозғайтын әкімшілік ресурстың жоғалуы да жатады.
3	Қарыз алушының нарықтағы жағдайы	а) шығарылатын өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі, нарықта ұқсас тауарлардың болуы және нәтижесінде сатудан түсетін кірістің азаюы; б) тұтынушылық талғамға маркетингтік зерттеулердің болмауы, шығарылатын өнім ассортиментін жаңартуды, бағаны, нарық пен бәсекелестік талаптарын ескере отырып, өткізу жүйесін жылжыту және ынталандыру жүйесінің нашар басқарылуы; в) әлсіз коммерциялық жұмыс, жеке сату желісінің және тұрақты сату арналарының болмауы қарыз алушының тұрақсыз қаржылық жағдайы.

Қарыз алушының нарықтағы тұрақсыз жағдайының бірнеше негізгі себептері бар:

1) жоспарланатын қарыз алушының қаржылық жағдайының негізгі көрсеткіштерін және қаржылық тұрақтылығы мен төлем қабілеттілігінің қосымша көрсеткіштерін талдау процесінде кредитор анықтаған тәуекел факторлары;

2) тәуекел деңгейін анықтауда шешуші фактор болып табылатын ұйымның жоғары борыштың жүктемесі.

Қарыз алушының несиелік қабілеттілігін бағалау кезінде әрбір қарыз алушыға жеке қолданылатын борыштық жүктемеге талдау жүргізу қажет. Коммерциялық банктің несиелік бөлімінің қызметкері ақпаратты жинауға және өңдеуге өте жауапкершілікпен қарауы керек (Сурет 7-ні қараңыз).

Сурет 7 -Қарыз алушының борыштық жүктемесіне талдау жүргізуге арналған ақпарат

3) қарыз алушының негізгі контрагенттерінің қаржылық жағдайының қанағаттанғысыз болуы, одан әрі ол оның қызметіне елеулі әсер етуі мүмкін.

2. Қарыз алушының адалдығы. Бұл факторға сәйкес екі факторды бөлуге болады:

- қарыз алушының қаржылық жағдайының ашық болмауы. Қарыз алушы банкке аффилиренген құрылымдардың қаржылық жағдайы туралы толық ақпарат бермейді немесе қаржылық есептілігін ұсынбайды. Мұның бәрі қарыз алушының қызметіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін және несиелік тәуекел деңгейін дұрыс бағаламауға әкеледі;

- қарыз алушының теріс пиғылы. Бұл заңсыз байытуды алу үшін қарыз алушының қарыз қаражатын мақсатсыз пайдалануынан көрінеді.

Кесте 4-те қарыз алушының несие шартының талаптарын екінші көздер есебінен орындау қабілетіне әсер ететін факторлар көрсетілген.

Кесте 4-Қарыз алушының несие шартының талаптарын орындау қабілетіне әсер ететін факторлар

№	Факторлар	Сипаттама
1	Кепілмен қамтамасыз етуге байланысты тәуекелдер	кепіл өтімділігі
		белгіленген дисконттың бара барлығы
		кепілмен қамтамасыз етудің жеткіліктілігі
		кепілзаттық қамтамасыз етуді жоғалтудың заңды тәуекелі
2	Несиелік (кепілгерлер) бойынша жауапты үшінші тұлғалардың міндеттемелерді орындамау тәуекелдері	қарыз алушыда шоғырланған тәуекелдің жоғары деңгейі анықталған кезде банк байланысты тұлғалардың кепілгерлігін сұрата алады. Кепілгерлердің міндеттемелерді орындамау тәуекелін банк те бағалайды және кепілгердің төлем қабілеттілігін және оның адалдығын сипаттай алады.

Несиелік тәуекелдердің түрлері туралы көптеген пікірлер бар. Олардың бірі-екі топқа бөлу:

- әлеуетті қарыз алушының билігіне берілген жеке алынған несиелер бойынша тәуекелдер;

- банкке берілген несиелік қаражаттың бүкіл қоржыны бойынша тәуекелдер (жиынтық тәуекел).

Қолма-қол ақшаның жоғалуы мүмкін болғандықтан, банк ұйымдары дұрыс ақша саясатын алдын-ала әзірлеуге тырысады, атап айтқанда несиелік беру органының қызметіне бақылау жүйесін жасайды.

Сондай-ақ банктер үшін мүмкін болатын барлық қаржылық шығындарды келесі топтарға бөлуге болады:

- белгілі бір аймақта немесе елдерде қарыз берумен байланысты географиялық тәуекелдер;

- саяси тәуекелдер елдегі тұрақсыз жағдайдан, биліктің сыбайлас жемқорлығынан туындайды, нәтижесінде қарыз алушылардың төлем қабілеттілігі төмендейді.

- макроэкономикалық, елдегі экономикалық даму қарқынының төмендеуіне, халық шаруашылығының кейбір салаларындағы өсудің баяулауына, ЖШӨ-нің төмендеуіне байланысты.

Несиелік процестің бұзылуына әкеп соқтыратын факторлардың әсер ету сипатына қарай несиелік тәуекелдерді кесте 5-те ұсынылған әртүрлі критерийлер бойынша жіктеуге болады.

Кесте 5 –Несиелік тәуекелдердің түрлерін жіктеу

Жіктеу критерийлері	Несие тәуекелдерінің түрлері
Тәуекел деңгейі	- қатынастардың макро деңгейіндегі тәуекелдер (сыртқы) - қатынастардың макро деңгейіндегі тәуекелдер (ішкі)
Тәуекелдің банкке тәуелділік дәрежесі	- несиелік ұйымның қызметіне тәуелсіз - несиелік ұйымның қызметіне тәуелді
несие берудің салалық бағыттылығы	- өнеркәсіптік - сауда - ауыл шаруашылығына
Несие беру көлемі	- кешенді тәуекел - жеке
Несие түрлері	- субъектілер бойынша тәуекелдер - объектілер бойынша тәуекелдер - мерзім бойынша тәуекелдер - қамтамасыз ету бойынша тәуекелдер
Несиенің құрылымы	- кредит беру сатысындағы тәуекелдер - қарыз алушының несиені пайдалануы - борышты өтеу үшін қажетті ресурстарды босату - несиені қайтару
Шешім қабылдау кезеңі	- несиелеудің алдын ала сатысының тәуекелдері - несиелеудің келесі сатысындағы тәуекелдер
Рұқсат етілу дәрежесі	- ең төменгі (есептік пайданың 0-25% ысырабы) - жоғары (есептік пайданы айрылған кезде 25-50%) - сыни (есептік пайданы жоғалту кезінде 50-75%) - жол берілмейтін (шығындар есептік пайданың 75-100% жетеді)

Тәуекел құраушы факторлардың ұсынылған құрылымына сәйкес берілетін несиелерді уақтылы, егжей-тегжейлі талдау осы факторлардың банктің несиелік процесіне әсерін барынша азайту бойынша барабар шаралар қабылдау үшін несиені қайтармау тәуекелінің туындау ықтималдығын азайтуға бағытталған. Сонымен бірге нақты берілетін несиенің ұсынылатын тәуекел факторларын бағалау, оларды жан-жақты, жүйелі талдау және басқарудағы есепке алу банктерге осы факторлардың өздерінің болашақ қызметінің нәтижелеріне қайта әсер етуінің алдын алуға нақты мүмкіндік береді.

2.2 Несиелік тәуекелді басқарудың теориялық негіздері мен базалық тәсілдері

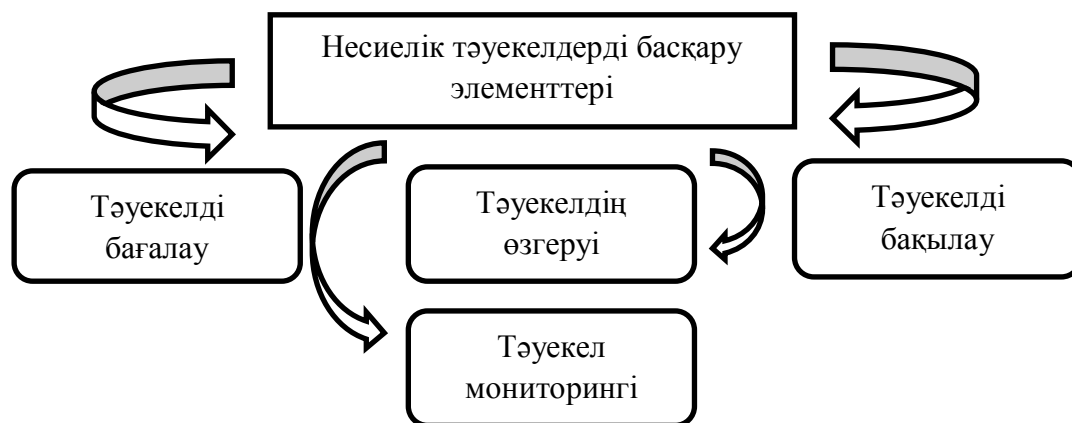
Банктер олар қабылдаған тәуекелдер ақылға қонымды, бақыланатын және олардың қаржылық мүмкіндіктері мен құзыреті шегінде болған кезде сәтті болады. Активтер, негізінен несиелер, қаражаттың кез-келген түрін, шығыстар

мен шығындарды жабу үшін жеткілікті өтімді болуы керек, сонымен бірге акционерлер үшін қолайлы пайда мөлшерін қамтамасыз етуі тиіс. Осы мақсаттарға қол жеткізу банктің тәуекелдерді қабылдау және басқару саясатының, сондай-ақ жеке контрагенттерге несие беру кезінде тәуекелдерді бағалаудың қабылданған әдіснамасының негізінде жатыр.

Несие саясаты несиені менеджментінің бүкіл процесінің негізін құрайды, ол несиені беруге және рәсімдеуге, басқаруға жауап беретін банк қызметкерлері басшылыққа алатын объективті стандарттар мен параметрлерді анықтайды. Несиелік саясат дұрыс тұжырымдалған, жоғарыдан нақты орындалған және банктің барлық деңгейлерінде жақсы түсінілген кезде, ол банк басшылығына несиені саласындағы дұрыс стандарттарды сақтауға, артық тәуекелден аулақ болуға және бизнесті дамыту мүмкіндіктерін дұрыс бағалауға мүмкіндік береді.

Банк қандай несиелер беретінін және қайсысы берілмейтінін, әр типтен қанша несиені беретінін және кімге несиені беретінін және қандай жағдайда бұл несиелер берілетінін анықтауы керек. Несиені саясатының мақсаттары құқықтық реттеудің белгілі бір элементтерін, қаражаттың қол жетімділігін, рұқсат етілген тәуекел дәрежесін, несиені қоржынының балансын және мерзім бойынша міндеттемелердің құрылымын қамтуы керек.

Несиелік тәуекелдерді басқару сурет 8-де схемалық түрде көрсетілген төрт негізгі элементті қамтиды.

Сурет 8-Несиелік тәуекелдерді басқарудың негізгі элементтері

Несиелік тәуекелді басқарудың мақсаттары мен міндеттеріне мынадай әдістер мен белгілі бір қағидаттар сақталған кезде қол жеткізіледі:

- 1) шекаралық мәндер (лимиттер) жүйесі;
- 2) өкілеттіктер және шешімдер қабылдау жүйесі;
- 3) ақпараттық жүйе;
- 4) мониторинг жүйесі;
- 5) бақылау жүйесі.

Несиелік тәуекелдерді басқару – бұл процесс. Ол көбінесе «мақсатты нарықтар» деп аталатын несиені нарықтарын анықтаудан басталады, қарызды өтеу кезеңдерінің реттілігі түрінде жалғасады.

Әлеуетті қарыз алушы сәйкестендірілгеннен кейін несие бөлімінің қызметкері несие беру туралы оның өтініші банктің ағымдағы саясатына сәйкес келетіндігін шешу үшін осы қарыз алушыдан ақпарат алу арқылы шешім қабылдау процесін бастайды. Әрі қарай, қызметкер қарыз алушыға қосымша қаражат не үшін қажет екенін анықтауы керек. Нақты себебін біліп, банк қызметкері несиесінің тиісті құрылымын мерзімі бойынша анықтап, оны өтеу кестесін жасап, несиенің қолайлы түрін таба алады (мысалы, инвестициялық несие, айналым капиталын несиелеу және ипотекалық несие).

Несие беру процесінің маңызды қадамы-несиені дұрыс бағалауға мүмкіндік беретін әлеуетті қарыз алушыға бару.

Банк қызметкері клиенттің өтінімінің мәнін түсінгеннен кейін, оның орынды екенін және банк қызметінің шындығына сәйкес келетіндігін анықтағаннан кейін несиені өтеу көздеріне талдау жасау қажет. Бастапқы және қайталама өтеу көздерін анықтайтын бұл талдау клиенттің несие алу туралы өтінішін қабылдау немесе қабылдамау керектігін анықтауға көмектеседі. Несиені өтеу ықтималдығын анықтау үшін клиенттің әлсіз жіне күшті жақтарын зерттеу керек, клиенттің өтінімін оның қаржылық есептілігі, қолма-қол ақша қозғалысы, клиенттің іскерлік стратегиясы, оның қызмет нарығы, басшылықтың біліктілігі, ол туралы ақпарат және жұмыс тәжірибесі тұрғысынан бағалау қажет.

Несиені өтеу көздерін талдау әртүрлі несие түрлері үшін бірдей емес. Компанияның ұзақ мерзімді кірістілігі ұзақ мерзімді несиелер үшін маңызды, өйткені мұнда өтеу көзі инвестициядан түсетін кіріс болып табылады. Қысқа мерзімді несиелер жағдайында несиені өтеу үшін баланстың қандай баптарын қолма-қол ақшаға айналдыруға болатынын анықтау үшін сауда цикліне немесе активтердің- тауарлық қорлардың дебиторлық берешек пен қолма-қол ақшаға айналуының цикліне егжей-тегжейлі талдау жүргізу қажет.

Банк қызметкері несиенің ықтимал шарттарын анықтауы керек: пайыздық мөлшерлеме, кепілдік, кепілгерлік және несиеге тән тәуекелді көрсететін арнайы мақалалар. Несие құрылымы күтілетін көздермен және несиені өтеу мерзімімен тығыз байланысты болуы керек.

Несие берілгеннен кейін банк оны қайтаруды қамтамасыз ету үшін шаралар қабылдауы керек. Несиені басқару банктің несие бөлімі қызметкерлерінің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Қарыз алушыны бақылау үшін бөлім қызметкерлері банктің өзінде бар, қарыз алушының жеткізушілерінен, басқа қаржы институттарынан және қарыз алушының өзінен алынған ақпаратты пайдаланады. Қаржылық ақпаратты талдаудың өзі қарыз алушыға тек басым баға береді. Сандарды талдау нәтижесінде пайда болған сұрақтарға жауапты қарыз алушының өзімен сөйлесу нәтижесінде ғана алуға болады.

Сонымен қатар, баланстық есептер мен кірістер туралы есептер басшылықтың жоспарлары туралы толық түсінік бермейді. Қарыз алушының жағдайы мен жоспарларының толық көрінісін алу үшін несие бөлімінің қызметкерлері қарыз алушыға жиі баруы керек, оның барысында олар қарыз

алушының жабдықтарының, сондай-ақ қамтамасыз ету болып табылатын кез-келген активтерінің бар-жоған және физикалық жағдайын тексере алады. Осы сапарлар кезінде жиналған деректерді қаржылық талдаудың сапасы мен дәлдігін тексеру үшін пайдалануға болады.

Қарыз алушы қызметінің тағы бір аспектісі оның несиенің шартының талаптарын сақтауы болып табылады. Қарыз алушының несиені өтеу міндеттемесінен басқа келісім-шартта айналым капиталы мен левередждің ең төменгі деңгейін ұстап тұру міндеттемесі сияқты басқа шарттар болуы мүмкін. Қарыз алушының осы шарттарды орындамауы оған әртүрлі санкциялар қолдану қажеттілігіне әкелуі мүмкін, мысалы, пайыздық мөлшерлемені көтеру немесе төтенше жағдайларда келісімшарттың күшін жою және несиені өтеу процесін жеделдету. Қарыз алушының несиенің шартының талаптарын орындауын бақылау үшін банктер мезгіл-мезгіл арнайы шолулар жасап, талдап отыруы керек. Несиелік ақпараттың картотекасында несиені бақылау тұрғысынан өте маңызды ақпарат бар, оны ішкі және сыртқы аудиторлар да, реттеуші органдар да пайдалана алады.

Қарыз бойынша төлемеу тәуекелін төмендетудің негізгі тәсілдерінің бірі-әлеуетті қарыз алушыларды мұқият іріктеу.

Тәуекел құраушы факторлардың ұсынылған құрылымына сәйкес берілетін несиелерді уақтылы, егжей-тегжейлі талдау осы факторлардың банктің несиелік процесіне әсерін барынша азайту бойынша барабар шаралар қабылдау үшін несиені қайтармау тәуекелінің туындау ықтималдығын азайтуға бағытталған. Сонымен бірге нақты берілетін несиенің ұсынылатын тәуекел факторларын бағалау, оларды жан-жақты, жүйелі талдау және басқарудағы есепке алу банктерге осы факторлардың өздерінің болашақ қызметінің нәтижелеріне қайта әсер етуінің алдын алуға нақты мүмкіндік береді.

Несиелік тәуекелді барынша азайту процесінде бірінші дәрежелі рөлді тұтастай банк (несиелік қоржын) деңгейінде әрбір жеке несиені немесе қарыз алушы бойынша тәуекелді бағалау әдістерін айқындауды алып тастау қажет.

Қарыз алушының несиелік тәуекелін бағалау деп дәстүрлі түрде қарыз алушының экономикалық жағдайының сапалық және сандық көрсеткіштерін зерттеу, бағалау түсініледі.

Қазіргі заманғы банктік әдебиеттерде несиелік тәуекелді бағалау құралдары ерекшеленеді, атап айтқанда: Зета моделі, коммерциялық несиелерді бағалау әдісі, несиелік скоринг әдісі, сонымен қатар тұтынушылық несиені бойынша скоринг.

Әр модельге толығырақ тоқталайық.

Зета моделін (Zeta model) америкалық экономистер тобы жасаған және компанияның банкроттық ықтималдығын бағалауға арналған. Z- талдаудың негізгі мақсаты – кәсіпорынның қызметін талдау және талдау объектісін ұсынылған екі топтың біріне: сәтті жұмыс істейтін компанияға немесе банкротқа жатқызу.

Бұл әдісті дамыту үшін американдық экономист Э.Альтман несие өнімі үшін банкке жүгінген кәсіпорынның банкроттық ықтималдығын бағалаудың үш әдісін ұсынды.

Ең қарапайымы – екі факторлы модель (1-формуланы қараңыз). Бұл модельдің негізі екі негізгі индикатор болып табылады, Э.Альтманның пікірінше, банкроттық ықтималдық осыларға байланысты:

- ағымдағы өтімділік кәффиценті. Бұл көрсеткіш кәсіпорынның өтімділігін сипаттайды;

- қаржылық тәуелділік коэффициенті, ол кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын сипаттайды.

$$Z_2 = -0,3877 - 1,073 * x_1 + 0,0579 * x_2 , \quad (1)$$

Бұ жерде Z_2 – Альтманның екі факторлы моделі;

x_1 - ағымдағы өтімділік коэффициенті;

x_2 - капитализациялық коэффициент.

Z

;

$Z < 0$ ықтимал банкроттық 50%.

Альтманның екі факторлы моделінің кемшілігі- бұл кәсіпорынның қаржылық жағдайына әсер ететін басқа көрсеткіштердің маңыздылығын ескермейді, атап айтқанда, іскерлік белсенділік, кірістілік және активтердің қайтарымы.

Болашақта Альтман 66 өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын және оның пікірінше ықтимал банкроттықты болжау үшін пайдалы болуы керек 22 аналитикалық коэффициентті зерттейді. Нәтижесінде ол болжам үшін ең маңызды 5 көрсеткішті анықтады және 5 факторлық теңдеуді құрды (2-формуланы қараңыз):

$$Z_5 = 1,2 * x_1 + 1,4 * x_2 + 3,3 * x_3 + 0,6 * x_4 + x_5 , \quad (2)$$

Бұнда Z_5 – Альтманның 5 факторлы моделі;

x_1 - меншікті айналым активтерінің барлық активтер сомасына қатынасы;

x_2 - активтердің рентабельділігі (бөлінбеген пайданың активтер сомасына қатынасы);

x_3 - активтердің кірістілік деңгейі пайданың активтер сомасына қатынасы);

x_4 - меншікті және қарыз капиталдарының арақатынас коэффициенті;

x_5 - активтердің айналымдылығы (сатудан түскен түсімнің активтер сомасына қатынасы).

$Z_5 < -1,8$ ықтимал банкроттық өте жоғары

Z_5 1,9-дан 2,7 –ге дейін ықтимал банкроттық орташа

Z_5 2,8-ден 2,9-ға дейін ықтимал банкроттық үлкен емес

$Z_5 > 3$ ықтимал банкроттық шамалы аз

Бұл ретте осы модельдегі болжамның дәлдігі бір жыл шегінде 95 % -ды, екі жыл ішінде болжамның дәлдігі 83%-ға дейін құрайды, бұл осы модельдің артықшылығы болып табылады.

5 Факторлық модельдегі жағымсыз жақтар – бұл көптеген компаниялардың акцияларының нарықтық құны туралы ақпарат жоқ. Сондықтан Альтман кейінірек акцияларды биржада көрсетілмеген компаниялар үшін модификацияланған 5 факторлық модельді жасады (3-формуланы қараңыз).

$$Z5 = 0,717 * x1 + 0,847 * x2 + 3,1 * x3 + 0,42 * x4 + 0,0995 * x5, \quad (3)$$

бұндах1 - активтер сомасына айналымдағы капитал;

x2- кәсіпорын активтерінің сомасына бөлінбеген пайда компанияның қаржылық тетігінің деңгейін көрсетеді;

x3- активтердің жалпы құнына салық салынғанға дейінгі пайда;

x4 - меншікті капиталдың баланстық құны / қарыз капиталы;

x5 - кәсіпорын активтерінің жалпы көлеміне сату шамасы.

Төменде кесте 6-да мәндері және кәсіпорындағы қиын жағдайдың туындау ықтималдығының мәндері келтірілген.

Кесте 6-Z мәндері және банкроттықтың басталу ықтималдығы

Z акциялары биржада бағаланатын компаниялар үшін	Z акциялар биржада бағаланбайтын компаниялар үшін	Банкроттық ықтималдығы	Пікірлер
1,8	1,23	80-100%	Болмаған жағдай
1,81-ден 2,77-дейін	1,23-тен 2,90-дейін	35-50%	Белгісіз жағдай
2,77-ден 2,99-дейін		15-20%	Белгісіз жағдай
2,99	2,90	Төлемей қаупі аз	Қаржылық-тұрақтылық жағдай

Алайда, кірістілік ықтималдығын бағалаудың мұндай моделінде кемшіліктер бар. Бұл модель сыртқы факторлардың әсерінен акциялар бағамының ықтимал ауытқуын және инвесторлардың мінез-құлқын ескермейді.

Одан әрі Альтман барынша нақты 7 факторлы модельді әзірледі, бұл банкроттықты бес жыл бұрын болжауға мүмкіндік береді. Бұл модель іс жүзінде өте сирек қолданылады, бірақ ол ең дәл және оның болжамының сенімділігі 70 %-ды құрайды.

Бұл ретте Z-бағалау қарыз алушының банк алдындағы жай-күйін ерте ескерту сигналы ретінде қарастырылуы мүмкін. Альманның 7 факторлық моделін модельдеу нәтижесінде алынған мәліметтер клиенттің жалпы несие қабілеттілігін анықтаудың тиімді құралы ретінде қарастырылуы мүмкін. Алынған модель мәндері несие бөлімдері қызметкерлерінің клиентке несие беруге қатысты шешім қабылдауының сапалық сипаттамасына қосымша мәліметтер ретінде пайдаланылуы керек.

Қазіргі банктік тәжірибеде несиелік скоринг әдісі (credit scoring) екі жағдайда қолданылады. Бірінші жағдайда, бұл әдіс бағалаудың кең ауқымында қолданылады, атап айтқанда әлеуетті қарыз алушыларды бастапқы іріктеу үшін және қарыз алушының ағымдағы қаржылық жағдайын бағалау үшін несиелік мониторинг нәтижесінде несие алған несиелік ұйымның клиенттерін бағалау үшін. Екінші жағдайда, әдіс қарыз алушының несие шартының талаптарын орындамауының бұзушылықтарын анықтау үшін қолданылады.

Скоринг әдісі банктер клиенттерді статистикалық әдістер негізінде бағалау үшін қолданылады. Компьютерлік бағдарлама негізге алынады, онда әлеуетті қарыз алушының деректері енгізіледі және жүйе нәтиже береді, оның қорытындысы бойынша несие маманы қарыз беру немесе одан бас тарту туралы мәселені шешеді. Мұндай бағдарламалардың негізгі мақсаты несие берудің орындылығы туралы талдау және шешім қабылдау процесін автоматтандыру арқылы операциялық тәуекелдерді азайтуға байланысты шығындарды азайту болып табылады.

Несиелік скорингтің банктің әлеуетті клиентінің мүмкіндіктерін сапалы бағалауға қабілетті бірнеше түрі бар. Банк басшылығы арнайы бағдарламалардың бірітандауға немесе барынша тиімді нәтижеге қол жеткізу үшін бірнешеуін қолдана отырып, кешенді жұмыс істеуге құқылы:

1. Application-scoring. Бұл әдіс заманауи банктік тәжірибеде ең танымал, сонымен қатар қолдануға оңай. Бұл әдіс несиелік өтінімді қараудың бастапқы кезеңінде қолданылады. Несиелік маман несиелік шартты ресімдеуге өтінім берген тұлғаның сауалнамалық деректерін мұқият зерделейді, одан кейін қарыз алушы туралы барлық қажетті ақпаратты арнайы өтінім-бланкінің көмегімен жинайды, содан кейін жүйе алынған мәліметтерді өңдейді және нәтиже береді. Алынған мәліметтер негізінде несие маманы өз шешімін қабылдайды.

2. Collection-scoring. Скорингтің бұл түрі несиелік беделі бар және несиелік келісім шарттарын орындамау ықтималдығы бар ықтимал "қауіпті" клиенттермен жұмыс жасау үшін қолданылады. Бұл әдіс банктің несие маманына өтелмеген қарыз міндеттемелері (кепілдікпен қамтамасыз ету) жағдайында іс-қимыл тәртібін әзірлеуге көмектеседі. Кепілгерлік, сақтандыру және т.б.). Сондай-ақ банк клиентіне борыштық міндеттемелердің орындалмауының және банктің коллекторлық компанияларға немесе сот органдарына жүгінуінің ықтимал салдарлары туралы ресми түрде хабарлауға болады.

3. Behavioral-scoring. Бұл әдіс клиенттің алынған және өтелген қарыздары туралы өткен мәліметтеріне сүйене отырып, қарыз алушының қаржылық әл-

ауқатының ауытқуын болжауға және ол үшін идеалды несиелік бағдарламасын таңдауға мүмкіндік береді. Behavioral-scoring-бұл әлеуетті клиенттің несиелік карталары бойынша операцияларды бақылаудың өте қолжетімді және қарапайым нұсқасы.

4. Fraud-scoring. Осы әдіс арқылы жүйе алаяқ пен ықтимал құқық бұзушыны тез таниды. Fraud-scoring қолдану скорингтің барлық түрлерімен бірге кешенді қолдануда тиімді. Статистикаға сәйкес, өтелмеген он қарыздың бірі-осы санаттағы адамдардың жұмысы, ал компьютерлік скоринг болашақта осындай жағдайлардың қайталануына жол бермейді.

Несиелік скоринг коммерциялық кәсіпорындарға және жеке қарыз алушыларға қолдануға қатысты әмбебап болып табылады.

Несиелік тәуекелді несиелік скоринг әдістемесі бойынша бағалау кезінде әдетте үш көрсеткіш талданады: өтімділік коэффициенті, капиталды пайдалану тиімділігі, акционерлік капиталдың қолда бар барлық активтердің сомасына қатынасы (Кесте 7-ні қараңыз).

Кесте 7- Қарапайым несиелік скоринг

Көрсеткіш	Шекаралары	Салмағы	Тәуекел тобы, балдар			
			A	B	C	D
Капиталдың тиімділігі,%	2-15	50	>99	40-99	20-39	<20
Өтімділік коэффициенті,%	15-40	20				
Акционерлік капитал,%	2-35	20				

Бұл әдістеменің бірегейлігі бағалаудың қарапайымдылығы мен «ашықтығында» жатыр. Осы бағалауды қолдану нәтижесінде алынған балдардың сомасы мен қарыз алушының несиелік алу мүмкіндігі арасындағы тікелей байланыс анықталады.

Сонымен қатар, несиелік скоринг әдісінің бір түрі тұтынушылық несиелік бойынша несиелік скоринг техникасы болып табылады.

Тұтынушылық несиелік бойынша скоринг әдісін алғаш рет 19 ғасырдың 40-жылдарының басында американдық экономист Д.Дюран ұсынған. Әдістемеге сәйкес әлеуетті қарыз алушының бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін қаржылық және экономикалық факторлардың «салмағы» бағаланады. Қарыз алушының әрбір негізгі факторын (көрсеткішін) талдай отырып, кредитор балдарда оның маңыздылық деңгейіне сәйкес келетін сандық шаманы алады. Әрі қарай, рейтинг нәтижелері бойынша банктің несиелік маманы факторлар бойынша топтастырылған кесте түрінде қарыз алушының қызметін бағалаудың балдық

шкаласын жасайды және несие берудің орындылығы туралы шешім қабылдайды.

Скоринг әдісі аясында белгілі бір қарыз алушыға тұтынушылық несие беру кезінде несиелік тәуекел дәрежесін жеткілікті жоғары сенімділікпен анықтауға мүмкіндік беретін негізгі факторлар тобы анықталады.

Тұтынушылық несие бойынша несиелік скоринг әдісінің авторы кесте 8-де көрсетілген бағалау кезінде келесі коэффициенттерді қолданды.

Кесте 8- Дюран бойынша несиелік скоринг техникасы

Көрсеткіш	Балдар саны	Балдардың макс-дық сомасы
Жасы	20 жылдан әрі қай әр жыл сайын 0,01 балл	0,3
Жынысы	-әйел -0,4 ер -0	-
Осы жерде тұру ұзақтығы	осы жерде тұрған әр жылы үшін 0,042	0,42
Мамандығы	-төмен тәуекелмен -0,55 жоғары тәуекелмен -0 өзге мамандықтар -0,16	-
Салада жұмысы	қоғамдық сектор кәсіпорындары, мемлекеттік мекемелер, банктер, брокерлік фирмалар -0,21	-
Жұмыспен қамтылуы	кәсіпорындағы әр жылғы жұмысы үшін - 0,059	0,59
Қаржылары	-банктік шотының болуы -0,45 -жылжымайтын мүлікке иелік ету -0,35 -өмірді сақтандыру полисінің болуы - 0,19	-

Қарыз алушының несиелік ұйымдардағы несиелік қабілеттілігін бағалаудың келесі кезеңі – жеке тұлғаның сипаттамаларын ескере отырып, егжей-тегжейлі талдау жүргізу (Кесте 9-ды қараңыз).

Осы коэффициенттерді қолдана отырып Д.Дюран клиенттердің градациясының шекарасын «жақсы» және «жаман» деп анықталды – 1,25 балл.

Бағасы 1,25 балдан асқан клиент несиеге қабілетті ретінде анықталды, қарыз алушының бағасы 1,25 балдан төмен болса, банк үшін қарыз алушыға несие берудің қауіпті нұсқасы туралы сигнал.

Осылайша, скоринг әдісі ұйымның несиелеуге берген өтініміне жедел талдау жасауға мүмкіндік береді.

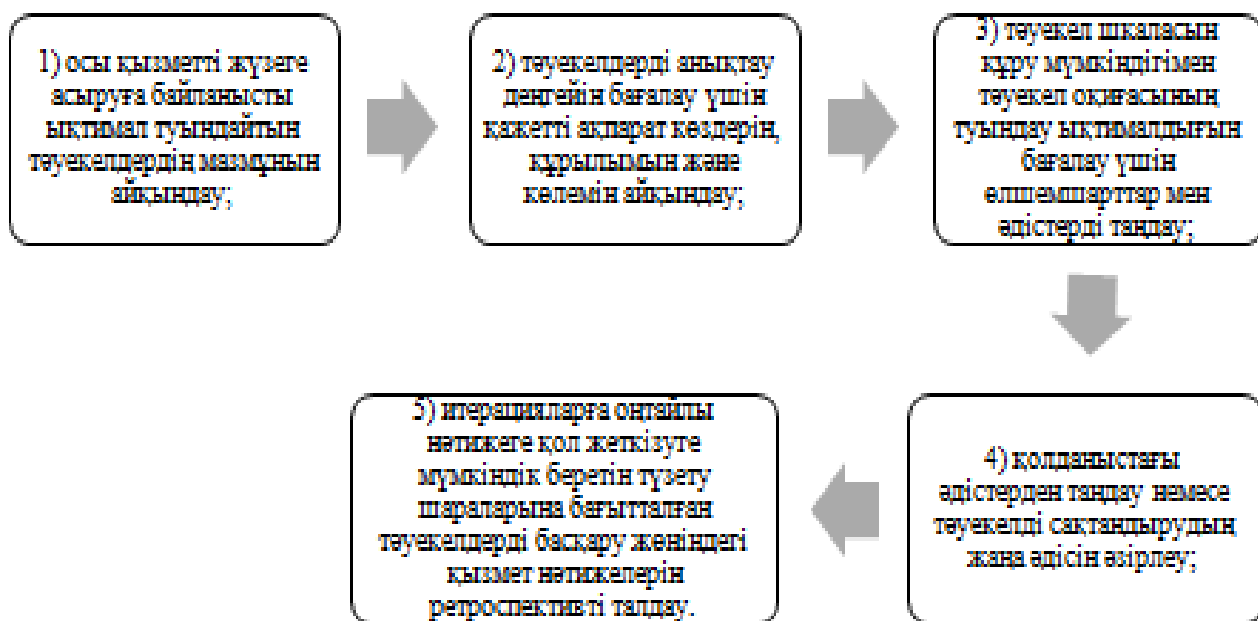
Кесте 9-Жеке қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігін бағалауға арналған несиелік скоринг жүйесі

Клиентке сипаттама	балдар	Клиентке сипаттама	балдар
1.Клиенттің жасы: -30 жасқа дейін -50 жасқа дейін -50 жастан жоғары	5 8 6	6.Мамандығы,жұмыс орны: -басқарма -білікті жұмысшы -біліктілігі жоқ жұмысшы -студент -зейнеткер -жұмыссыз	9 7 5 4 6 2
2.Асырауындағы адамдардың болуы: -жоқ -біреу -үшеуге дейін -үшеуден артық	3 3 2 1	7.Жұмыспен қамту ұзақтығы: -1 жылдан кем -3 жылдан кем -6 жылдан кем -6 жылдан артық	3 4 7 9
3.Тұрғын-үй жағдайлары: -жеке меншік пәпет; -жалға алынған үй; -өзге(достарымен,отбасымен тұрады).	10 4 5	8.Банкте шоттарының болуы: -ағымдағы және жинақ -ағымдағы -жинақ -жоқ	6 3 2 0
4.Осы мекенжайда тұру ұзақтығы: -6 айдан аз -2 жылдан аз -5 жылдан аз -5 жылдан көп	2 4 6 8	9.Ұсынымдардың болуы(о.і. басқа қаржылық институттардан): -біреу -екуден артық -жоқ	3 5 1
5.Клиенттің табысы(1 жылда),S: -10 мыңға дейін -30 мыңға дейін -50 мыңға дейін -50 мыңнан жоғары	2 5 7 9		

Несиелік тәуекелді басқарудың аспаптық базасын анықтағаннан кейін несиелік тәуекелді басқару процесін жүйелі талдауға көшу қажет.

Несиелік тәуекелде реттеу және басқару деп коммерциялық банктің анықталған несиелік тәуекелін бейтараптандыруға, барынша азайтуға және кірістілік пен тәуекелдің оны бағалауды, болжауды және сақтандыруды қамтитын оңтайлы арақатынасын айқындауға бағытталған шаралар жүйесі түсініледі.

Қоммерциялық банк қызметінің тәуекелдерін басқару процесі тиісінше бірнеше сатыда жүзеге асырылады (Сурет 9-ды қараңыз).

Сурет 9 -Коммерциялық банк қызметінің тәуекелдерін басқару процесінің кезеңдері

Несиелік тәуекелді басқарудың бүкіл процесі тек жүйенің тұрғысынан қарастырылады, оның құрамына мына элементтер кіреді:

1) несие беру процесінде теріс салдар туғызуға қабілетті коммерциялық банктің тәуекелінің туындауының барлық факторларын анықтау;

2) әрбір қарыз алушы бойынша жеке-жеке несиелік тәуекелді кешенді бағалау;

3) коммерциялық банктің несиелік тәуекелдерін бейтараптандыруға және азайтуға мүмкіндік беретін іс-шаралар мен құралдар кешенін әзірлеу;

4) ұйымның тәуекелдерін басқару жүйесінде бақылауды ұйымдастыруды қамтуы тиіс.

Бірнеше жылдар ішінде әртүрлі банктердің қызметіне бірқатар зерттеулер жүргізе отырып, сарапшылар несиелік тәуекелдерді басқаруға қатысты елеулі кемшіліктерді көрсететін бірқатар мәселелерді анықтады (Сурет 10-ды қараңыз).

Г.Г.Коробованың пікірінше, несиелік тәуекелді басқару әдістерінің кешені несиелік тәуекелді реттеу мен басқарудың мынадай негізгі әдістерін қамтиды:

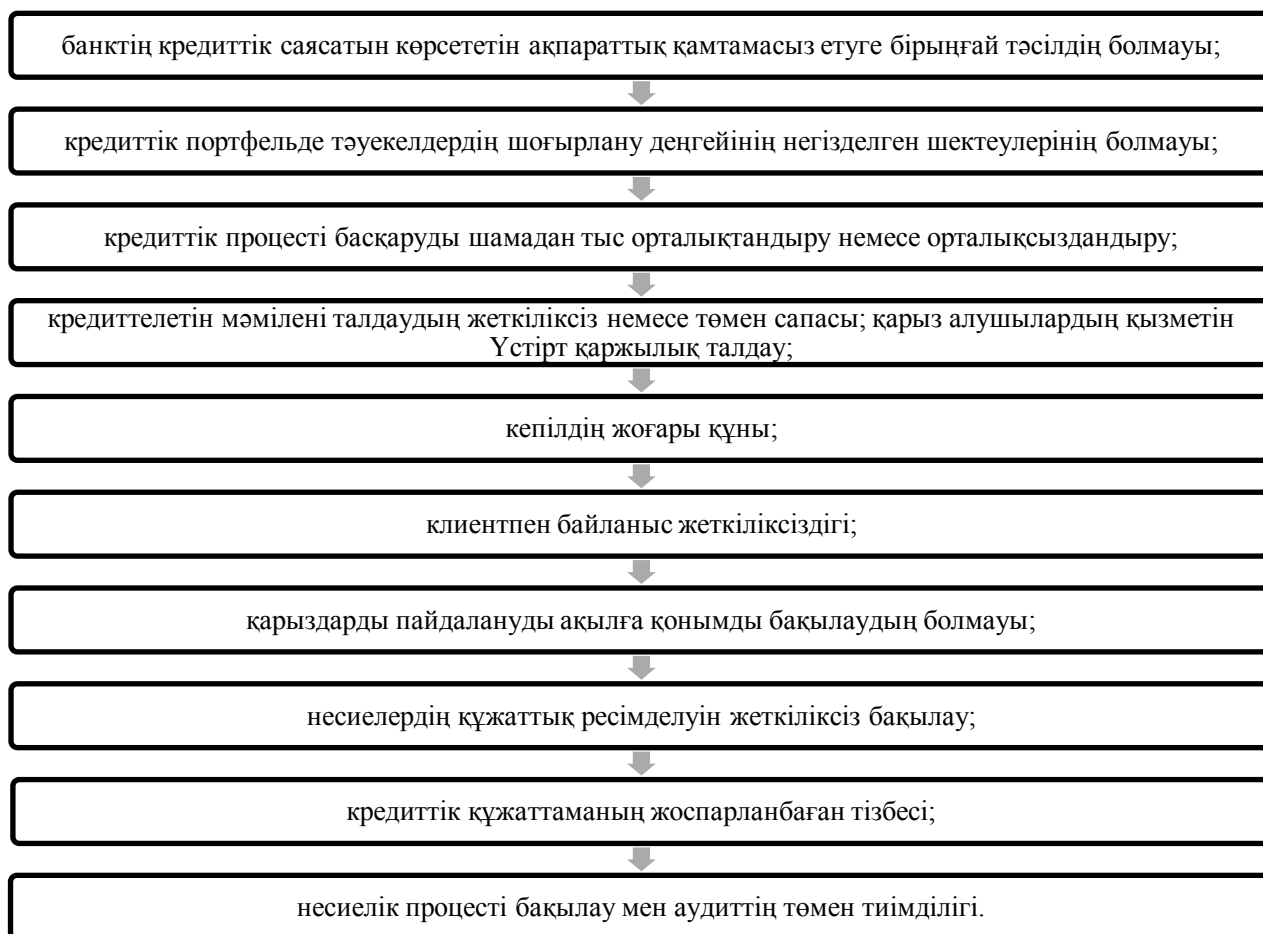
а) несиелік тәуекелдерден болған шығындарды жабу үшін берілген әрбір резервтер бойынша жеткілікті көлемді қалыптастыру;

б) банк активтері қоржынының негізді әрараптандырылуы;

в) банк үшін несиелік қоржынның оңтайлы құрылымын бағалау және қолдау;

г) қарыз алушының немесе эмитенттің төлем қабілеттілігі мен несие қабілеттілігін алдын ала талдау;

д) несиенің кепілдендірілген қамтамасыз етілуін беруге және оны мақсатты пайдалануға қатысты кредиторға қойылатын талап.

Сурет 10- Коммерциялық банктің несиелік тәуекелін басқарудың негізгі проблемалары

Қазіргі банктік тәжірибеде коммерциялық банктің несиелік қоржынын әртараптандыру несиелік бойынша төлеу тәуекелін хеджирлеудің ең қарапайым және салыстырмалы түрде арзан әдісі болып табылады.

Коммерциялық банктің несиелік қоржынын әртараптандырудың әртүрлі тәсілдері бар:

а) барлық болжамды қарыз алушыларды салалық тиесілілігіне назар аударып әртараптандыру;

б) кепілдікті қамтамасыз ету түрлері бойынша несиелерді әртараптандыру;

в) несиелерді рационализациялау;

г) банктің несиелік қоржынын төлеу мерзімі бойынша әртараптандыру;

д) қарыз алушылардың мүмкіндіктеріне қарай пайыздық мөлшерлемелердің әртүрлі түрлерін, несиелік бойынша пайыздарды есептеу және төлеу тәсілдерін қолдану.

Г.Н.Белоглазова, Л.П.Кроливецкая өз оқулығында коммерциялық банкте несиелік тәуекелді басқару әдістерінің ең толық тізімін ұсынады (Кесте 9-ды қараңыз):

- қарыз алушыларды саралау;
- несиелік салымдарды әртараптандыру
- тәуекелдер шамасын шектеу;
- тәуекелдерді хеджирлеу;
- тәуекелдерді бөлу.

Кесте 10-Несиелік тәуекелдерді басқару әдістері және олардың мазмұны

Басқару әдістері	Әдістердің мазмұны
Қарыз алушыларды саралау	-қарыз алушының несиеге қабілеттілігін бағалау -рейтинг негізінде несие беру шарттарын айқындау -несиелендірудің әртүрлі нысандары мен түрлерін практикалық қолдану
Несиелік салымдарды әртараптандыру	-шағын және ірі несиелер қоржынының құрылымындағы үйлесімділік -аумақтық және салалық тәуекелдерді төмендету үшін несиелік ұйымдардың филиалдарын құру -мерзімі бар несиелік қоржынның теңгерімділігі және т. б. -банктің меншікті қаражатының бірлігіне келетін ірі несиелік салымдар көлемінің лимиттерін қолдану.
Тәуекелдерді шектеу	-салалық тиістілікті ескере отырып, бір қарыз алушыға есептегендегі несие беру көлемдерін лимиттеу -салалық тиістілікті есепке алу кезінде ірі қарыз алушылар үшін несие беру көлемдерін лимиттеу -проблемалық несиелерді басқару
Тәуекелдерді хеджирлеу	-туынды қаржы құралдарымен баланстан тыс операцияларды жүргізу -несиелік деривативтермен
Тәуекелдерді бөлу	-ірі жобаларды алқалы несиелеу бойынша басқа банктермен ынтымақтастық

Несиелік тәуекелді басқару кезінде басқару процесі тәуекел көзіне тікелей әсер етумен ғана шектелмейтінін, сонымен қатар байланысты салаларда бірқатар сындарлы шаралар жүргізуді қарастыратынын атап өткен жөн. Бұл іс-шаралар: ұйымдық, кадрлық, несие беруші банкті несие процесін бұзудан қорғау жөніндегі арнайы іс-шаралар болуы мүмкін.

Банктік менеджмент саласындағы жетекші маман профессор О.И.Лаврушин несиелік тәуекелдерді басқаруды жүйе ретінде қарастырады. Сондай-ақ ол келесі критерийлер бойынша несиелік тәуекелдерді реттеу әдістерін жіктеуді ұсынады:

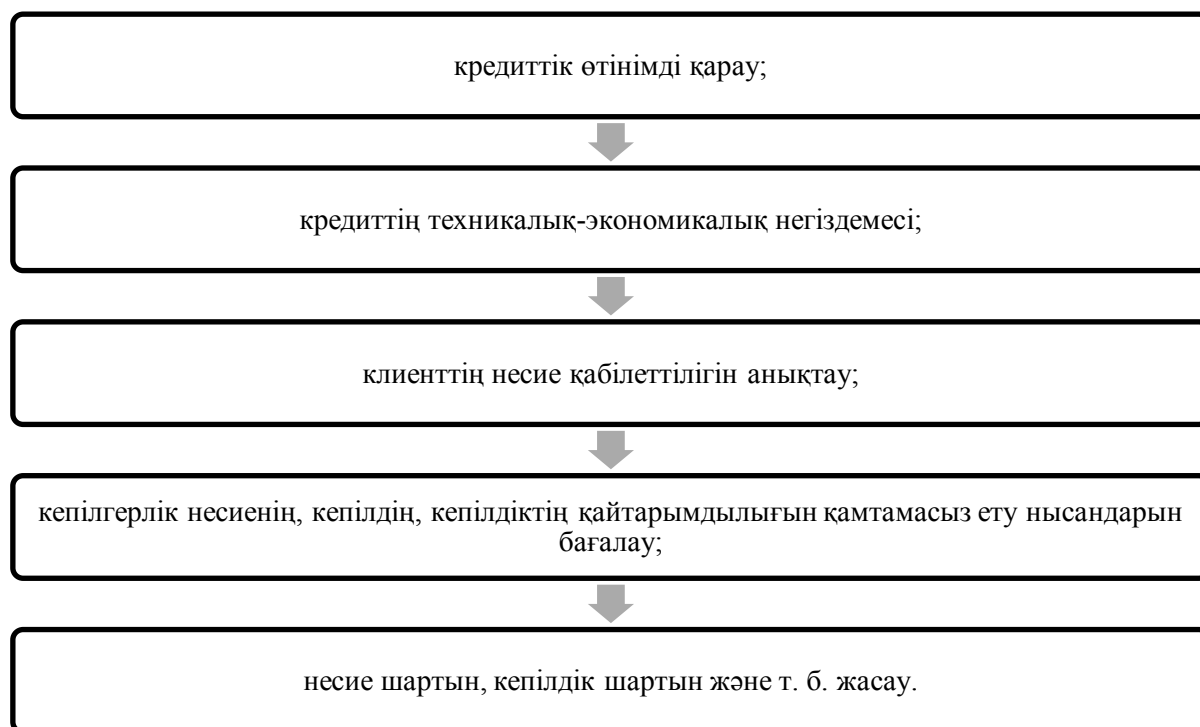
- реттеу уақыты (кезең);

- несиелік тәуекелдерді азайту тәсілдері;
- несиелік тәуекелдерді реттеу құралдары.

Бұл ретте, реттеуші шараларды жүзеге асыру уақытына байланысты ол реттеудің несиелік процеске тиесілілігінің екі кезеңін ажыратуды ұсынады:

- алдын- ала;
- келесі.

Алдын- ала кезеңде несие операциясынан шығындар ықтималдығы төмендейді, оған ең алдымен несие беру мүмкіндігіне терең талдау жүргізу арқылы қол жеткізіледі (Сурет 11-ді қараңыз).

Сурет 11-Алдын ала талдау әрекеттерінің реттілігі

Келесі кезеңде тәуекелдерді басқару шараларының тиімділігі реттеледі, оны көбінесе несиелік тәуекелдерді ішкі бақылауды ұйымдастыру анықтайды.

О.В.Кучеренко, Л.А.Родина және В.В.Завадская несие тәуекелдерін реттеудің 6 тобын ұсынады:

- өтінімді қараудың бастапқы кезеңінде қарыз алушының несие төлеуге қабілеттілігіне бағалау жүргізу есебінен несиелік тәуекелді болдырмау;
- несиелік тәуекелдерді өтеу;
- тәуекелді аудару;
- несиелік тәуекелді сіңіру;
- бірнеше қатысушылар арасында несиелік тәуекелді бөлу;
- несиелік тәуекелді әртараптандыру.

Несиелік тәуекелдерді реттеу әдістерінің сипаттамасын толығырақ қарастырамыз.

Несиелік тәуекелді болдырмау жағдайында іс-қимылдың екі нұсқасы болуы мүмкін:

1) жобаның және несиені беру объектісінің тәуекелділігінің жоғары деңгейінен несиені беруден бас тарту;

2) несиені оны қайтармау ықтималдығынан қорғау жүйесіне қатаң бақылау енгізілген жағдайда беру.

Тәуекелді аудару-тәуекелді үшінші тұлға, сондай-ақ мемлекет өзіне алатын қосымша жағдайлар жасауды көздейді. Бұл шешім аударым тараптары арасындағы тиісті шартта көрініс табады. Бұл кепілдік, кепілдеме, сақтандыру және хеджирлеу. Қарыз алушының несиені қайтару жөнінде өзіне міндеттеме қабылдаған мәміле түрінің біріне қатысушы заңды да, жеке де тұлға бола алады. Бұл ретте аударым екі нысанның бірінде: өтеусіз және өтеулі негізде жүргізілуі мүмкін.

Несиелік тәуекелді реттеудің келесі әдісі тәуекел құрушы оқиға басталған кезде тәуекелден болуы мүмкін залалды бейтараптандыруға немесе оны азайтудың өзге тәсілдерінің мүмкін еместігіне бағытталған тәуекелді сiңiру тәсілдері болып табылады. Тәуекелді сiңiрудiң неғұрлым пайдаланылатын тәсілдері қарыздар бойынша ықтимал шығындарға резерв қалыптастыру және қарыз алушының мүлкін борышты өтеу және пайызды төлеу (кепіл) ретінде ұсыну болып табылады.

Несиелік тәуекелді реттеу әдісі - тәуекелді өтеу мүмкіндіктері бұзылған жағдайды қамтамасыз ету тетігі арқылы тәуекелдің жағымсыз салдарын жоюға бағытталған. Мысал ретінде жылжымалы және жылжымайтын мүлікті кепіл ретінде ұсыну және қарыз алушының несиені беретін несиені ұйымында депозит ашуын айтуға болады.

Несиелік тәуекелді реттеу әдісі – тәуекелдердің жалпы жиынтығын жекелеген бөліктерге бөлу қазіргі тәжірибеде бүкіл жиынтыққа емес, жеке бөліктен келетін залалдың әсерін шектеу мақсатында қолданылады.

Бұл әдіс консорциалдық несиелерді рәсімдеу кезінде (басқа банктермен бірлесіп несиелер беру) қарыз алушылардың әртүрлі типтеріне салалық белгісі бойынша, заңды және жеке тұлғалар бойынша несиелер беру, сондай-ақ объектілерді әртараптандыру, несиені мерімдерін және т.б. кезінде көрініс табады.

Осылайша, банк несиелік тәуекелді басқару тәсілдерін дербес таңдауға құқылы және оларды несиені берушінің несиелік шартқа сәйкес міндеттемелерін орындамауынан қорғау кезінде, банк қызметіндегі басымдықтарға, оның мамандануына, нарықтағы орнына, бәсекеге қабілеттілігіне, клиенттік базамен өзара қарым-қатынасына, мәміленің нақты жағдайларына, елдегі экономикалық және саяси тұрақтылық деңгейіне және ақпараттық ортаның басқа да сыртқы факторларына сүйене отырып жіктеуге болады.

Бақылау сұрақтары

1. Несиелік тәуекел дегеніміз не?

2. Әртүрлі сипаттамаларға байланысты несиелік тәуекелдің жіктелуін атаңыз.
3. Несиелік тәуекелдің пайда болуына әсерететін факторларды атаңыз.
4. Коммерциялық банкте несиелік тәуекелді басқарудың қандай әдістері бар?
5. Тәуекелдерді хеджирлеу дегеніміз не?
6. Тұтынушылық несие бойынша скоринг әдісінің мәні неде?
7. Несиелік скоринг әдісі қандай?
8. Несиелік салымдарды әрараптандыру дегеніміз не?
9. Несиелік тәуекелдерді басқару элементтерін тек жүйе тұрғысынан қарастырыңыз.
10. Несие түрлеріне байланысты тәуекелдердің түрлерін жіктеуді атаңыз.

Тесттік сауалнама

1. Несиелік тәуекел-бұл...

- A) қарыз алушының қарызды пайдаланғаны үшін пайыздарды төлемеу ықтималдығы;
- B) қарыз алушының негізгі борышты және несиелік берешек бойынша пайыздарды өтемеу тәуекелі;
- C) қарыз алушы шығындарының туындау немесе пайда (кіріс) мөлшерінің қысқару ықтималдығы;
- D) өз міндеттемелерін толық көлемде уақтылы орындауды қамтамасыз етуге қабілетсіздігі салдарынан банкке шығындардың (шығыстардың) туындау тәуекелі;
- E) қаржылық шығындардың туындау ықтималдығы.

2. Несиелік тәуекел деңгейі артады.....

- A) қарыз сомасы және оны қайтару кезеңі ұлғайған кезде;
- B) қарыз сомасы және оны қайтару кезеңі азайтыла отырып;
- C) қарыз сомасының азаюымен және оның қайтарылу кезеңінің ұлғаюымен;
- D) қарызды қайтару кезеңінің ұлғаюымен;
- E) қарыз сомасының ұлғаюымен және оны қайтару кезеңінің төмендеуімен.

3. Несиелік тәуекелдерді басқарудың мақсаты...

- A) коммерциялық банктің несиелік ресурстарын ұлғайту;
- B) коммерциялық банктің несиелік қоржыны сапасының төмендеуі;
- C) несиелік қоржынды қалыптастыру тиімділігін арттыру;
- D) олардың салдарын азайту және жұмсарту;
- E) оларды толық жою.

4. Нақты несие мекемелерінің қызметіне байланысты емес тәуекелдер:

- A) қоржындық тәуекел;
- B) ішкі тәуекел;
- C) шоғырлану қаупі;
- D) сыртқы тәуекел;
- E) операциялық тәуекел.

5. Несиелік тәуекелдің сыртқы факторларының тобына мыналар жатады:

- A) банктің несиелік қоржынының құрылымы;
- B) персоналдың біліктілігі;
- C) мемлекеттің ақша-несие, сыртқы және ішкі саясаты;
- D) несиелік саясатты таңдаудың барабарлығы;
- E) несиелік ұйымның барлық деңгейлеріндегі менеджмент деңгейі.

6. Несиелік тәуекелді төмендететін факторларға жатпайды:

- A) несиені өтеу үшін қажетті қамтамасыз етуді ала алмау;
- B) әрбір несиені бекітудің әуре-сарсаңға салу рәсімі;
- C) бір қарыз алушыға тәуекелдің ең жоғары мөлшерін белгілеу;
- D) несиелік маман мен басшылық тарапынан тәуекелді үнемі тұрақты мониторингтеу және бақылау;
- E) несиелерді қамтамасыз етуді ұсыну немесе сақтандыру.

7. Несиелік тәуекелді арттыратын факторларға мыналар жатады:

- A) несиелік маман мен басшылық тарапынан тәуекелді үнемі тұрақты мониторингтеу және бақылау;
- B) қарыз алушылардың немесе салалардың белгілі бір тобына берілген сомалардың елеулі мөлшері (яғни несиелердің шоғырлануы);
- C) бір қарыз алушыға тәуекелдің ең жоғары мөлшерін белгілеу;
- D) несиелерді қамтамасыз етуді ұсыну немесе сақтандыру;
- E) әрбір несиені бекітудің егжей-тегжейлі рәсімі;

8. Төменде көрсетілгендердің қайсысы сыртқы тәуекелге жатады?

- A) өтімділік тәуекелі;
- B) салалық тәуекел;
- C) операциялық тәуекел;
- D) қамтамасыз ету тәуекелі;
- E) қаржылық тәуекел.

9. Бұл тәуекел несиені қайтарудың кешіктіру және пайыздарды уақтылы төлемеу қаупін білдіреді және банктің өтімді қаражатының азаюына әкеледі:

- A) несиені өтемеу тәуекелі;
- B) ішкі қарыздар бойынша төлемдер тәуекелі;
- C) төлемдердің мерзімін өткізіп алу тәуекелі;
- D) несиені қамтамасыз ету тәуекелі;
- E) пайыздарды төлемеу қаупі.

10. Төменде көрсетілгендердің қайсысы ішкі тәуекелге жатады?

- A) саяси тәуекел;
- B) елдік тәуекел;
- C) борыш пен пайыздардың негізгі сомасын төлемеу тәуекелі;
- D) салалық тәуекел;
- E) экономикалық тәуекел.

11. Тәуекелдің бұл түрі банктің қарыз алушыға қарыз талаптарын толық қанағаттандыру үшін банкке берілген несиені қамтамасыз етудегі сатудан түскен кірістің жеткіліксіздігінде көрінеді:

- A) несиені өтемеу тәуекелі;
- B) ішкі қарыздар бойынша төлемдер тәуекелі;
- C) төлемдердің мерзімін өткізіп алу тәуекелі;
- D) несиені қамтамасыз ету тәуекелі;
- E) пайыздарды төлемеу қаупі.

12. Несиелік тәуекелді басқару әдістерінің бірі болып табылады...активтер қоржыны.

- A) тұрақтандыру;
- B) азайту;
- D) ұлғайту;
- C) әртараптандыру;
- E) тұрақсыздандыру.

13. Тәуекелді үшінші тұлғаға беру арқылы несиелік тәуекелді басқару әдістері:

- A) лимиттеу, сақтандыру, резервтеу;
- B) тәуекелдерді бөлу, хеджирлеу, әртараптандыру;
- C) шоғырландыру, резервтеу, несиені қайтаруды қамтамасыз ету;
- D) хеджирлеу, лимиттеу, сақтандыру;
- E) қамтамасыз ету, сақтандыру, хеджирлеу.

14. Несиелік тәуекелдің бұл әдісі-берілген несиелердің максималды рұқсат етілген мөлшерін белгілеу, бұл тәуекелді шектеуге мүмкіндік береді.

- A) лимиттеу;
- B) сақтандыру;
- C) резервтеу;
- D) хеджирлеу;
- E) әртараптандыру.

15. Сипаттамалары (капитал мөлшері, меншік нысаны), сондай-ақ қызмет жағдайлары (экономика саласы, географиялық өңір) арасында ерекшеленетін қарыз алушылардың кең ауқымының арасындағы қарыздарды бөлуден тұратын несиелік тәуекелді басқару әдістері:

- A) лимиттеу;
- B) тәуекелдерді бөлу;
- C) резервтеу;
- D) хеджирлеу;
- E) әртараптандыру.

16. Несиелік тәуекелдің белгілі бір бөлігін несиелік туынды құралдар (деривативтер) арқылы үшінші тұлғаларға беруді көздейтін тәуекелді басқару әдістері:

- A) лимиттеу;
- B) тәуекелдерді бөлу;
- C) резервтеу;
- D) хеджирлеу;
- E) әртараптандыру.

17. Несиелік тәуекел дәрежесі бойынша несиелер мыналарға бөлінеді:

- A) тәуекелді және тәуекелсіз;
- B) стандартты және стандартты емес;
- C) жаңартылатын және жаңартылмайтын;
- D) мақсатты және кепілдендірілген;
- E) қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді.

18. Кепілмен қамтамасыз етуге байланысты тәуекелдер:

- A) кепіл өтімділігі;
- B) белгіленген дисконттың барабарлығы;
- C) кепілмен қамтамасыз етудің жеткіліктілігі;
- D) кепілзаттық қамтамасыз етуді жоғалтудың заңдық тәуекелі;
- E) жоғарыда аталғандардың барлығы.

19. Дұрыс емес пікірді көрсетіңіз

A) қарыздарды беру және рәсімдеу, оларды басқаруға жауап беретін банк қызметкерлері басшылыққа алатын объективті стандарттар мен параметрлерді анықтай отырып, несие саясаты бүкіл несие процесінің негізін құрайды;

B) саяси тәуекел- мемлекеттік саясат салдарынан қарыз алушының пайдасының (кірісінің) мөлшерін қысқарту немесе шығындардың пайда болу ықтималдығы;

C) несиенің әртүрлі түрлері үшін несиені өтеу көздерін талдау бірдей емес;

D) Экономикалық дағдарыстың жай-күйі, елдегі жалпы экономикалық алғышарттарға байланысты өнім шығару мен өткізудің қысқаруы қарыз алушының жеткілікті ақша ағынын генерациялау қабілетінің төмендеуіне әсер етеді;

E) банк алдындағы берешекті өтейтін шаруашылық субъектісінің бастапқы өтеу көзі несиелік шарт бойынша және кепілгердің қаражаты бар мүлікті өткізуден түсетін түсімдер.

20. Несиелік тәуекелдерді басқару келесі негізгі элементтерді қамтиды:

А) тәуекелді бақылау, шекаралық мәнгер лимиттер жүйесі, тәуекелді бақылау, тәуекел мониторингі;

В) тәуекелді өзгерту, ақпараттық жүйе, тәуекелді бағалау, тәуекелді бақылау;

С) тәуекел мониторингі, өкілеттік және шешім қабылдау жүйесі, тәуекелдің өзгеруі, ақпараттық жүйе;

Д) тәуекелді бағалау, тәуекелді өзгерту, тәуекел мониторингі, тәуекелді бақылау;

Е) оценка риска, контроль риска, информационная система, система полномочий и принятия решенатәуекелді бағалау, тәуекелді бақылау, ақпараттық жүйе, өкілеттік және шешім қабылдау жүйесі.

21. Пайыздық ставкалардың өсуін күткен жағдайда банкке несие берген жөн.....

А) тіркелген мөлшерлеме бойынша;

В) құбылмалы мөлшерлеме бойынша;

С) консорциялық негізде;

Д) пайызды ұзарта отырып, тіркелген ставка бойынша;

Е) мықты ставка бойынша.

22. Егер банктің жалпы тәуекелінің мәні 5-тен 10-ға дейін болса, онда бұл.....

А) банк тәуекелінің төмен деңгейі, оны банк біраз уақыт елемей мүмкін;

В) банктен ерекше назар аударуды талап ететін тәуекелдің стандартты деңгейі;

С) банк тәуекелінің жоғары деңгейі;

Д) банктен мұқият назар аударуды талап ететін тәуекелдің стандартты деңгейі;

Е) ешқандай дұрыс жауап жоқ.

23. Пайыздың мөлшерлемелердің тұрақты төмендеуі байқалған жағдайда пайыздық тәуекелді төмендету үшін:

А) белгіленген пайыздық мөлшерлеменен қоржындағы несиелер санын ұлғайту;

В) ұзақ мерзімге несиелер беру;

С) өзгермелі пайыздық мөлшерлеменен несиелер санын ұлғайту;

Д) белгіленген пайыздық мөлшерлеменен қоржындағы несиелер санын азайту;

Е) коммерциялық банк қоржынындағы несиелер санын ұлғайту.

24. Пайыздық тәуекелді азайту үшін ең жоғары пайыздық мөлшерлемелер қажет.

- A) белгіленген пайыздық мөлшерлеменен қоржындағы несиелер санын ұлғайту;
- B) ресурстарды ұзақ мерзімге тарту;
- C) өзгермелі пайыздық мөлшерлеменен несиелер санын ұлғайту;
- D) белгіленген пайыздық мөлшерлемелермен қоржындағы несиелер санын азайту;
- E) коммерциялық банк қоржынындағы несиелер санын ұлғайту.

25. Пайыздық мөлшерлемелердің тұрақты өсуі кезінде пайыздық тәуекелдерді төмендету үшін...

- A) белгіленген пайыздық мөлшерлеменен қоржындағы несиелер санын ұлғайту;
- B) ресурстарды ұзақ мерзімге тарту;
- C) коммерциялық банк қоржынындағы несиелер санын ұлғайту;
- D) белгіленген пайыздық мөлшерлеменен қоржындағы несиелер санын азайту;
- E) өзгермелі пайыздық мөлшерлеменен қоржындағы несиелер санын ұлғайту.

26. Несиелер тәуекел дәрежесі бойынша мыналарға бөлінеді:

- A) стандартты және стандартты емес;
- B) мақсатты және кепілдендірілген;
- C) ішкі және сыртқы;
- D) қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді;
- E) тәуекелді және тәуекелсіз.

27. Несиелік тәуекелді басқару әдістерінің бірі болып табылады... активтер қоржыны.

- A) тұрақсыздандыру;
- B) азайту;
- C) ұлғайту;
- D) әртараптандыру;
- E) шоғырлану.

28. Банктік несиенің қайтарымдылығын қамтамасыз ету механизміндегі несиелік тәуекелді басқару әдістері мыналарды қамтиды:

- A) қарыз алушының және несиеленетін жобаның несиені төлеу қабілеттілігін талдау және бағалау;
- B) несиелік міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етуді бағалау;
- C) несиелік мониторингті қоса алғанда, «проблемалық» несиелермен жұмыс істеу;
- D) несиені қайтарудың қосымша шараларын іске асыру ;
- E) жоғарыда аталғандардың барлығы.

29. Қарыз алушының негізгі борышы және кредиторға тиесілі пайыздарын төлемеу қаупіне байланысты тәуекел:

- A) мүліктік тәуекел;
- B) несиелік тәуекел;
- C) пайыздық тәуекел;
- D) несие тәуекелі;
- E) қайтармау қаупі.

30. «Бес СИ ережесі» әдістемесі коммерциялық банктердің тәжірибесінде несиелік тәуекелді бағалау үшін қолданылады:

- A) Францияда;
- B) Германияда;
- C) АҚШ-та;
- D) Италияда,
- E) Японияда.

3 Несиелік мониторинг және несиелік қоржын сапасын бақылау

3.1 Несиелік мониторинг ұғымы

Банк қызметін дамытудың қазіргі кезеңінде коммерциялық банктің несиелік тәуекелін азайтудың маңызды құралдарының бірі клиенттердің қаржылық қызметіне тұрақты мониторинг жүргізу болып табылады. Банктер қарыз алушылардың қаржылық жағдайының әл-ауқатына және олардың несиелік шартының талаптарын орындауына көз жеткізу үшін бақылауды жүзеге асырады.

Несиелік мониторинг банктің әрбір қарыз алушысының несиелік досьесін мерзімді талдаудан, банктің несиелік қоржынын қайта құрудан, қарыздардың жай-күйін бағалаудан және тәуелсіз аудиторлық тексерулер жүргізуден тұрады.

Несиелік бақылау немесе несиелік саясатының элементі ретінде бірқатар мақсаттарды көздейді:

-коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын бақылауды жүзеге асыру;

- осы саладағы сарапшылардың тәуелсіз сараптама жүргізуі;

- коммерциялық банктің қабылданған стандарттары мен несиелік саясатының мақсаттарынан ауытқуларды уақтылы анықтау;

- орталық банктің пруденциалдық талаптарының белгіленген шегінен тыс несиелік тәуекелді арттыруға рұқсат етілмеуі;

- несиелеудің тиімді механизмдерін іздеу.

Несиелік мониторинг объектілері коммерциялық банктің несиелік қоржынының берілген несиелерінің жиынтығы болып табылады.

Несиелік мониторинг объектілерінің екі негізгі ерекшелігі бар:

1) динамизм;

2) мониторинг объектісінің жұмыс істеу процесінде туындайтын қауіптіліктің болуы немесе болу мүмкіндігі.

Осылайша, несиелік мониторинг коммерциялық банктің несиелік операцияларының тәуекелдігін төмендетуге және несиелік өтеу процесінде қиындықтардың туындауымен байланысты теріс операцияларды болдырмауға бағытталған көп факторлы процесс болып табылады.

Мониторинг жүйесінің бақылау жүйесінен ерекшелігі объектілердің болашақ дамуын болжау болып табылады.

Несиелік мониторингтің екі түрі бар: ішкі және сыртқы.

Банк ішкі мониторингті несиелік қоржынның сапасына және берілген әрбір жеке несиелік дербес жүзеге асырады.

Ішкі бақылаудың екі түрі бар:

- заңды және жеке тұлға қарыз алушысының мониторингі;

- несиелік беруші банктің мониторингі.

Коммерциялық банктің қарыз алушысын мониторингтеу процесіне барлық дерлік бөлімшелер, атап айтқанда: операциялық, талдамалық, заңгерлік, қауіпсіздік қызметі, валюталық операциялар және бағалы қағаздармен

операцияларды жүзеге асыратын бөлімшелер және т.б. қатысады. Алайда, несиелік мониторинг жүргізудегі басты рөлді коммерциялық банктің несиелік бөлімі атқарады.

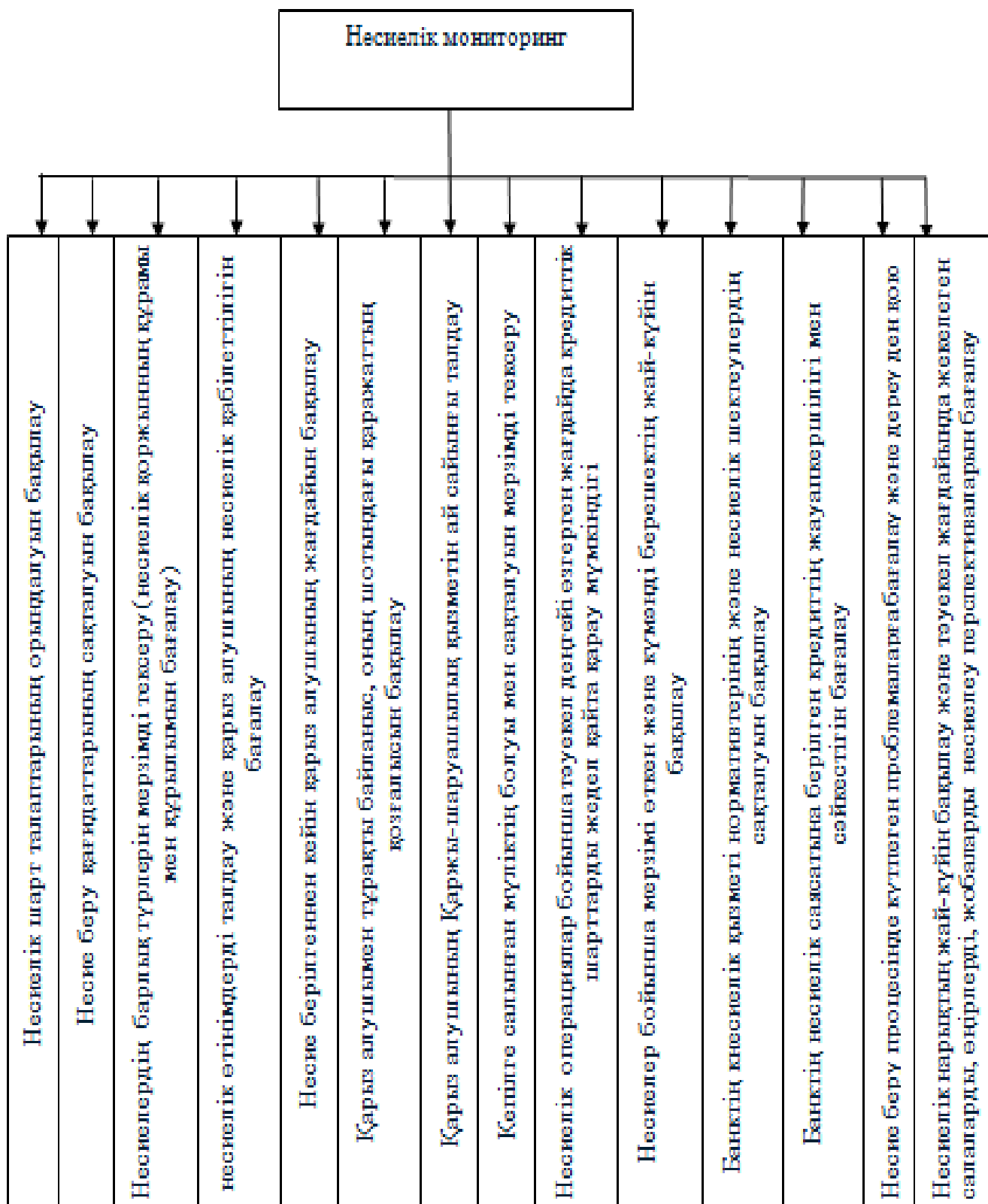
Коммерциялық банкте несиелік мониторинг жүргізу үшін ақпараттық-талдамалық база пайдаланылады, ол әртүрлі көздерден келіп түсетін мәліметтерден қалыптастырылады (Кесте 11-ді қараңыз).

Кесте 11- Коммерциялық банктерде несиелік мониторинг жүргізуге арналған ақпараттық-талдамалық база

Ақпараттық база	Ақпарат көздері
Қарыз алушы ұсынған деректер	<ul style="list-style-type: none"> -несиелік беру туралы қолдау хат -қарыз алушының сауалнамасы -заңды құжаттар -қаржылық құжаттар -несиелік объектісі туралы ақпарат -несиелендіруді қамтамасыз ету туралы ақпарат
Банкішілік ақпарат	<ul style="list-style-type: none"> -осы банктегі несиелік тарихы -қарыз алушының шоттары бойынша қаражаттың қозғалысы туралы деректер -борышқа қызмет көрсету сапасы -несиелік қызметкер қарыз алушының кеңсесіне немесе өндіріс орнына келген кезде алатын ақпарат
Үшінші тұлғадан алынған ақпарат	<ul style="list-style-type: none"> -реттеу және қадағалау органдарынан (салық инспекциясы, тіркеу палаталары және лицензиялау органдары) -осы қарыз алушыға қызмет көрсететін несиелік мекемелер -сот органдары -ақпараттық және рейтингтік агенттіктер -БАҚ, Интернет -несиелік тарих бюросы

Ақпараттық-талдамалық ақпарат үнемі жаңартылып отыруы керек, өйткені несиелік проблемасының пайда болатын белгілері банк қызметкерлерінің назарынан тыс қалуы мүмкін.

Несиелік мониторингтің тағы бір түсіндірмесі бар. Мәселен, несиелік мониторинг коммерциялық банктің несиелік мамандары несиелік процестің әртүрлі кезеңдерінде жүзеге асыратын, сондай-ақ басқарудың әртүрлі деңгейлеріне әсер ететін және негізгі кезеңдер бойынша толық егжей-тегжейлі талдау жүргізуді көздейтін кешенді несиелік бақылау болып табылады (Сурет 12-ні қараңыз).

Сурет 12-Несие мониторингінің кезеңдері

Коммерциялық банкте бағалау, неселік мониторинг жүргізу кезінде элементтердің белгілі бір тобына назар аудару қажет (Сурет 13-ті қараңыз).

Сурет 13-Несиелік мониторингті бағалау элементтері

Несиеді өтеу барысын бақылау және ол бойынша пайыздарды төлеу бүкіл несие беру процесінің маңызды кезеңі болып табылады. Бұл кезең қарыз алушының несиелік досьесіне мерзімді талдауды жүзеге асырудан, коммерциялық банктің бүкіл несиелік қоржынын қайта қараудан, қарыз алушылардың барлық санаттарына несиелердің жай-күйін бағалаудан және тәуелсіз аудиторлық тексерулер жүргізуден тұрады. Осы мақсатта коммерциялық банкте несиелік мониторинг базасы болып табылатын несиелік мұрағат жүргізіледі.

Несиелік мұрағатта әрбір қарыз алушы бойынша барлық қажетті құжаттама жинақталған:

- қарыз алушының барлық қаржылық есептері;
- хат алмасу;
- қарыз алушының несие төлеу қабілеттілігіне талдамалық шолулар;
- кепілдік құжаттар;
- келігердің құжаттары және т.б.

Коммерциялық банк тұрақты негізде қарыз алушымен тұрақты байланыста болады, оның қаржылық жағдайына, сондай-ақ оның кредитор алдындағы міндеттемелерін орындауына мониторинг жүргізеді, несие қаражатының мақсатты пайдаланылуына және оның шотындағы қаражаттың күн сайынғы қозғалысына бақылауды жүзеге асырады.

Қазіргі банк әдебиетінде белгілі бір белгілерге сәйкес несиелік мониторингтің әртүрлі классификациялық сипаттамалары бар.

Сонымен, Л.П.Кроливецкая және Е.В.Тихомирова несиелік мониторинг белгілерін былай жіктеді (Кесте 12-ді қараңыз).

Кесте 12- Коммерциялық банктің несиелік мониторингін жіктеу

№	Жіктеу белгілері	Түрлері
1	Жүзеге асыру саласы бойынша:	ішкі несиелік мониторинг
		сыртқы несиелік мониторинг
2	Өткізу сипаты бойынша:	алдын ала несиелеу мониторингі
		ағымды несиелік мониторинг
		келесі (одан әрі) несиелік мониторинг
3	Жүзеге асыру әдістеріне байланысты:	қашықтық несиелік мониторинг
		инспекциялық несиелік мониторинг
4	Несиелік мониторинг жүргізу ауқымына байланысты:	жергілікті
		аймақтық
		ғаламдық
5	Қамту учаскесіне байланысты:	жалпы несиелік қоржын деңгейі бойынша
		жеке несиелік келісім деңгейінде
6	Қарыз алушылар тобына байланысты берілген несиелердің мониторингі ажыратылады:	қарыз алушы заңды тұлғаларға
		қарыз алушы жеке тұлғаларға
		қарыз алушы-банктерге
		қарыз алушы банктік емес қаржы мекемелеріне
		банкке байланысты топтарына
		қарыз алушы – мемлекеттік басқару органдарына

Мониторингтің практикалық қолданылуының негізгі саласы басқару болып табылады, атап айтқанда, қызметтің әртүрлі салаларындағы менеджментті ақпараттық қамтамасыз ету процесі. Мониторингті әртүрлі қызмет салаларында және әртүрлі мақсатта қолдануға болады, ал мониторингтің әр түрі жалпы сипаттамалары мен қасиеттеріне ие.

О.В.Мотовилов және С.А.Белозеров коммерциялық банктің несиелік мониторингін жіктеудің өз критерийлерін ұсынады: объектілер бойынша, ақпарат жинау көздерінен, несиелік мониторинг жүргізу әдістемесінен, несиелік мониторинг мақсаттарынан (Кесте 13-ні қараңыз).

Екі немесе бірнеше объектілерді зерттеу бір уақытта бір құралмен қатар жүргізіледі.

Несиелік мониторинг үшін маңызды проблема құралдардың жоғары сапасын қамтамасыз ету, бағалау өлшемшарттарын, индикатор мен көрсеткіштерді әзірлеу, өлшеу процесінің өзі, нәтижелерді статистикалық өңдеу және оларды барабар түсіндіру болып табылады.

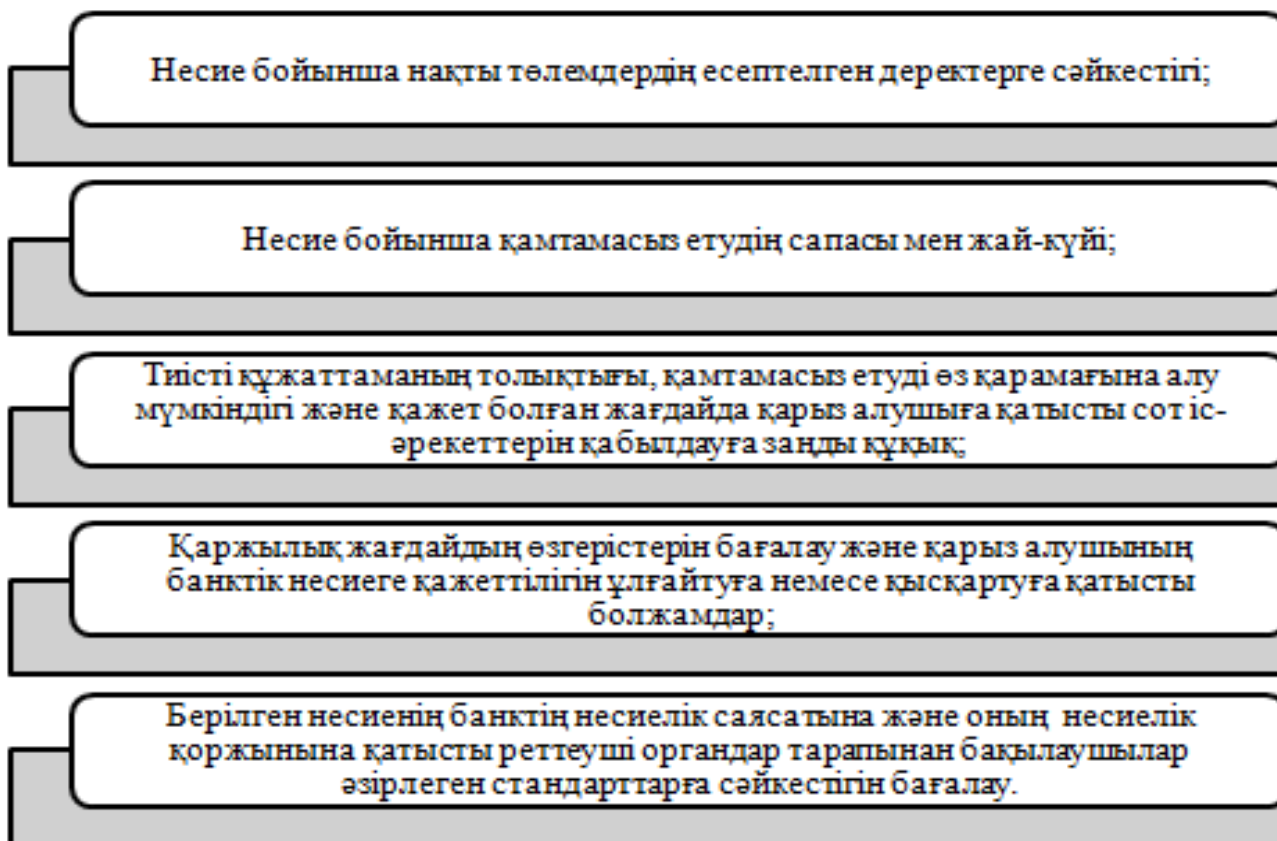
Кесте 13- Коммерциялық банктің несиелік мониторингін О.В.Мотовилов және С.А.Белозеров бойынша жіктеу

Жіктеу белгілері	Несиелік мониторинг түрлері
1. Объектілерге байланысты	- әрбір қарыз (несие) алушының мониторингі - бүкіл банктің несиелік қоржынының мониторингі
2. Ақпарат жинау көздеріне байланысты	- несие бойынша кепілге қабылданған қамтамасыз ету жай-күйінің мониторингі - қарыз алушының ақша ағындарының мониторингі - қарыз алушының іскерлік беделіне, қарыз алушы кәсіпорындарда менеджментті ұйымдастыруға мониторинг жүргізу - банкішілік есеп беру мониторингі - БАҚ мониторингі, ағымдағы заңнама, олар жұмыс істейтін түрлі салалар мен нарықтардың мониторингі - қарыз алушының қаржылық жағдайының мониторингі - несиелік шарт міндеттемелерін орындау мониторингі (мақсатты пайдалану, пайыздарды және комиссияларды уақтылы төлеу)
3. Несиелік мониторинг жүргізу әдістемесінен бастап	- жақсы әзірленген өлшемдер мен көрсеткіштер жүйесін пайдалана отырып, ғылыми зерттеу технологияларын тарта отырып, объектінің параметрлерін өлшеу - динамиканы талдау, яғни сараптама үшін негіз ретінде уақыт өте келе объектінің даму динамикасы туралы мәліметтер қолданылған кезде - салыстыру сараптама үшін негіз ретінде басқа несиелік мониторинг объектісін бірдей зерттеу нәтижелері таңдалғанда
4. Несиелік мониторингтің мақсаттарына байланысты	- ақпараттық-құрылымдау, мониторинг объектісі туралы ақпаратты жинақтау және тарату. Арнайы ұйымдастырылған зерделеуді көздемейді - базалық (фондық) - жаңа проблемалар мен қауіптерді олар басқару деңгейінде іске асырылғанға дейін анықтау - проблемалық-үмітсіз немесе проблемалық несиелерді анықтау кезінде туындайтын процестердің заңдылықтарын, қауіптерін анықтау

Несиелік мониторингтің әртүрлі әдістерін қолдану бірдей пиниптерді қолдануға негізделген:

а) барлық несиелерді тексеру кезеңділігі. Мониторинг әрбір 30,60 немесе 90 күн сайын жүзеге асырылады, бұл ретте барлық ірі несиелер және кейбір неғұрлым ұсақ несиелер тексеріледі;

б) әрбір несие бойынша барлық маңызды шарттарды тексеруді қамтамасыз ету үшін *несиелік бақылау кезеңдерін* әзірлеу, оның ішінде (Сурет 14-ті қараңыз).

Сурет 14- Несиелік мониторингтің құрамдас элементтері

в) несие бойынша проблемалардың өсуінің артуына байланысты тексерулер санының ұлғаюы;

г) экономикалық құлдырауға немесе банк өз ресурстарының едәуір бөлігін салған салаларда елеулі проблемалардың туындауына байланысты несиелер бойынша тексерулер санының ұлғаюы.

Несиелі мониторинг элементтерінің бірі несиелеудің ішкі аудиті болып табылады. Бүгінгі таңда ол қазіргі заманғы банк тәжірибесінде маңызды орын алады. Тексеруді банк бақылаушысына ведомстволық бағынысты бөлім (жасырын да, ашық та) жүзеге асырады. Бақылаушы банк президентінің немесе оның орындағы адамның тікелей әкімшілік бағынысында болады.

Ішкі аудит бірқатар мақсаттар қояды:

- мерзімі өткен несиелер бойынша банктік шоттардағы қаражат қалдықтарының жай-күйін анықтау;

- барлық несиелер бойынша қайтарымдылықты қамтамасыз ететін және несиелік тәуекелді төмендететін барлық жағдайларды анықтау;

- банктегі несие процесін ұйымдастыру жағдайын анықтау;

- банктегі несиелерді беру және өтеу тәжірибесінің несиелік меморандум талаптарына сәйкестігін анықтау;

- банктің есеп құжаттарындағы барлық несиелердің дұрыстығы мен сенімділігін анықтаңыз. Ұзартылған және мерзімі өткен несиелерге ерекше назар аударыңыз;

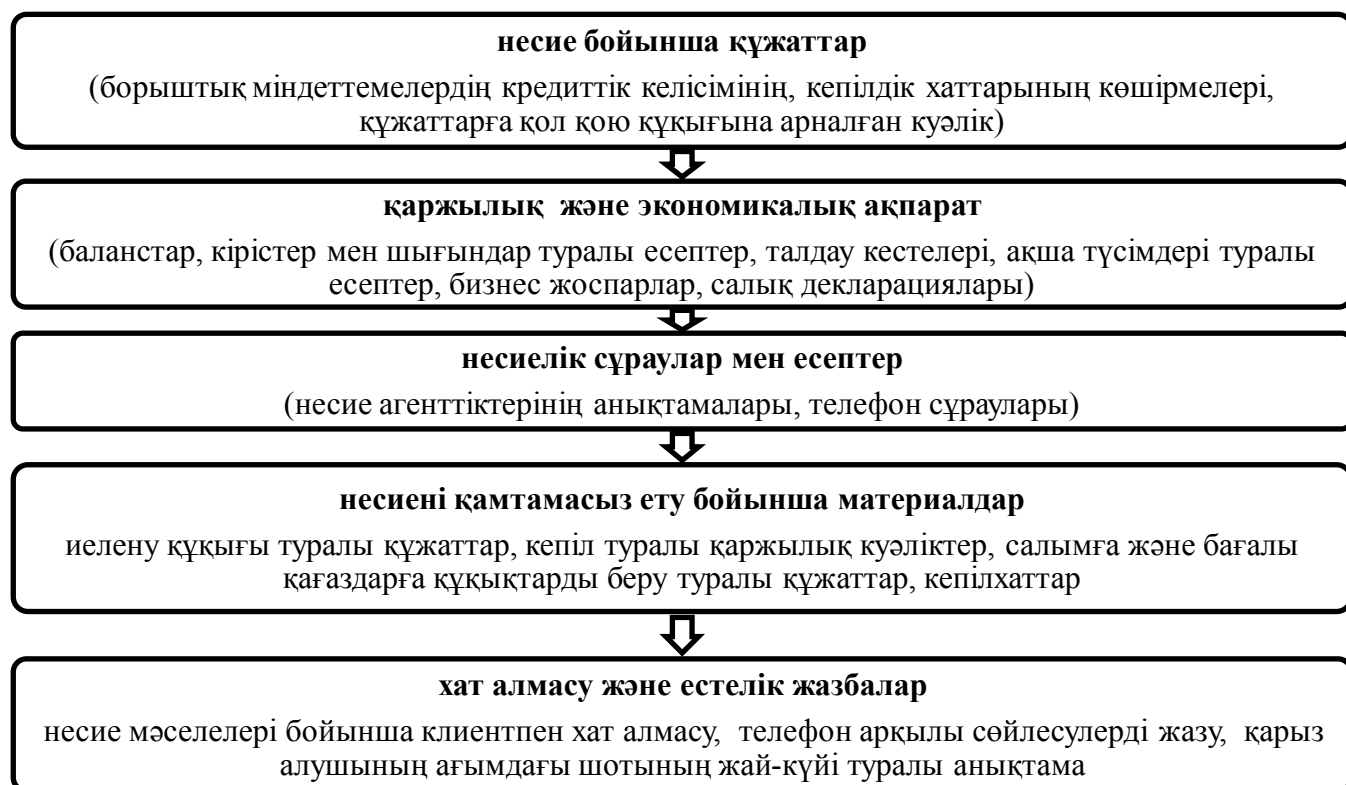
- несиелер бойынша шығындарды жабуға арналған резервтердің жай-күйін және коммерциялық банкте несие беру бойынша ұқсас жұмысты ұйымдастыруды анықтау.

Жеке және заңды тұлғалардың тәртібін сақтау мониторингі тіркеу журналында несие алуға берілген өтінімдердің есепке алынуына бақылауды жүзеге асыруды қамтиды.

Аталған журналда мынадай деректемелер көрсетілуі тиіс:

- өтініштің қарауға келіп түскен күні;
- өтініш берушінің атауы және мекен-жайы;
- болжамды қарыз сомасы;
- қарыз тағайындау;
- қарыз мерзімі;
- пайыздық мөлшерлеме;
- қарызды қамтамасыз ету;
- ескерту.

Әрбір банктің несиелік досьені жүргізуінің өзіндік жүйесі бар. Әдетте құжаттар келесі бөлімдерге топтастырылады (Сурет 15-ті қараңыз).

Сурет 15- Қарыз алушының несиелік досьесінің бөлімдері

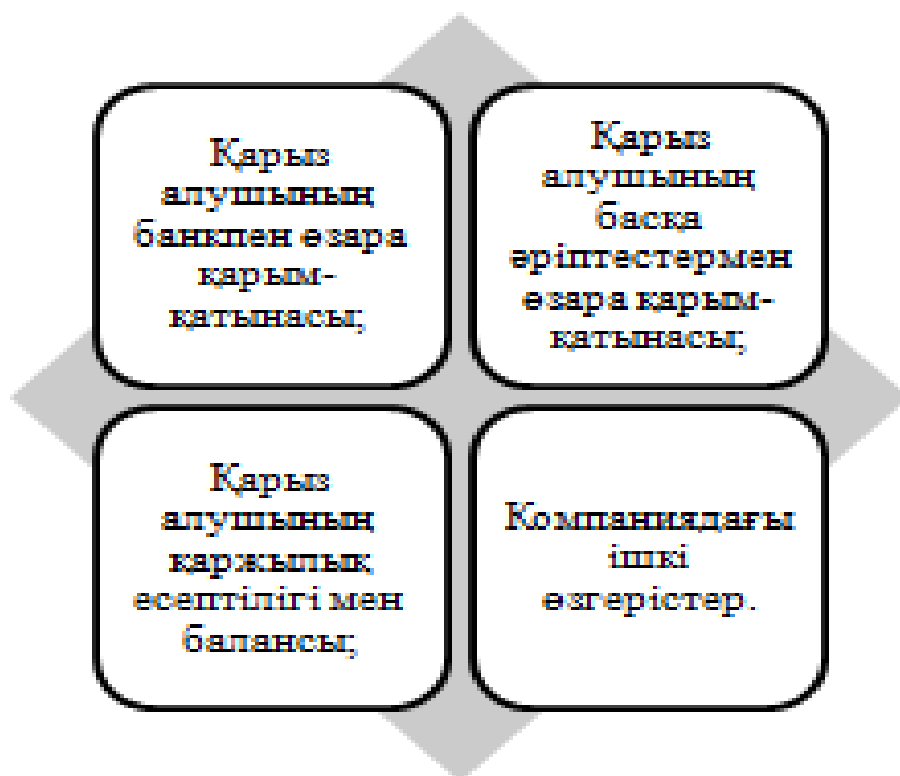
Әдетте, әр банкте несие мұрағаты бар, онда несие мониторингінің барлық базасы, атап айтқанда, әр несие өтінімі бойынша барлық қажетті ақпарат: қаржылық есептер, қарыз алушымен хат алмасу, несие беру күніне және несие беру мерзімі ішінде несие қабілеттілігіне аналитикалық шолулар, кепілдік құжаттар.

3.2 Ықтимал ескерту белгілерін тану мәселесі

Коммерциялық банктер қарыз алушылардың қаржылық жағдайына, сондай-ақ олардың несиелік беруші алдындағы міндеттемелерін орындауына үнемі мониторинг жүргізу керек.

Несиелік мониторингтің негізгі міндеті проблемалық несиелердің ықтимал ескерту белгілерін тану болып табылады.

Коммерциялық банктің несиелік бөлімінің қызметкерлері үшін «дабыл сигналдары» төрт негізгі арна бойынша келіп түсуі мүмкін (Сурет 16-ны қараңыз).

Сурет 16- Проблемалық несиелердің «дабыл сигналдары»

Қарыз алушымен тұрақты байланыста болу, оның шотындағы қаражат қозғалысына күнделікті бақылау жүргізу, несиелік қаражатының мақсатты пайдаланылуын бақылау, сондай-ақ қарыз алушының қаржы-шаруашылық қызметіне ай сайынғы талдау жүргізу қажет.

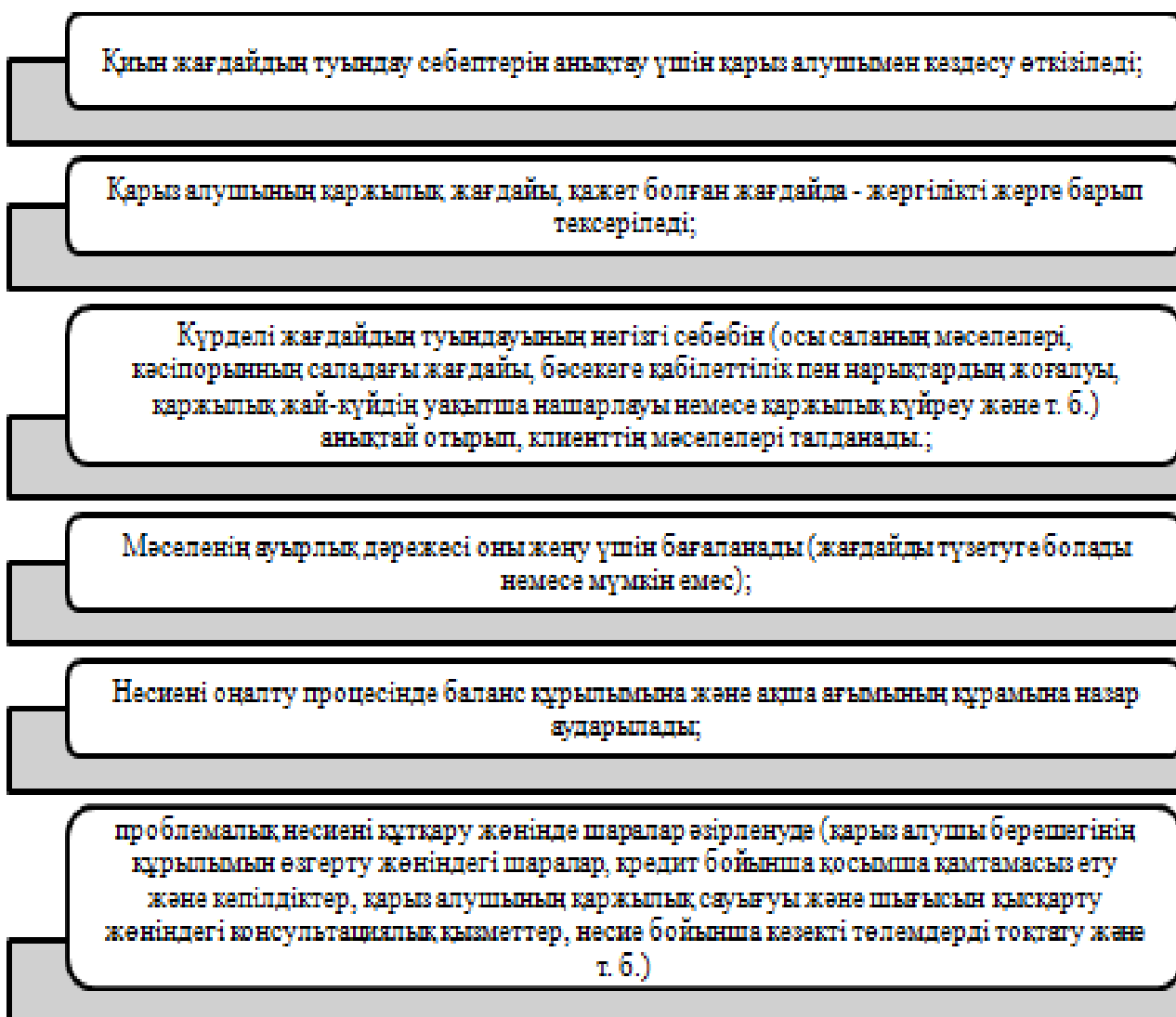
Қарыз алушыда проблемалардың туындауының алғашқы белгілері:

- несиелік бойынша мерзімі өткен берешек, пайыздарды төлемеу;
- қосымша несиелік беру туралы, несиелік ұзарту туралы өтініш ;
- кредиторлық берешектің «ескіруі» ;
- рентабельділіктің төмендеуі;
- тауарлық қорлардың өсуі;
- банктің несиелік бөлімшесінің қызметкерлерімен кездесуден жалтару.

Қарыз алушының қаржылық орнықтылығының төмендеу және несиелер бойынша тәуекелдің жоғарылау белгілерінің туындауы нәтижесінде банктің несиелер маманы банк басшылығы мен несиелер комитетін хабардар етуге тиіс.

Банктің несиелер бөлімшесі несиелер комитетіне проблемалық несиелер туралы ұзарту туралы ұсыныс даярдайды. Несиелерді ұзарту қолайсыз болған жағдайда мерзімі өткен несиелер шығарылады. Осыдан кейін банктің қауіпсіздік департаментіне өтеуіне жәрдемдесу жөніндегі іс-шараларды өткізу мақсатында проблемалық несиелердің пайда болуы туралы қызметтік жазба беріледі.

Несиелерді уақтылы өтеумен проблемалар туындаған кезде банк оларды еңсеру бойынша шаралар қабылдайды, оның ішінде (Сурет 17-ні қараңыз).

Сурет 17 -Банктің несиелерді уақтылы өтеумен туындаған проблемаларын еңсеру жөніндегі банктің іс-шаралары

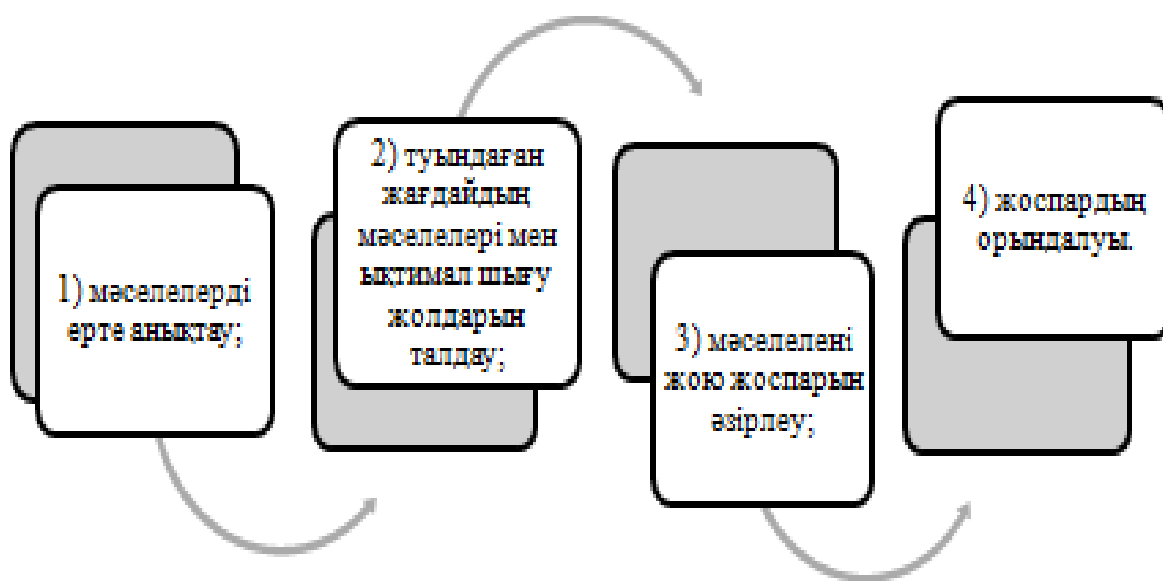
Егер банк қабылдаған шаралар проблемалық несиелерді жоюға мүмкіндік бермесе, онда мұндай несиелер мерзімі өткен несиелердің есебіне жатқызылады және коммерциялық банктің несиелер бөлімшесі адвокаттармен бірге кепілді

қойылған мүлікті сату рәсіміне бастамашылық етеді. Кепілге салынған мүлікті сатудың бұл рәсімі екі тәсілмен жүзеге асырылады: соттан тыс немесе сотпен, қолданыстағы заңнамада белгіленген тәртіппен.

Банкілік несиелер бойынша несие бөлімінің қызметкерлері қауіпсіздік департаментімен бірлесіп қарызды өтеудің қолайлы схемасын жасайды:

- борыштың ауысуы;
- талапты үшінші тұлғаға беру;
- қарыз алушымен дебиторлық берешекті қайтару бойынша жұмыс және т.б.

Банк қызметкерлерінің проблемалық несиелермен жұмыс істеуге қатысты қызметі 4 кезеңде жүзеге асырылады (Сурет 18-ді қараңыз), олардың әрқайсысы міндеттердің белгілі бір түрлерін орындаумен сипатталады.

Сурет 18- Проблемалық несиелермен жұмыс істеу кезеңдері

Несиеу процесінде банк клиентпен жақсы қарым-қатынасты сақтау үшін өте сақ болуы керек, өйткені коммерциялық банк үшін бұл жағдайдан шығудың ең қолайлы жолы клиентпен ұзақ мерзімді негізде тығыз ынтымақтастық болып табылады.

Мәселе анықталғаннан кейін коммерциялық банктің несие бөлімінің қызметкерлері өз позицияларын нығайту үшін бірқатар қадамдар жасауы керек (Сурет 19-ды қараңыз).

Несиелік комитет жұмыс істегеннен кейін несиелік маманмен бірлесіп несиелік меморандум жасалады, онда проблемалық несиенің тәуекелін төмендетудің барлық нұсқалары көрсетіледі. Әрі қарай заң департаменті жұмысқа кіріседі, ол жобаның құқықтық сараптамасын жүргізеді, заң бұзушылықтарды анықтайды және жояды. Қарыз алушының барлық құжаттары ықтимал шешімдер, дәлсіздіктер мен қателер үшін тексеріледі.

Қарыз алушы мониторингінің деңгейін арттыру;

Заңды құжаттаманы жаңартуды талап етіңіз (банктің барлық құжаттары тиісті тәртіпте екенін тексеріңіз);

Несиені қосымша қамтамасыз етуді сұрау;

Талап етуге кепілдік қоса алғанда, сондай-ақ қосымша (жаңа);

Компания менеджментінің шешім қабылдау процесіне қатысу

Сурет 19 -Әлеуетті қарызгермен позицияны нығайту бойынша банктің іс-шаралары

Егер қарыздарды қайта құрылымдау басқармасы жұмысының нәтижелері бойынша несие проблемалық деп саналған жағдайда, кепілдікті қамтамасыз етуді іске асыру, кепілгерден қарыздарды өндіріп алу арқылы берешекті қайтарудың талап-арыз жұмысын жүргізу талап етіледі.

Проблемалық несиенің несиелік құжаттары толығымен қауіпсіздік департаментіне беріледі. Берілген несиеге және өтеу мерзімінің басталуына байланысты қиын жағдайды түзету мүмкін болмаған жағдайда, банк қамтамасыз етуге талап қояды және кепілге салынған мүлікті өткізуді қоса алғанда, Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де заңдылық әрекеттерді жасайды.

3.3 Несиелік қоржынның сапасын бақылау

Несиелік қоржын-клиенттердің белгілі бір күнгі несиелік шоттары бойынша әртүрлі белгілері бойынша, оның ішінде несие мерзімдері бойынша, несие түрлері бойынша, несие алушылардың құрамы бойынша, қамтамасыз ету нысандары бойынша, кірістілік деңгейі бойынша және т.б. топтастырылған қалдықтар жиынтығы.

Белгілі бір коммерциялық банктің несие қоржынының көлемі мен құрылымы бірқатар факторлармен анықталады (Кесте 14-ті қараңыз).

Кесте 14-Коммерциялық банктің несиелік қоржынының көлемі мен құрылымына әсер ететін факторлар

№	Фактор	Сипаттама
1	Банк қызмет көрсететін тәуекел секторының ерекшелігі	Бұл фактордың несиелік қоржынының көлемі мен құрылымына әсері коммерциялық банктің экономиканың белгілі бір салаларындағы несиелік ерекшелігімен, берілген несиелер мен қарыз алушылардың түрлерімен анықталады
2	Банк капиталының мөлшері	Бұл фактор жеке қарыз алушыға және банкке берілетін несиенің шекті сомасын (лимиттеуші фактор) көтерме немесе бөлшек несиелер ретінде айқындайды
3	Банк қызметін реттеу ережелері	Бұл факторларға несиелік тәуекел нормативтерін белгілеу, несиелердің кейбір түрлерін ұсынуға шектеу және/немесе тыйым салу айқындалады, осы фактордың ықпал ету дәрежесі заңнамалық жолмен ҚР ҰБ қаулылары нысанында, банк қызметінің нұсқаулықтары мен міндетті нормативтерін бекітумен айқындалады
4	Банктің несиелік саясаты	Нақты коммерциялық банкке несиелер берудің мақсаттары мен басым бағыттары айқындалады
5	Банк менеджерлерінің тәжірибесі мен біліктілігі	Бұл фактордың әсері банктің мамандары кәсіби бағалай алмайтын несиелер беретіндігімен анықталады
6	Банктің несиелік операциялардан күтілетін кірісі	Бұл фактор банктің несиелер түрлерін пайдалануын қарастырады, бұл банк үшін кірістіліктің жоғары деңгейін береді
7	Қаражатты орналастырудың басқа бағыттарының кірістілік деңгейі	Осылайша, коммерциялық банк активтерінің әр түрлі түрлерінің кірістілігі тең болған жағдайда, олардың кірістілігі аз болса да, қаражатты араластырудың ең аз тәуекелдік бағытына басымдық беріледі

Коммерциялық банктің несиелік қоржыны оның кірістерінің негізгі көзі және сонымен бірге активтерді орналастыру кезінде тәуекелдің негізгі көзі болып табылады.

Оның тұрақтылығы, беделі мен қаржылық жетістігі көбінесе банктің несиелік қоржынының құрылымы мен сапасына байланысты. Сондықтан барлық коммерциялық банктер несиелердің сапасын бақылауды дербес жүзеге асырады, тәуелсіз сараптама жүргізеді және коммерциялық банктің несиелік саясатының қабылданған стандарттарынан ауытқу жағдайларын анықтайды.

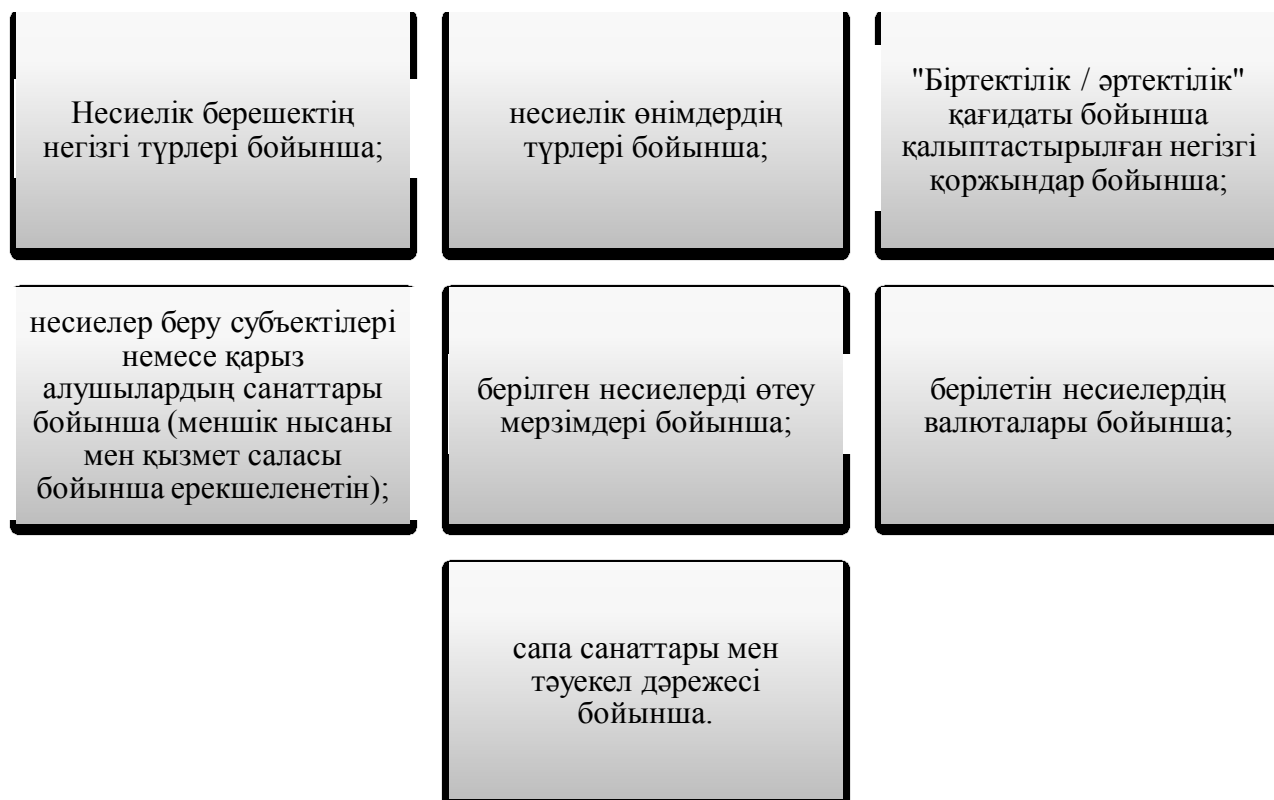
Несие қызметкері мен банктің жоғары басшылығы экономиканың бір саласы бойынша немесе қарыз алушылардың жекелеген санаттарына (жеке және заңды тұлғалар) несиелердің шамадан тыс шоғырлануын, сондай-ақ банк тарапынан араласуды талап ететін мерзімін ұзарту мерзіміне байланысты проблемалық қарыздарды анықтау мақсатында банктің несиелер қоржынының құрамын мұқият талдайды. Ең сенімді несиелер жылына бір рет тексеріледі, ал проблемалық несиелер үнемі талдау мен бақылауды қажет етеді.

Несиені тексеру қарыз алушының қаржылық есептерін қайта талдаудан, қарыз алушының кәсіпорнына барудан, барлық құжаттаманы тексеруден және қамтамасыз етуден тұруы мүмкін.

Қайта тексеру жүргізу барысында осы несиенің ағымдағы кезеңдегі коммерциялық банктің несиелер саясатының мақсаттары мен талаптарына сәйкестігі туралы мәселе қаралады, клиенттің несиелер қабілеттілігі мен қаржылық жай-күйіне бағалау жүргізіледі, сондай-ақ осы операцияның рентабельділігі бағаланады.

Кезекті бақылау тексерісінің қорытындысы бойынша коммерциялық банктің басшылығы несиелерге бірқатар параметрлер бойынша несиенің қорытынды бағасын беретін рейтинг береді. Несиелерді рейтинг бойынша жіктеу банкке коммерциялық банктің несиелер қоржынының құрамын бақылауға мүмкіндік береді.

Берілген несиелердің құрылымын бағалау үшін несиелердің әртүрлі топтамаларын пайдалануға болады (Сурет 20-ны қараңыз).

Сурет 20 -Коммерциялық банк несиелерінің сыныптамалық топтамалары

Несие қоржынының құрылымын ғана емес, сапасын да бағалау маңызды.

Коммерциялық банктің несие қоржынының сапасы несиелік тәуекел мен өтімділіктің рұқсат етілген деңгейінде кірістілік деңгейін барынша арттыра алатын қасиет деп түсініледі.

Коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын бағалау мыналардан тұратын элементтер жүйесін білдіреді:

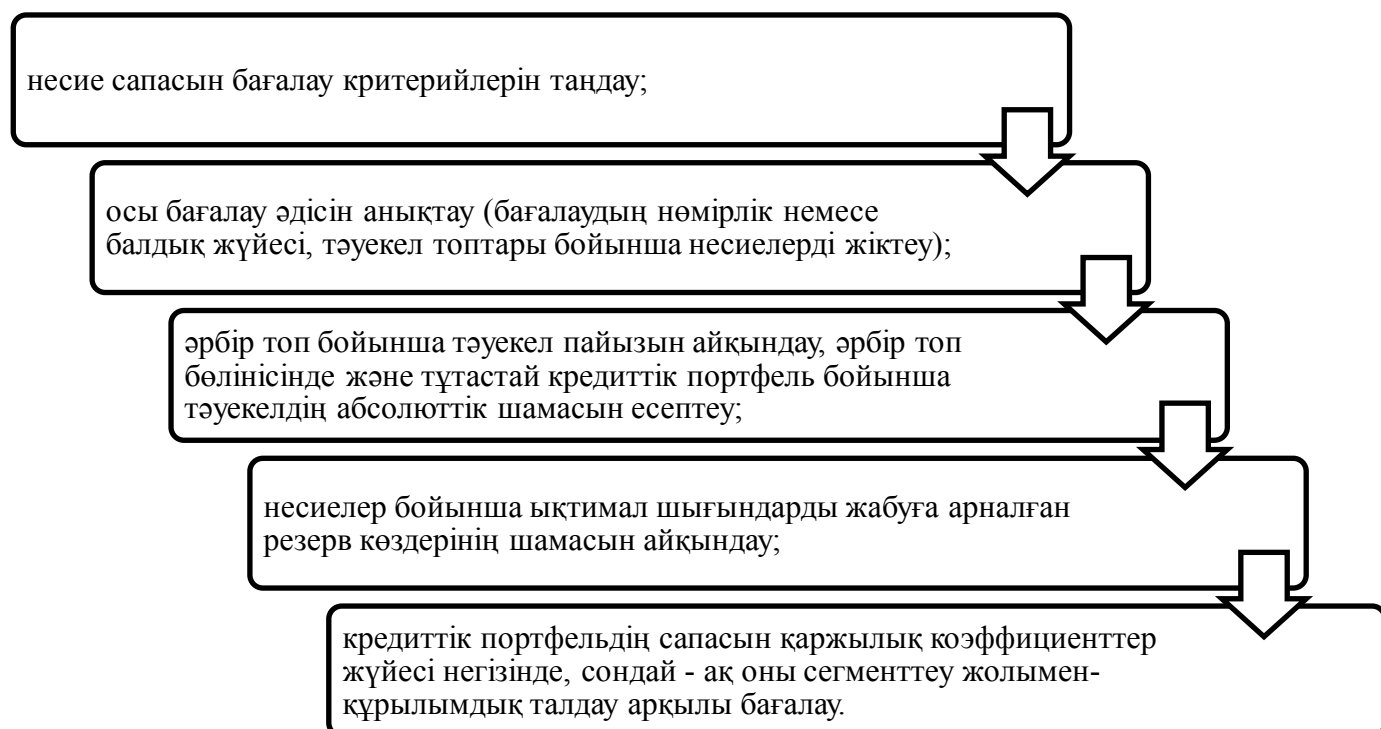
- бағалау базасы (субъектілер);
- бағалау технологиялары (өлшемдер мен көрсеткіштер);
- алынған нәтиже (сапа топтары бойынша несиелік қоржын элементтерін жіктеу).

Коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын бағалау субъектілері:

- несие комитеті;
- коммерциялық банктің несиелік бөлімшесі;
- банктің ішкі бақылау қызметі;
- рейтингтік және талдау агенттіктері.

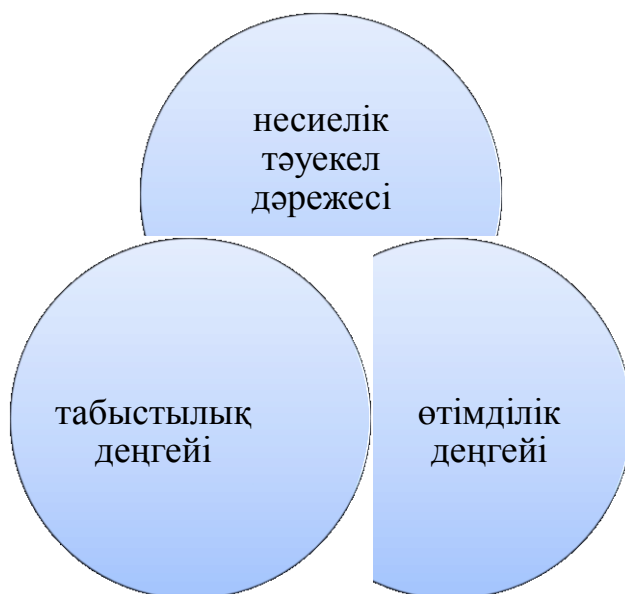
Коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын бағалау субъектілері банктің несиелік қоржынының сапасын Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына және Қазақстан Республикасы ұлттық Банкінің нормативтік актілеріне, сондай-ақ несиелік ұйым әзірлеген ішкі нормативтік-құқықтық актілеріне сәйкес бағалайды.

Коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын бағалау жүйесі бірқатар кезеңдерден өтуді көздейді (Сурет 21-ді қараңыз).

Сурет 21- Коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын бағалау кезеңдері

Коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын оның мазмұнына сәйкес бағалау критерийлері мыналар болып табылады (Сурет 22-ні қараңыз).

Сурет 22 -Коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын бағалау критерийлері

Коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын бағалау критерийлерін толығырақ қарастырамыз.

1. Несиелік тәуекел дәрежесі. Коммерциялық банктің несиелік қоржынымен байланысты несиелік тәуекел-бұл несиелік берушеде дефолтқа байланысты болатын шығындар тәуекелі. Осылайша, коммерциялық банктің несиелік қоржынында несиелік берушеде немесе контрагентте дефолт нәтижесінде пайда болатын шығындар қаупі бар.

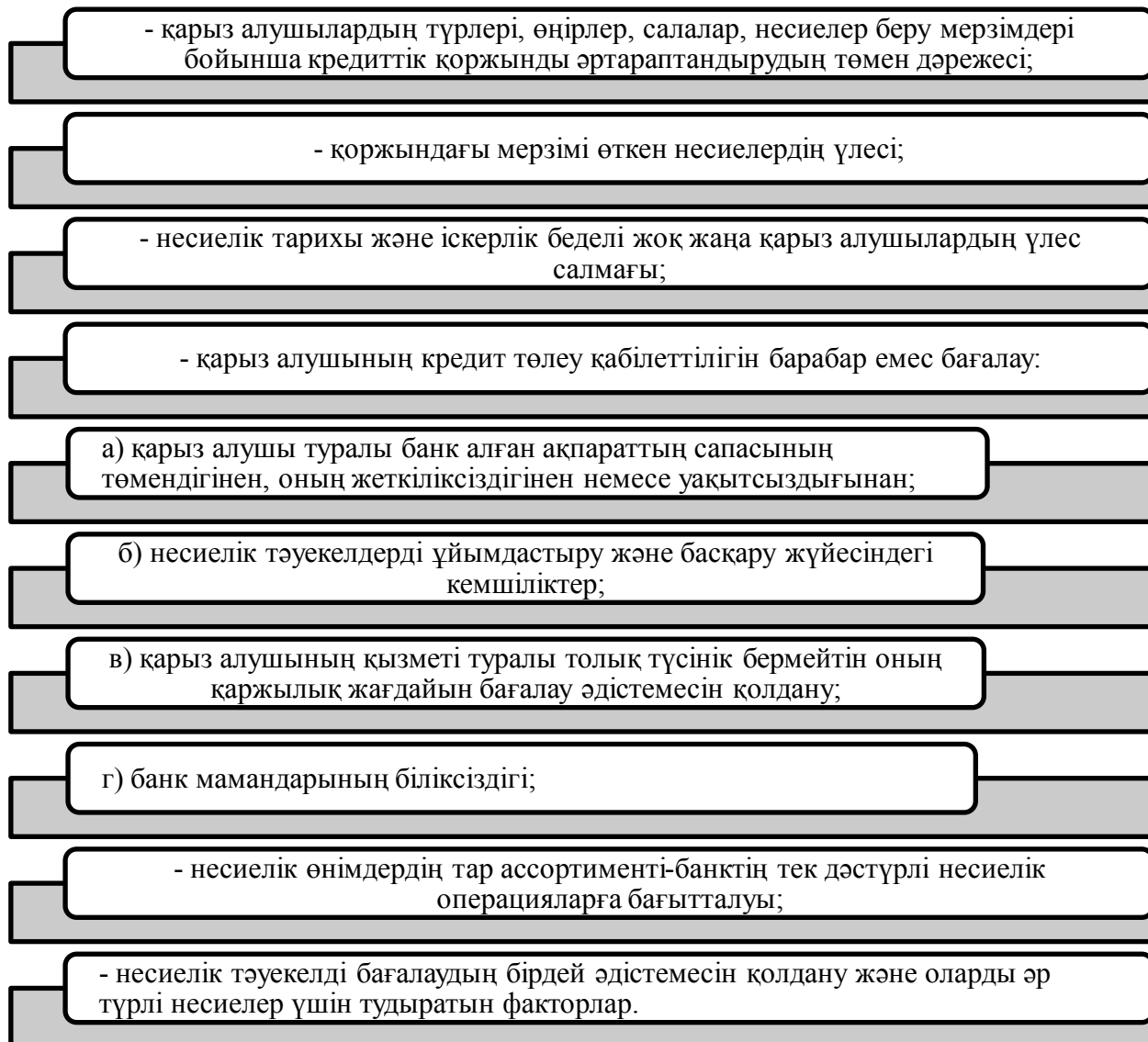
Жоғарыда айтылғандай, несиелік тәуекел әртүрлі жағдайларға байланысты қарыз алушының негізгі қарызды және несиелік қарыз бойынша пайыздарды өтемеу ықтималдығын білдіреді.

Коммерциялық банк ұшырайтын несиелік тәуекелдің пайда болуы бірқатар факторларға байланысты. Бұл факторлар банктің жүргізіп отырған несиелік саясатын және жалпы несиелік қоржынының сапасын толық сипаттайды (Сурет 23-ті қараңыз).

Несиелік тәуекелдің пайда болуына әсер ету және әсер ету деңгейі бойынша барлық факторларды шартты түрде екі топқа бөлуге болады: сыртқы және ішкі.

Сыртқы факторлар банктің тікелей қызметіне байланысты емес және олардың әсерін тек банктік несиелік беру кезінде шешімдер мен қалаулар жүйесін қалыптастыру нәтижесінде ескеруге болады. Мұндай факторлар тобына мыналар жатады: макроэкономикалық, географиялық және ақша-несиелік факторлары.

Ішкі факторлар несие беруші, сондай-ақ оның қарыз алушы клиенттері ретінде әрекет ететін коммерциялық банктің қызметіне тікелей байланысты. Бұл факторлар тобы несие ұйымында несиелік операцияларды жүргізудің жақсы дамыған тетіктері мен несиелік тәуекелдерді басқару жүйелері болған кезде банк менеджменті тарапынан толығымен басқарылады.

Сурет 23 - Несиелік тәуекелдің пайда болуына әсер ететін факторлар

Несиелік тәуекел дәрежесін бағалау үшін коммерциялық банк қызметкерлері сапалық және сандық талдауды пайдаланады. Сапалы талдау кезінде нақты қауіп факторлары анықталады.

Несиелік тәуекел дәрежесін бағалау құрамына сапалы көрсеткіштер қарыз алушының даму перспективаларын талдау нәтижелерін қамтиды:

- қарыз алушы өзінің кәсіпкерлік қызметін жүзеге асыратын саланың жай-күйі;
- қарыз алушының өңірдегі рөлі;

- аймақтағы қарыз алушы ұйымның экономикалық, саяси, техникалық саясатын бағалау;

- кәсіпорын мен бизнес иелерінің қазіргі нарықтағы іскерлік беделі.

Сапалы талдау жүргізу моделі банктің несиелік қоржынын тікелей талдау болып табылады.

Тәуекелді сандық талдау әр банк өз бетінше анықтайтын әртүрлі көрсеткіштер мен қаржылық коэффициенттерді есептеу арқылы тәуекел дәрежесін қалыптастырады. Сандық талдау сонымен қатар қолданылатын көрсеткіштер мен коэффициенттер мәндерінің өзгеруіне әсер еткен талдау негізінде факторларды анықтауды қамтиды. Анықталған факторлардың нәтижелері бойынша осындай өзгерістердің серпіні айқындалады және банк басшылығының белгіленген өлшемдерімен және бәсекелес банктердің көрсеткіштерімен салыстырмалы сипаттама жүргізіледі.

Сондай-ақ жалпы банк бойынша несиелік қоржын бойынша жиынтық тәуекелді бағалау жүргізіледі. Бұл көрсеткіш белгілі бір уақыт кезеңіндегі коммерциялық банктің несие қоржынының жекелеген сегменттерінің элементтері мен тәуекелдерінің ерекшеліктеріне сүйене отырып анықталады. Талдаудың жекелеген элементтері ретінде қарыздар қарыз алушылардың санатына: заңды тұлғаларға немесе жеке тұлғаларға берілген несиелер, сондай-ақ несиелік операциялардың басқа да сипаттамаларына: орналастырылған депозиттер мен МБК, есепке алынған вексельдер және басқаларға байланысты.

2. Коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын бағалаудың келесі критерийлері несиелік қоржынның кірістілік деңгейі болып табылады.

Барлық операцияларды, оның ішінде несиелік операцияларды банктер тәуекелдің рұқсат етілген деңгейінде максималды пайда алу мақсатында жүзеге асырады.

Коммерциялық банктердің негізгі кірісі пайыздық маржа есебінен қалыптасады, ол берілген несиелер бойынша пайыздық мөлшерлемелер мен жеке тұлғалардың тартылған салымдары мен заңды тұлғалардың қаражаты бойынша пайыздық мөлшерлемелер арасындағы айырмашылық нәтижесінде алынады. Олардың кез-келген өзгерісі коммерциялық банктің таза пайыздық кірісінің мөлшеріне оң немесе теріс әсер етуі мүмкін, сондықтан болашақта қаржылық қиындықтарға әкелуі мүмкін.

Қазіргі банктік тәжірибеде пайыздық мөлшерлемелердің өзгеруін және олардың банктің кірістілігіне әсерін талдаудың әртүрлі әдістері бар. Мұндай талдау әдістеріне мыналар жатады: коммерциялық банктің пайыздық маржасының өзгеруін талдау; банктің активтері мен міндеттемелері (GAP немесе DGAP) бойынша пайыздық мөлшерлемелер деңгейінің сәйкессіздігін талдау.

Коммерциялық банктің несие қоржынының құрамына кіретін барлық элементтерді шартты түрде екі топқа бөлуге болады:

- табыс әкелетін несиелер;

- табыс әкелмейтін несиелер.

Несиенің кірістілік деңгейіне ол бойынша пайыздық мөлшерлеме деңгейі, сондай-ақ қарыз алушының пайыздық төлемдер бойынша міндеттемелерді уақтылы орындауы әсер етеді. Табыс әкелмейтін несиелерге пайызсыз несиелер, мұздатылған пайыздармен несиелер, сондай-ақ пайыздық төлемдер бойынша ұзақ мерзімге кешіктірілген несиелер жатады. Осылайша, несиенің кірістілігін осы екі көрсеткіш арқылы анықтауға болады.

Коммерциялық банктің несиелік қоржынының кірістілігін айқындау кезінде басшылық оның төменгі және жоғарғы шегін бөледі. Несиелік қоржын кірістілігінің төменгі шекарасы белгілі бір күнге коммерциялық банктің барлық несиелік операцияларының өзіндік құнының сомасы (персоналға арналған шығындар, несие шоттарын жүргізу), сондай-ақ несиелік қоржынға салынған ресурстар үшін төленуге жататын процент шамасы ретінде айқындалады. Коммерциялық банктің несиелік қоржыны кірістілігінің жоғарғы шегі (4) формула бойынша есептелетін жеткілікті маржаның деңгейі болып табылады.

$$= \frac{\dots}{\dots} \quad (4)$$

Коммерциялық банктің несиелік қоржынының кірістілігі белгілі бір уақыт кезеңінде берілген несиелердің көлемі мен құрылымына тікелей байланысты. Берілген несиелердің көлемі мен құрылымына бірқатар факторлар әсер етеді (Сурет 24-ті қараңыз).

Сурет 24- Коммерциялық банктің берілген несиелерінің көлемі мен құрылымына әсер ететін факторлар

Экономикалық дамудың қазіргі жағдайында коммерциялық банктер клиенттерге көптеген несие өнімдерін ұсыну арқылы өз пайдасының мөлшерін

арттыруға тырысады. Нәтижесінде коммерциялық банктің басшылығы екі мақсатқа қол жеткізеді:

а) пайда мөлшерін ұлғайту;

б) несиелік тәуекелді төмендету үшін банк несиелік қоржынын әртараптандырады, бұл кейіннен кейбір мәмілелерден болатын ықтимал шығындарды басқаларынан түсетін пайдамен өтеуге мүмкіндік береді.

Коммерциялық банктің қызметін, сондай-ақ сапалы несиелік қоржынын тиімді басқаруды жүзеге асыру үшін банк басшылығы мен менеджерлерінің несиелік және пайыздық саясатты анықтауда ойластырылған және теңгерімді көзқарасы өте маңызды. Басқарудың ойластырылмаған саясаты тұтастай алғанда банктік активтер мен несиелер сапасының нашарлауына әкелуі мүмкін; қарыз алушылар қайтармаған несиелер мен төленбеген пайыздар банктің пайыздық кірісінің төмендеуіне әсер етеді, нәтижесінде:

- проблемалық несиелер бойынша шығындарды жабуға арналған резервтерге қосымша аударымдарға;

- банк шығыстарының өсуіне;

- пайда сомасын азайтуға.

Тиісінше, қосымша резервтерді құру кезінде бос ақша ресурстарын банк айналымынан алшақтатады, олар пайда табу үшін несиелеуге бағытталуы мүмкін, бұл банктің өтімділік балансының өзгеруіне әсер етеді, атап айтқанда оның төмендеуіне әкеледі.

3. Коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын бағалаудың үшінші критерийі несиелік қоржынның өтімділік деңгейі болып табылады.

Тарихи тұрғыдан алғанда, банктік тәжірибеде осы санаттың несиелік қоржынының сапасына тікелей тәуелділігі қалыптасты. Тиісінше, жоғары сапалы санаты бар несиелердің үлесі неғұрлым жоғары болса, коммерциялық банктің өтімділігі соғұрлым жоғары болады.

Дәстүрлі түрде, коммерциялық банктердің өтімділік деңгейін реттеуі несиелік беру мерзімдерін депозиттерді тарту мерзімдерімен сәйкестендіруге дейін азаяды, осылайша салымшылар талап етілетін салымдар бойынша өз қаражаттарын мерзімінен бұрын алған жағдайда өзін сақтандырады. Несиелердің салымдарға қатынасының жоғары көрсеткіші коммерциялық банктің өтімсіздігін көрсетеді, өйткені банк өзінің барлық бос ресурстарын несиелік беру үшін пайдаланды, ал жаңадан берілген несиелер нарықта ағымдағы кезеңде қаражат сатып алу арқылы қаржыландырылады. Өтімділік көрсеткішінің төмен мәні коммерциялық банктің ағымдағы кезеңде еркін өтімділікке ие екендігін және жеке және заңды тұлғалардың салымдары есебінен жаңа несиелерді қаржыландыра алатындығын білдіреді.

Коммерциялық банктің өтімділік деңгейінің кемшілігі—бұл коммерциялық банктің несиелік қоржынының құрылымын және қазіргі уақытта салымдар қоржынын ескермейді. Коммерциялық банк несиелердің алуан түрін ұсынады. Олардың кейбіреулері қысқа мерзімді болуы мүмкін немесе қайталама нарықта сатылуы мүмкін, ал басқалары ұзақ мерзімді сипатта болады және төлемдерді кейінге қалдыру мүмкіндігін қарастырады. Осылайша,

коммерциялық банктерде несиелер мен салымдардың қатынасы бірдей, олардың несиелік қоржындарындағы айырмашылықтарға байланысты әртүрлі несиелік өтімділік болады. Бұл ретте, бұл көрсеткіш жеке және заңды тұлғалардың несиелері бойынша негізгі берешек пен пайыздарды өтеуге сомалардың түсуін ескермейді.

Қазіргі банктік тәжірибеде ақша ағынын есептеу әдісі де қолданылады, ол белгілі бір уақыт аралығында банк клиенттерінен ақша ағымының мөлшері мен ағынын салыстыру принципіне негізделген. Тұтастай алғанда, күтілетін (оң) ақша ағындарының шамасы банк активтерінің сапасына және белгілі бір күнге бүкіл коммерциялық банктің проблемалық несиелерінің деңгейіне қарай айқындалады. Осы санат бойынша негізгі көрсеткіш коммерциялық банктің пайыздық кірісінің маржасы болып табылады.

Коммерциялық банктің теңгерімделген өтімділігін қамтамасыз ету үшін банктің бос ресурстарын жаңа несиелерге (инвестициялық жобаларға) орналастыру мүмкіндігі болуы үшін берілетін несиелердің толық көлемде және шарттарда белгіленген мерзімде қайтарылуы маңызды. Теңгерімді өтімділікке коммерциялық банктегі несиелік салымдар мен бизнес-процестердің сапасын басқару жүйесін сауатты ұйымдастырудың, сондай-ақ тәуекелдердің барлық түрлерін басқарудың тиімді жүйесін құрудың арқасында қол жеткізуге болады.

Коммерциялық банктің қызметінде өтімділікке байланысты проблемалардың туындауы оның қаржылық жағдайының әлсіреуіне және оның ресурстық базасын сақтауға және ұстауға байланысты қиындықтардың туындауына әкеледі. Бұл ретте коммерциялық банктің ағымдағы қызметі өтімділік пен кірістілік деңгейлерінің оңтайлы арақатынасын қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс. Коммерциялық банктің өтімділік деңгейі неғұрлым жоғары болса, оның кірістілігі соғұрлым төмен болады. Бұл жоғары өтімді активтер бойынша кірістің тәуекел деңгейінің төмен деңгейіне байланысты, басқа белсенді құралдармен салыстырғанда төмен болуына байланысты.

Бақылау сұрақтары

1. Несиелік мониторингтің мәні неде?
2. Несиелік мониторингтің негізгі мақсаттары қандай?
3. Коммерциялық банктерде несиелік мониторинг жүргізу үшін ақпараттық-талдау базасы қандай?
4. Коммерциялық банктерде несие қоржынының сапасын бағалаудың негізгі критерийлерін атаңыз.
5. Несиелік тәуекелдің төмендеу, жіктеу және жоғарылау белгілерінің пайда болуы туралы «дабыл сигналдары» келуі мүмкін негізгі арналарды тізімдеңіз .

Тестік сауалнама

1. Несие мониторингі-бұл

- A) мониторинг туралы ақпаратты құрылымдау, жинақтау және тарту;
- B) жаңа проблемалар мен қауіптерді олар басқару деңгейінде танылатын болғанға дейін анықтау;
- C) несие беру кезінде пайда болатын заңдылықтарды, процестерді, қауіптерді анықтау;
- D) несиелік шарттың орындалуына банктік бақылауды жүзеге асыру;
- E) проблемалық несиелерді жиі тексеру, нақты несиеге байланысты проблемалар өскен сайын тексеру жиілігін арттыру.

2. Өтеу кезінде қиындықтар туындаған несиелер былай деп аталады

- A) қысқа мерзімді;
- B) проблемалық;
- C) тұтынушылық;
- D) ипотекалық;
- E) ұзақ мерзімді.

3. Ішкі мониторинг 2 түрге бөлінеді:

- A) БАҚ мониторингі және ағымдағы заңнама мониторингі;
- B) қарыз алушының қаржылық жай-күйінің мониторингі және қарыз алушының ақша ағындарының мониторингі;
- C) қарыз алушының мониторингі және кредитор-банктің мониторингі;
- D) қарыз алушының қаржылық іскерлік беделін мониторингтеу және банкішілік есептілікті мониторингтеу;
- E) қамтамасыз ету жай-күйінің мониторингі және іскерлік беделдің орындалу мониторингі.

4. Несиелік мониторинг объектілері мыналарды ажыратады:

- A) БАҚ мониторингі және ағымдағы заңнама мониторингі;
- B) қарыз алушы мониторингі және банк-кредитор мониторингі;
- C) қамтамасыз ету жай-күйінің мониторингі және іскерлік беделдің орындалу мониторингі;
- D) қарыз алушының іскерлік беделін мониторингтеу және банкішілік есептілікті мониторингтеу;
- E) нақты қарыз алушының (несиенің) мониторингі және банктің несиелік қоржынының мониторингі.

5. Несие мұрағаты- бұл

- A) несиелік мониторинг базасы;
- B) қарыз алушының банкпен өзара қарым-қатынасы;
- C) қарыз алушының қаржылық есептілігі мен балансы;
- D) несиені қамтамасыз ету жөніндегі материалдар;
- E) ақша түсімдері туралы есептер.

6. Несиелік қоржынның сапасын бағалау субъектісі кім?

- A) банк директоры;
- B) бөлім бастығы;
- C) қарыз алушы;
- D) несие комитеті;
- E) банктің уәкілетті қызметкерлері.

7. Әртүрлі қарыз алушыларға байланысты қарыз алушының негізгі қарызды және несиелік қарыз бойынша пайыздарды төлемеу ықтималдығы

- A) валюталық тәуекел;
- B) қаржылық тәуекел;
- C) несиелік тәуекел;
- D) инвестициялық тәуекел;
- E) нарықтық тәуекел.

8. Мониторингтің мақсаты:

A) берілген әрбір жеке несие үшін де, жалпы несиелік қоржынның сапасы үшін де жүзеге асыру;

B) негізгі борышты мерзімінде өтеуді және несие бойынша пайыздарды төлеуді қамтамасыз етуге міндетті;

C) сараптама үшін негіз ретінде несиелік мониторингтің басқа объектісін ұқсас зерттеп-қарау нәтижелері таңдалатын салыстыруды қамтиды;

D) жаңа проблемалар мен қауіптерді олар басқару деңгейінде іске асырылғанға дейін анықтау;

E) несие беру кезінде туындайтын заңдылықтарды, процестерді, қауіптерді анықтау.

9. Несиелік мониторингтің ақпараттық түрі:

A) берілген әрбір жеке несие үшін де, жалпы несиелік қоржынның сапасы үшін де жүзеге асыру;

B) жаңа проблемалар мен қауіптер анықталғанға дейін олар басқару деңгейінде ұғынылады;

C) несие беру кезінде туындайтын заңдылықтарды, процестерді, қауіптерді анықтау;

D) мониторинг объектісі туралы ақпаратты құрылымдау, жинақтау және тарату;

E) несиелердің барлық түрлерін тексеру мерзімділігі.

10. "Дабыл сигналдары" қандай негізгі арналар арқылы келуі мүмкін

A) қарыз алушының банкпен өзара қарым-қатынасы;

B) қарыз алушының басқа әріптестермен өзара қарым-қатынасы;

C) қарыз алушының қаржылық есептілігі мен балансы;

D) компаниядағы ішкі өзгерістер;

E) барлық жауаптар дұрыс.

11. Проблемалық несиелермен жұмыс жасауда қанша кезең бар:

- A) 3;
- B) 2;
- C) 5;
- D) 4;
- E) 1.

12. Банк кірістерінің негізгі көзі және сонымен бірге активтерді орналастыру кезінде тәуекелдің негізгі көзі болып не табылады

- A) несиелік операциялар;
- B) несиелік қоржын;
- C) несие өнімдері;
- D) банктің қызметі;
- E) дұрыс жауап жоқ.

13. Тәуекелді сандық талдау:

A) тәуекелдің жол берілетін деңгейі кезінде ең жоғары пайда алу мақсатында банктердің жүзеге асыруы;

B) жаңа проблемалар мен қауіптер анықталғанға дейін олар басқару деңгейінде ұғынылады;

C) берілген әрбір жеке несие үшін де, жалпы несиелік қоржынның сапасы үшін де жүзеге асыру;

D) жаңа проблемалар мен қауіптерді олар басқару деңгейінде іске асырылғанға дейін анықтау;

E) әртүрлі көрсеткіштер мен қаржылық коэффициенттерді есептеу арқылы тәуекел дәрежесін формализациялау.

14. Берілген несиелер бойынша алынған пайыздардың банк берген несиелердің жалпы сомасына арақатынасы:

- A) таза пайыздық маржа;
- B) несиелік операциялардың кірістілігі;
- C) несиелердің жалпы сомасындағы пайыздық кірістердің үлесі;
- D) операциялардың рентабельділігі;
- E) ешқандай дұрыс жауап жоқ.

15. Мерзімі өткен несиелердің жалпы несиелердің сомасына қатынасы:

- A) несие қоржынның сапасы;
- B) белсенді операциялардың тәуекелділігі;
- C) қоржынның несиелік тәуекелі;
- D) несиелік қоржынның кірістілігі;
- E) ешқандай дұрыс жауап жоқ.

16. Несиелік қоржынның мазмұнына сәйкес оның сапасын бағалау өлшемшарттары болып мыналар табылады:

- A) несиелік тәуекел дәрежесі;
- B) табыстылық деңгейі;
- C) өтімділік деңгейі;
- D) несиелік тәуекел дәрежесі және кірістілік деңгейі;
- E) өтімділік деңгейі, несиелік тәуекел дәрежесі және кірістілік деңгейі.

17. Несиелер бойынша пайыздық кірістерге келесі факторлар әсер етеді:

- A) қарыз алушылардың қаржылық жағдайы;
- B) несиелер бойынша пайыздық мөлшерлеме;
- C) несиелік тәуекел мөлшері;
- D) кепілмен қамтамасыз ету мөлшері;
- E) ешқандай дұрыс жауап жоқ.

18. Несиелік мониторингтің негізгі түрі:

- A) берілген әрбір жеке несие үшін де, жалпы несиелік қоржынның сапасы үшін де жүзеге асыру;
- B) жаңа проблемалар мен қауіптер анықталғанға дейін олар басқару деңгейінде ұғынылады;
- C) несие беру кезінде туындайтын заңдылықтарды, процестерді, қауіптерді анықтау;
- D) мониторинг объектісі туралы ақпаратты құрылымдау, жинақтау және тарату;
- E) несиелердің барлық түрлерін тексеру мерзімділігі.

19. Несиелік мониторингтің проблемалық түрі:

- A) берілген әрбір жеке несие үшін де, жалпы несиелік қоржынның сапасы үшін де жүзеге асыру;
- B) жаңа проблемалар мен қауіптер анықталғанға дейін олар басқару деңгейінде ұғынылады;
- C) несие беру кезінде туындайтын заңдылықтарды, процестерді, қауіптерді анықтау;
- D) мониторинг объектісі туралы ақпаратты құрылымдау, жинақтау және тарату;
- E) несиелердің барлық түрлерін тексеру мерзімділігі.

20. Банктің несие қоржынын құрайтын несие сапасының критерийлеріне мыналар жатады:

- A) несие мөлшері;
- B) пайыздық мөлшерлеме;
- C) мерзімі өткен несиелердің үлесі;
- D) несиелердің жалпы көлеміндегі қысқа мерзімді несиелердің үлесі;
- E) пайыздық мөлшерлеме және несие мөлшері.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Банковское дело. под ред. проф. Г.С. Сейткасимова. Астана: КазУЭФМТ, 2016. - 350с.
- 2 Закон Республики Казахстан от 30.03.1995 № 2155 «О Национальном Банке Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.21 г.) // [http:// zakon.kz](http://zakon.kz)
- 3 Закон Республики Казахстан от от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.21 г.) // [http:// zakon.kz](http://zakon.kz)
- 4 Белоглазова Г.Н., Банковское дело. Организация деятельности коммерческого банка: учебник и практикум для академического бакалавриата / под ред. Г. Н. Белоглазовой, Л. П. Кроливецкой. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2016. - 545 с.
- 5 Банковское дело. Под ред. проф. Г.С. Сейткасимова. - Астана: КазУЭФМТ, 2016. – 608 с.
- 6 Тавасиев А. М. Банковское кредитование / В.П. Бычков, А.М. Тавасиев, Т. Ю. Мазурина. - М.: ИНФРА-М, 2016. – 654 с.
- 7 Боровкова В.А. Банки и банковское дело / В.А. Боровкова. - М.: Юрайт, 2016. - 46 с.
- 8 Кроливецкая Л. П. Банковское дело. Кредитная деятельность коммерческих банков / Л.П. Кроливецкая, Е.В. Тихомирова. - М.: КноРус, 2016. - 280 с.
- 9 Горелая Н. В. Организация кредитования в коммерческом банке: учебное пособие / Н. В. Горелая. - М.: Форум: ИНФРА-М, 2019. - 207 с.
- 10 Деньги, кредит, банки. Лаврушин О.И. электронный учебник. Режим доступа: <http://uchebnik-online.com>
- 11 Щегорцов В.А. Деньги, кредит, банки: учебник для вузов / В.А. Щегорцов, В.А. Таран – Москва: Юнити-Дана. 2012. - 415 с.
- 12 Мотовилов, О. В. Банковское дело / О.В. Мотовилов, С.А. Белозеров. - М.: Проспект, 2014. - 408 с.
- 13 Герасимова Е. Б. Банковские операции / Е.Б. Герасимова, И.Р. Унанян, Л.С. Тишина. - М.: Форум, 2016. - 272 с.
- 14 Ширинская Е.Б. Операции коммерческих банков - М.: Финансы и статистика, 2017. - 263 с.
- 15 Казимагомедов А.А. Банковское дело: Организация и регулирование / А.А. Казимагомедов. - М.: Academia, 2018. - 320 с.
- 16 Деньги. Кредит. Банки: учебник под ред. Е.Ф. Жукова. - М.: Юнити - Дана, 2012. - 783 с.
- 17 Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан
Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz>
- 18 Горелая Н. В. Организация кредитования в коммерческом банке:

- учеб. пособие / М.: Форум : ИНФРА-М, 2012. - 207 с.
- 19 Волков А.А. Управление рисками в коммерческом банке М.: Омега-Л, 2014. - 160с.
 - 20 Киреев В.Л. Банковское дело. Краткий курс: учебное пособие / В.Л. Киреев. - СПб.: Лань, 2019. - 208 с.
 - 21 Костерина, Т. М. Банковское дело / Т.М. Костерина. - М.: Юрайт, 2012. - 336 с.
 - 22 Помина М. Финансовое управление в коммерческом банке / М. Помина. – М.: КноРус, 2017. - 376 с.
 - 23 Дубова С. Кредитный портфель коммерческого банка: учебное пособие / С. Дубова, Е. Бибилова. – М.: Флинта, 2016. - 234 с.
 - 24 Александрова Е.А. Формирование оптимального кредитного портфеля организации // Научные труды Вольного экономического общества России. - 2010. - Т. 133. - С. 332-339.
 - 25 Быкова Н.Н. Основные методы анализа кредитоспособности заёмщика // Гуманитарные научные исследования. 2017. № 2 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://human.snauka.ru/2017/02/21757> (дата обращения: 14.09.2020).
 - 26 Костюченко Н. С. Анализ кредитных рисков. СПб. : Скифия, 2010. – 174 с.
 - 27 Каджаева М. Р. Банковские операции. Учебник / М.Р. Каджаева, С.В. Дубровская. - М.: Академия, 2017. - 464 с.
 - 28 Осипова Л.В., Синяева И.М. Основы коммерческой деятельности. Практикум. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2012. - 215 с.
 - 29 Кроливецкая Л. П. Банковское дело. Кредитная деятельность коммерческих банков / Л.П. Кроливецкая, Е.В. Тихомирова. - М.: КноРус, 2016. - 280 с.
 - 30 Ширинская Е.Б. Операции коммерческих банков - М.: Финансы и статистика, 2010. - 263 с.
 - 31 Костерина, Т. М. Банковское дело / Т.М. Костерина. - М.: Юрайт, 2012. - 336 с.
 - 32 Белоглазова Г.Н., Кроливецкая Л.П. Банковское дело организация деятельности коммерческого банка. Учебник для вузов. - М.: Издательство Юрайт, 2016. - 422 с.
 - 33 Горелая Н. В. Организация кредитования в коммерческом банке: учеб. пособие / М.: Форум: ИНФРА-М, 2012. - 207 с
 - 34 Тавасиев А. М. Банковское дело: управление кредитной организацией: учеб. пособие / А. М. Тавасиев. - 2-е изд., перераб. и доп. - М. : Дашков и К, 2017. - 639 с.
 - 35 Боровкова В.А. Банковское дело в 2 ч. Часть 1: учебник и практикум для среднего профессионального образования / В. А. Боровкова [и др.] - 5-е изд., перераб. и доп. -М.: Юрайт, 2021. - 422 с.

- 36 Мартыненко Н.Н. Банковское дело в 2 ч. Часть 2: учебник для вузов / Н. Н. Мартыненко, О. М. Маркова, О. С. Рудакова, Н. В. Сергеева. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Юрайт, 2021. - 368 с